

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Milan Pátra

Chudinská péče v Čechách v letech 1918-1938
a její historické kořeny

Bohemian Poor Law in Years 1918-1938
and its historical Roots

Vedoucí práce: PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Praha 2010

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vykonal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů“

V Praze dne 28. 7. 2010

Milan Pátra: Chudinská péče v Čechách v letech 1918–1938
a její historické kořeny

Přerod chudinské péče v moderní sociální péči, která představuje jeden ze tří pilířů soudobého sociálního státu, byl dlouhým procesem. Ještě do osvícenství v tomto směru hrála výraznou roli církev. Poté nastupuje stát, který vytváří zákonné normy, aby zabezpečil podstatnou část obyvatelstva sociálním pojištěním proti nemoci, úrazu a stáří. Přesto zůstala určitá skupina obyvatel, která se vymykala stávajícímu systému. Zde se pak objevilo pole působností pro obce a spolky, které se staraly o tyto záležitosti. Vývoj a působení těchto organizací sleduje tato práce, která si jako model bere na úrovni obcí město Prahu a v působení spolků bývalý okres Brandýs nad Labem.

Klíčová slova: Chudinství - Sociální péče - Sociální zabezpečení - Domovské právo - Buquoyova chudinská reforma - Elberfeldský chudinský systém - Okresní péče o mládež, Československá ochrana matek a dětí - Československý Červený kříž - Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze - Praha - Brandýs nad Labem

Milan Pátra: Bohemian Poor Law in Years 1918-1938
and its historical Roots

The transformation of the poor law into modern social assistance, that represents one of the free pillars of the contemporary welfare state, has been a very long process. Until the Age of Enlightenment the Church played an expressive role in this respect. Afterwards it came from the state, which created rules of law to insure the considerable part of the population against illness, injury and old age by means of social insurance. Despite all this, there survived the specific group of people that was distinct from the existing system. Hence came the field of activity for municipalities and associations that were in charge of this business. This thesis focuses on development and activity of these organisations. It takes Prague as a model on the municipal scale and the former district of Brandýs nad Labem on the scale of associations' activity.

Key words: Pauperism - Social Services - Social Security - Right of Domicile - Buguoy's Poor Reform - Elberfeld System - The district youth welfare - Czechoslovak mothers and children protection - Czechoslovakian Red Cross - District Masaryk League Against Tuberculosis - Prague - Brandýs nad Labem

Obsah

Seznam zkratk.....	s. 6
Seznam tabulek.....	s. 7
Úvod	s. 8
2. Sociální politika.....	s. 11
2. 1. Obecná historie a její vývojové mezníky	s. 15
2. 2. Historický vývoj v Čechách	s. 21
2. 2. 1. Do roku 1918	s. 21
2. 2. 2. Od roku 1918	s. 29
3. Městská sociální péče na příkladu Prahy	s. 32
3. 1. Pražská chudinská péče před rokem 1918	s. 32
3. 1. 1. Buguoyova reforma a její vliv na Prahu	s. 33
3. 1. 2. Pražské chudinské reformy v porovnání s elberfeldským chudinským systémem	s. 37
3. 1. 3. Chudobinec, chorobinec, městská věznice a ohřívárny	s. 43
3. 1. 4. Vzpomínky Josefa Vlka, ředitele chudinského úřadu hlavního města Prahy	s. 46
3. 2. Pražská sociální péče po roce 1918	s. 48
4. Spolková sociální péče na příkladu bývalého okresu Brandýs n. L.	s. 58
4. 1. Polooficiální sociální a zdravotní spolky	s. 58
4. 2. Činnost a vývoj těchto spolků na bývalém brandýském okrese	s. 60
4. 1. 1. Okresní péče o mládež	s. 60
4. 1. 2. Československá ochrana matek a dětí	s. 68
4. 1. 3. Československý Červený kříž	s. 72
4. 1. 4. Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze	s. 76
5. Závěr	s. 78
Prameny	s. 82
Literatura	s. 89

Seznam zkratek

AHMP – Archiv hlavního města Prahy

ČČH – Český časopis historický

ČsČK – Československý Červený kříž

f. – folium

HD – Historická demografie

HO – Historický obzor

in. č. – inventární číslo

JSH – Jihočeský sborník historický

kt. – karton

MLTbc – Masarykova liga proti tuberkulóze

MD – Moderní dějiny

OMD – Ochrana matek a dětí

OPM – Okresní péče o mládež

ř. z. – říšský zákoník

SAP – Sborník archivních prací

SPFFBU – Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity

Sb. 19. a 20. stol. – Sborník k dějinám 19. a 20. století

sb. z. a n. – Sbírka zákonů a nařízení

SHP – Sociálně humanitní /chudinská/ péče

SSH – Středočeský sborník historický

SOkA– Státní okresní archiv Praha – východ v Přemýšlení

ÚSU – Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy 1830–19

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Správní rozdělení chudinských farních
okresů Pražských měst z roku 1793 a 1829..... s. 38

Tabulka č. 2: Správní a organizační vývoj sociální
(chudinské) péče hl. města Prahy..... s. 53

Úvod

Chudinství dosud byla věnována v české historiografii relativně malá pozornost, než by si toto téma zasloužilo. Je to nejspíše dáno tím, že chudoba je spojována s lidmi na okraji společnosti¹, což tuto tematiku značně rozdrobuje. Badatelé se tak mohou zajímat kupříkladu o to, jaká byla role žen² a dětí³ v těchto vrstvách, nebo o bytovou⁴ či zdravotní⁵ situaci. Jiní historikové si zase všímají této problematiky při studiu vývoje samosprávy.⁶ Zde najdeme většinou drobné kapitoly, které směřují do oblasti chudinské péče přes sociálně zdravotní politiku. Příkladem mohou být práce Lukáše Fasory⁷, Pavla Kladiwy⁸ či Jiřího Šoušy mladšího⁹.

Nejvíce se historická obec zabývala studiem sociálního zabezpečení obyvatelstva, a to hlavně dělníků.¹⁰ Zásadní monografii na toto téma napsal Zdeněk Deyl.¹¹ V dnešní době se

¹ Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ, Jiří MALÍŘ (edd.), in: *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004; Tíž, in: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006.

² Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i Republiky*, Praha 2002.

³ Milena LENDEROVÁ, Karel RÝDL, *Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha a Litomyšl 2006.

⁴ Yoshiyuki MORISHITA, *Svaz českých měst a bytová politika na začátku 20. století*, Moderní dějiny 16, Sb. 19. a 20. století, 2008, s. 63–79.

⁵ Petr SVOBODNÝ, Ludmila HLAVÁČOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

⁶ Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ, Jiří MALÍŘ (eds.), in: *Občanské elity a obecní samospráva 184–1948*, Brno 2006; Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk České samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

⁷ Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007.

⁸ Pavel KLADIWA, *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913 (Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé)*, Ostrava 2004.

⁹ Jiří ŠOUSA, *Obecní majetek v Čechách 1848–1938. Základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848–1938*, Praha 2009.

¹⁰ Antonín ROBEK, Miriam MORAVCOVÁ, Jarmila ŠTASTNÁ a kolektiv, *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981. Je třeba se zmínit, že práce je založená na etnografickém výzkumu a má proto určité slabiny. První z nich je, že se dělnické prostředí posuzuje z hlediska folkloristiky, dále byla větší pozornost soustředěna na 19. století a v neposlední řadě to je vysoká popisnost daného tématu. A tak k doplnění výzkumu nižších společenských vrstev je tu práce s tradičním pojetím historické sociologie z pera Jany MACHÁČKOVÉ a Jiřího MATĚJČKA, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Opava 2002.

¹¹ Zdeněk DEYL, *Sociální vývoj Československa 1918–1938*, Praha 1985.

tímto směrem vydali historici Stanislav Holubec¹² nebo Jakub Rákosník¹³.

Z dalších témat, která se dotýkají této problematiky, je otázka domovského práva. Na přelomu 19. a 20. století se jím zabýval například Karel Adámek¹⁴ a Albín Bráf¹⁵, později Jan Janák¹⁶, který také napsal studii o vývoji a vzniku předlitavské sociální správy, či Zdeňka Stoklásková¹⁷.

Pro důkladnější informace je ovšem nutné sáhnout k dobovým publikacím. V uceleném měřítku na tomto tématu nejvíce pracovali odborníci věnující se národnímu hospodářství. Dokonalý přehled i se statistickými údaji vytvořili Karel Engliš¹⁸ a Antonín Tvrdoň¹⁹. Karel Engliš se navíc zabýval i teoretickými otázkami.²⁰ Spolu s dalšími národohospodáři vytvořili za první republiky českou národohospodářskou školu.²¹ Protipólem k Englišovým teoriím byly knihy sociálního ekonoma

¹² Stanislav HOLUBEC, *Lidé periférie, Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009.

¹³ Jakub RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity, Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*, Praha 2008; Týž, *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu*, Praha 2010.

¹⁴ Karel ADÁMEK, *Příspěvky k úpravě chudinství*, Chrudim 1896.

¹⁵ Albín BRÁF, *Oprava domovského práva*, in: Albín Bráf, *Život a dílo*, V., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef – Horáček Cyril, Praha 1923, s. 159–186.

¹⁶ Jan JANÁK, *Domovské právo ve starém Rakousku a ČSR*, in: Morava v národním a politickém ruchu 19. století, Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka, Brno 2007, s. 431–448; Týž, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis facultas philosophica 162, Brno 1970.

¹⁷ Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“*. Vývoj domovského práva v Rakousku 1750–1863, ČČH 2, 2004, s. 297–304.

¹⁸ Karel ENGLIŠ, *Chudinství v království českém na počátku XX. století*, Zprávy Zemského statistického úřadu království českého XIII, Praha 1908.

¹⁹ Antonín TVRDOŇ, *Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921*, Československá statistika – svazek 19, řada XI (Statistika sociální, Sešit 1), Praha 1921; Týž, *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*, díl I., Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931, Československá statistika – svazek 112, řada XI (Statistika sociální, Sešit 3), Praha 1935; Týž, *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*, díl II., Veřejná ústavní a všeobecná dobrovolná péče o chudé a mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, Československá statistika – svazek 150, řada XI (Statistika sociální, Sešit 4), Praha 1937; Týž, *Spolky, Ústavy a Zařízení pro péči o mládež ochrany potřebnou v republice Československé*, Seznam podle stavu v roce 1934, Praha 1936.

²⁰ Karel ENGLIŠ, *Sociální politika*, Praha 1916.

²¹ Více: František VENCOVSKÝ, *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*, Brno 1997.

Josefa Macka.²² Ještě před nimi působil na tomto poli Albín Bráf.²³

Předkládaná práce si klade za cíl ukázat přeměnu chudinství v sociální služby poskytované nejen státem, ale i obcemi či soukromými organizacemi. Pro vývoj obecních služeb byla zvolena jako model Praha, která ve své době dosahovala vynikajících výsledků a mohla posloužit jako vzor pro ostatní města.

Protože Praha měla se svou sociální politikou vždy výjimečné postavení, rozhodl jsem se porovnat její péči o chudé s poměry v některém z okresů. Jako výchozí parametry pro porovnání jsem si stanovil toto: 1. blízkost a spojitost okresu s Prahou, 2. hospodářskou vyspělost dané lokality. Těmito dvěma premisám mi vyhovoval nejvíce bývalý okres Brandýs nad Labem.

Aby byl obraz těchto služeb co nejplastičtější, zaměřil jsem se v tomto okrese na soukromé organizace se státním vlivem s celostátní působností. Bývalý brandýský okres má zároveň jako jeden z mála ucelenou pramennou základnu, která poskytuje komplexní vhled do těchto institucí ve sledovaném období (Okresní péče o mládež, Československá ochrana matek a dětí, Československý Červený kříž, Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze).

Práce se zaměří na otázku, jak se vytvářela moderní sociální společnost, jak fungovala sociální péče či do jaké míry se staré elity dokázaly přizpůsobit novým sociálním programům. V neposlední řadě by řešená témata měla ukázat komplexnost těchto služeb.

²² Josef MACEK, *Základy sociální politiky*, Praha 1925.

²³ Albín BRÁF, *Almužna a mzda*, in: Albín Bráf, *Život a dílo*, III., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef – Horáček Cyril, Praha 1923, s. 125–147.

2. Sociální politika

Chudoba bývá často vnímána jako nedostatek něčeho důležitého pro život. Tím je myšleno hlavně: nemajetnost, nedostatečný příjem, nedostatečné zdraví a vzdělání, nelidské podmínky práce a života. Musíme si také uvědomit, že chudoba není to samé co bída. Bídou se rozumí určitý stav, který je jen jedním z možných důsledků chudoby.²⁴

V dnešní době rozeznáváme dva typy chudoby: relativní a absolutní. První z nich znamená, že jedinec, rodina nebo sociální skupina uspokojuje své potřeby na výrazně nižší úrovni, než je průměrná úroveň v daném státě či společnosti. Druhý neumožňuje uspokojovat základní lidské potřeby do té míry, že je ohrožena sama existence člověka a hrozí mu smrt.²⁵

V moderním pojetí je chudoba vyvolána nerovnostmi a je jedním z důsledků, která vede k sociální izolaci nebo ke stavu nouze. Občan, který je ve stavu nouze, má právo na nezbytnou pomoc k zajištění svých základních sociálních potřeb. Stav nouze může být hmotný nebo sociální. Podle toho se dělí i způsob pomoci. Pro první skupinu se jedná o doplnění příjmů prostřednictvím peněžních nebo věcných dávek. Naproti tomu druhé skupině je pomáháno formou sociálních služeb.²⁶

Obecně lze přístup k chudobě charakterizovat jako snahu o její marginalizaci, o její zmenšení, vytlačení na okraj co do kvantity i politické závažnosti. Celková strategie boje proti chudobě spočívá ve vytvoření sociální politiky.²⁷

Sociální politika se snaží ovlivňovat pozitivní chování a činnost lidí ve společnosti. Vychází se ze dvou rozdílných předpokladů. První z nich je založen na ekonomické teorii, že

²⁴ Vojtěch KREBS a kolektiv, *Sociální politika*, Praha 2002², s. 86; Igor TOMEŠ, *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*, Praha 2010, s. 254–256; Týž, *Sociální politika teorie a mezinárodní zkušenost*, Praha 1996, s. 126.

²⁵ V. KREBS a kol., *Sociální politika*, s. 87–89; I. TOMEŠ, *Úvod do teorie*, s. 256–257; Týž, *Sociální politika teorie*, s. 126–27.

²⁶ Petr MAREŠ, *Sociologie nerovnosti a chudoby*, Praha 1999, s. 14–41; I. TOMEŠ, *Sociální politika teorie*, s. 127–128.

²⁷ P. MAREŠ, *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 175–184; I. TOMEŠ, *Sociální politika teorie*, s. 130.

„člověk dokáže tím více, čím vyšší jsou jeho dovednosti a čím jasněji vidí výsledky své činnosti a jejich vliv na vlastní osud. Proto sociální politika podporuje rozvoj a uplatnění znalostí a dovedností lidí a různé formy participace na podnikání a hospodaření.“ Druhé hledisko vychází ze společenské praxe, kdy *„člověk není schopný podávat výkony, které se uplatní na trhu, a proto potřebuje ochranu před tvrdou konkurencí. Tuto ochranu poskytují státní a nestátní orgány či instituce potřebným orgánům.“*²⁸

Úkolem sociální politiky je, aby co nejméně občanů bylo závislých na sociální péči. Má vytvářet podmínky pro aktivní vztahy k vlastnímu osudu, rodině a společnosti. Z toho plyne nejdůležitější podstata věci - mít co nejméně občanů odkázaných na sociální záchrannou síť.²⁹ Tato snaha by měla vést k tomu, že neporoste počet chudých a naopak zbylí chudí nepropadnou příliš hluboko do existenčních problémů.³⁰

A proto je základní funkcí všech soustav sociálního zabezpečení bez rozdílu poskytnout jedinci či rodině ochranu a podporu v životních situacích, které si to vyžadují. Kromě toho plní soustavy sociálního zabezpečení legitimizační funkci pro daný typ společenského uspořádání a mohou mít také sociálně kontrolní funkci.³¹

Smyslem moderní sociální politiky je vytvořit sociální stát³², který by se skládal ze tří pilířů sociálního zabezpečení. Prvním pilířem je sociální pojištění. To je budováno na příspěvkovém principu, kde se občané, zpravidla

²⁸ Citáty jsou z knihy Vojtěch KREBS a kol., *Sociální politika*, Praha 1990, s. 7.

²⁹ K termínu viz I. TOMEŠ, *Úvod do teorie*, s. 37–38, kde se praví toto: „Termín základní sociální síť vznikl na základě liberální představy, že sociální ochrana má zajistit jen důstojnou minimální hranici životních potřeb a ponechat na iniciativě jednotlivce, aby si zajistil více“; Týž, *Sociální politika teorie*, s. 26.

³⁰ V. KREBS a kol., *Sociální politika*, s. 8–14; P. MAREŠ, *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 146.

³¹ Martin POTUČEK, *Sociální politika*, Praha 1995, s. 72.

³² Miloš Večeřa vymezil pojem sociální stát takto: „... můžeme konstatovat, že sociální stát je stát, v němž demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a státní správy:

1. *Garantuje minimální příjem pro jedince a rodinu na úrovni životního minima.*
2. *Poskytuje sociální zabezpečení umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika s cílem zajistit přiměřenou minimální úroveň sociálního bezpečí a sociální suverenity.*
3. *Zajišťuje kvalitní úroveň odpovídajících služeb pro všechny občany bez rozlišení společenského statusu.“*

(Miloš VEČEŘA, *Sociální stát. Východiska a přístupy*, Praha 1993, s. 50–51).

obligatorně, pojišťují proti důsledkům jednotlivých negativních sociálních událostí, jako je kupříkladu stáří, nemoc či ztráta zaměstnání.

Druhý pilíř představuje sociální pomoc (či v širším smyslu sociální péči)³³, která řeší problém chudoby. Pokud se stane, že člověk z jakéhokoliv důvodu nedosáhne nebo nemá nárok na dávky z pojištění, existuje pro něj sociální pomoc jako záchranná sociální síť, která mu má poskytnout nejzákladnější prostředky k zachování fyzické existence. Co všechno si lze pod tím představit a koho se to týkalo, vyvolalo u mě badatelský zájem o tento pilíř sociálního zabezpečení. Další z důvodů zaměření mého studia je dán skutečností, že chudinství bylo, je a bude hnacím motorem sociální politiky.

Pod třetím pilířem si můžeme představit sociální služby. Podle jiných názorů třetí pilíř představují doplňkové pojistné systémy. Doplňkem mohou být různé sociální fondy, a to povinné i dobrovolné, jimiž se doplňuje povinné sociální pojištění o nové nebo vyšší dávky za podpory státu. Zatímco sociální pojištění spravují instituce veřejné povahy, penzijní fondy mohou spravovat veřejnoprávní i soukromoprávní instituce. Z toho je patrné, že tyto služby nemusí být nutně chápány jako samostatný pilíř, ale mohou být i součástí prvního pilíře jako zvláštní forma dobrovolného pojištění. Stejně tak sociální služby, pokud do nich nezahrneme školství a zdravotnictví, budou lehce zařazeny do druhého pilíře, protože často mívají povahu právě sociální pomoci.³⁴

³³ Též se používá pojem sociální péče: Jakub RÁKOSNÍK, *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu*, Praha 2010, s. 26 a poznámka 35 na téže straně; I. TOMEŠ, *Úvod do teorie*, s. 34–35.

³⁴ J. RÁKOSNÍK, *Sovětizace*, s. 26–27; I. TOMEŠ, *Sociální politika teorie*, s. 23–27 a s. 134–140. Tomešova typologie se dělí na: 1. sociální pojištění nebo zaopatření, 2. systém sociální pomoci, 3. doplňkové systémy v sociálním zabezpečení. Pod pojmem sociální zaopatření je Tomešem myšlena peněžní dávka poskytovaná státem v případech definovaných zákonem nebo smlouvou ve prospěch těch, kteří splnili podmínky vzniku nároku, aniž by na ní museli přispívat, nebo jí získat splněním stanovených hranic potřeby (Týž, *Sociální politika teorie*, s. 25); Týž, *Úvod do teorie*, s. 35–37. Vojtěch Krebs a Martin Potůček mají jiné rozdělení. Podle nich sociální zabezpečení zahrnuje tři typy sociálních institucí: sociální pojištění, státní sociální podporu a sociální pomoc. Prvně jmenovaný řeší ty sociální situace, na které se občan může předem připravit (t. j. důchodové, penzijní a nemocenské pojištění). Druhý systém řeší sociální situace, které jsou na základě určitého společenského konsenzu uznány za zřetele hodné. Jedná se hlavně o sociální situace, kdy je účelné rodinu, především rodinu s dětmi, podpořit. Třetí řeší obtížné sociální situace stavu hmotné a sociální nouze. (V.

Historické základy těchto pilířů můžeme nalézt hluboko v předmoderní Evropě. První z nich představuje cechovní ochrana profesních řemeslníků. Fungovala na principu svépomoci a vzájemnosti. Nejdále v tomto typu zabezpečení pokročila horní bratrstva. Již v pozdním středověku v jejich rámci existovala pravidla pro zabezpečení v pracovní neschopnosti v důsledku různých negativních sociálních událostí. Tato horní bratrstva byla předchůdcem hornických, tzv. bratrských pokladen, které byly upraveny horním řádem č. 146/1854 ř.z. Z této tradice vzešlo moderní sociální pojištění.³⁵

Druhou vývojovou linii představují charitativní filantropické aktivity. Nejprve byly součástí hlavně církevní agendy, méně individuálních mecenášů. S omezením církve, zvláště ve sféře majetkové, se tato filantropická činnost začala dostávat stále více do působnosti veřejnoprávních korporací typů měst a obcí. Tak se zrodilo veřejnoprávní chudinství, které je základem dnešní sociální péče (sociální pomoci).

Třetí linie je státní zaopatření skupiny obyvatelstva se zvláštním významem pro fungování státu. Týká se to hlavně státní byrokracie a vojáků. Státní zaopatření se tradičně objevovalo a dodnes objevuje v různých kombinacích se sociálním pojištěním.

Sociální služby s ohledem na širokou pluralitu svých forem postrádají takový snadno dešifrovatelný historický precedent. Některé z nich tkví svými základy v chudinství (chudobince, chorobince apod.). Další mají zcela samostatný vývoj. Školství

KREBS a kol., *Sociální politika*, s. 126–130; Jana ŽIŠKOVÁ, Vojtěch KREBS a kolektiv, *Základy sociální politiky*, Praha 1993, s. 88–103; M. POTŮČEK, *Sociální politika*, s. 73–74).

³⁵ I. TOMEŠ, *Úvod do teorie*, s. 82–83; k bratrským pokladnám: Vlasta KŘEPELKOVÁ, *Sociální situace horníků v Čechách před I. světovou válkou*, Sb. 19. a 20. století 2, Praha 1974, s. 136–145, kde na s. 137 je jejich charakteristika: „V historickém vývoji nabyly tyto snahy forem tzv. Bruderladen – bratrských pokladen. Osazenstvo dolů volilo ze svého středu dva „starší“, kteří vybírali a shromažďovali tzv. „Büchsenpfennige“. Byl to příspěvek všech horníků pracujících na dole. Tento příspěvek byl ukládán a měli z něj být podporováni horníci v době nemoci (po 4 dny byla nemocnému horníkovi nadále vyplácena mzda a placeny náklady na léčení). Byl-li horník neschopný práce pro trvalou nemoc, invaliditu nebo stáří, měla být mu vyplácena podpora (Almosen), právě tak i vdovám po hornících a jejich sirotkům. Sirotci po hornících, kteří byli ve věku, kdy mohli nastoupit práci v dolech, měli být do práce přijati. Podpora horníků neschopných práce měla být jak záležitostí horníků, tak i majitelů dolů, kteří se měli podle povahy a příčin pracovní neschopnosti podílet na podpoře horníka.“. K tomu také Miroslav MARTÍNEK, *Přehled vývoje sociálního zákonodárství v českých zemích v letech 1879 – 1918*, Sb. 19. a 20. stol. 3, Praha 1976, s. 26 a s. 35–37.

pojímané jako sociální služba má své kořeny v rozmachu povinné školní docházky. Počátky zdravotní péče jsou zase spjaty se středověkými špitály či pozdějším obligatorním nemocenským pojištěním, jak vzniklo v poslední čtvrtině devatenáctého století v Německu a brzy poté v Rakousku-Uhersku.³⁶

2. 1. Obecná historie a její vývojové mezníky

Lidská společnost musela již od samého prvopočátku řešit otázku chudých, zchudlých či osob, které potřebují pro svou slabost zvláštní ochranu. Ještě středověká společnost dokázala o své chudé dobrovolně pečovat, ale 16. století začíná vše měnit. Objevuje se zcela nový typ chudáka. Na jedné straně je to obraz práce schopného, ale toulavého žebráka nehodného chudinské péče, na druhé straně obraz usazeného a za práci vděčného chudáka. Zatímco ve středověké kultuře bylo žebrání institucionalizovaným povoláním, jako bylo i duchovní rozjímání, začala novověká společnost pohlížet na žebrotnu jako na důsledek lenosti.³⁷

³⁶ J. RÁKOSNÍK, *Sověťzace*, s. 27–28. Podobně charakterizuje historický vývoj Petr Mareš: „*Způsob, jak se společnost vyrovnává s chudobou, byl v různých obdobích rozdílně institucionálně zajišťován. Mohlo se tak dít v průběhu historie až po dnešek:*

- *Charitou v rodině.*

- *Charitou řízenou církví na základě dobrovolného příspěvku donátorů a charitou řízenou lokálními autoritami na základě dobrovolných příspěvků, které jsou motivovány náboženským apelem, pocitem vlastního ohrožení (chudými i neštěstím, které donátora v budoucnu může postihnout) a feudálním akcentem na povinnost a čest.*

- *Charitou řízenou sice lokálními autoritami, ale v legislativním rámci vznikajícího národního státu na základě povinných příspěvků ve formě různých daní a poplatků.*

- *Vzájemnou podporou korporativistického charakteru, mající podobu vzájemného pojištění členů různých korporací proti chudobě a výplaty podpor chudým příslušníkům těchto korporací (ať již to byly cechy, tzv. přátelské podpůrné společnosti, v nichž se za účelem vzájemné podpory sdružovali pracující podobných charakteristik, či odbory).*

- *Různými pojistnými systémy.*

- *Systémem sociální pomoci založeným na celostátně platném systému výběru daní a příspěvků sociálního zabezpečení, garantovaným a organizovaným národním státem, jako součást široce založeného sociálního státu.*“ (P. MAREŠ, *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 146–147).

³⁷ K disciplinaci společnosti: Michael FOUKAULT, *Dohlížet a trestat*, Praha 2000; k otázkám sexu, jeho socializaci či vzniku malthusiánského páru: Týž, *Dějiny sexuality I. Vůle a vědění*, Praha 1999; k typologii osob: Richard van DÜLMEN, *Bezecní lidé. O katech děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003; celkově: Bronislav GEREMEK, *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*, Praha 1989; k posunu právního vnímání ve společnosti: Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šilenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004; k ženské otázce: Táž: *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133–172.

„... Chudý není výrobcem ani spotřebitelem, v merkantilistické ekonomice pro něj nebylo místo: byl to lenoch, pobuda a zahaleč, který patřil jedině do internace, zařízení, jež ho vyobcovalo a jakoby vymazalo ze společnosti. S rodícím se průmyslem, který potřebuje lidské paže, se opět stává součástí národa.

Ekonomie myšlení tak přebudovává pojem Chudoby na nových základech. Pro křesťanskou tradici byl Chudý tou nejživější a nejkonkrétnější realitou, přítomností z masa a krve: tvář bídý byla vždy tváří jedince, symbolem vtěleného Boha. Internace Chudého vyškrtla, odstranila, smísila s jinými tvářemi a společně s nimi ho zahrnula v jedno jediné nerozlišující mravní odsouzení. Osmnácté století zjišťuje, že „chudí“ jako konkrétní a poslední realita neexistují; že se v nich příliš dlouho mísila dvojí skutečnost různé povahy.“³⁸

Nejdále v tomto ohledu došla Anglie, která v roce 1601 zavedla tzv. Alžbětinský chudinský zákon. Novátorství tohoto zákona spočívalo především v tom, že na místo dřívější dobrovolné charity byl postaven právní nárok chudého na veřejnou podporu. Druhým významným prvkem byla skutečnost, že šlo v podstatě o národní (zemský) systém péče, zatímco na kontinentě převažovala lokální úprava na úrovni jednotlivých municipalit.³⁹

Realizace chudinských zákonů probíhala na úrovni farností a měla být výhradně financována ze speciálních místních daní, odváděných především pozemkovými vlastníky, kteří tím pádem vykonávali neformální vliv na úředníky (chudinské dozorce) a také v kooperaci s místními smírčími soudci a staršími církve dohlíželi na provádění péče.⁴⁰

³⁸ Citováno z knihy: Michael FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1994, s. 161.

³⁹ S. MENCHER, *Nástup merkantilizmu*, in: *Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*, ed. Libor Musil, Brno 1996, s. 114–130; A. BRÁF, *Almužna a mzda*, s. 128–129; Jakub RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon z roku 1834. Část I. - Krize alžbětinské chudinské péče*, HO 3/4, 2007, s. 59.

⁴⁰ B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 156–158; Kenneth O. MORGAN, *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 248, s. 252 a s. 342; J. RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon*, s. 60.

Účelem bylo opatřit podporu potřebným ve formě nejnutnějších potravin nebo finančních prostředků. To se ale netýkalo práce schopných chudáků (v dobové terminologii nazývané jako lenoši a vagabundi). Pro ně vznikaly chudinské pracovny (workhouses), chudobince, špitály, chudinské domovy (poor houses), nápravné domy (houses of correction) či chudinské manufaktury. A právě zde narážíme na nejvíce problematické místo dějin anglického chudinství, které vyvrcholilo chudinskou reformou z roku 1834.⁴¹

V roce 1834 se jednalo o centralizaci a byrokratizaci chudinské správy. Dále bylo důsledně aplikováno zřizování farních unií, v nichž měla být vždy alespoň jedna chudinská pracovna. V neposlední řadě se zavedl tzv. „workhouse test“ a princip snížené přitažlivosti tzv. „less eligibility“. Tím bylo myšleno, že sociální péče bude uspořádána takovým způsobem, aby dotyčného motivovala k hledání práce. Institucí, která měla toto zajišťovat v praxi, byla chudinská pracovna (workhouse).⁴²

Členům komise⁴³ šlo za prvé o to, aby odstranili peněžní příplatky chudým, jako byl kupříkladu na jihu Anglie velmi rozšířený tzv. speenhamlandský systém⁴⁴, a za druhé, aby existence zajištěná chudinskou péčí byla vždy méně přitažlivá než život nejhůře placených dělníků z jejich mzdy.

Samotný „workhouse test“ spočíval v uplatnění jednoduchého pravidla, že si chudinskou podporu zasluhuje z práce schopných jen ten, kdo je ochoten podřídít se přísné disciplíně v pracovně. Tím dotyčný prokázal, že je morálně přijatelný a

⁴¹ S. MENCHER, *Reforma chudinského zákona v roce 1834*, in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno 1996, s. 130–136; J. RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon*, s. 61; O workhouses psal i Michael Foucault, který je považoval za důmyslné instituce technologie moci a ovládání šířící se po celé Evropě (M. FOUCAULT, *Dějiny šílenství*, s. 37–55).

⁴² Jakub RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon z roku 1834. Část II. – Budování moderní chudinské péče (1814–1834)*, HO 5/6, 2007, s. 114–115.

⁴³ Jmenovitě: Thomas Frankland Lewis, George Nicholls, John George Shaw-LeFefve, Edwin Chadwick; o nich J. RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon z roku 1834. Část II.*, s. 112–114.

⁴⁴ Blíže Karl POLANYI, *Velká transformace*, Praha 2006, s. 81–90 a s. 276–284, kde na s. 82 se píše toto: „Smírčí soudci z Berkshire, kteří se 6. Května 1795, v době velké bídy, setkali v právnícké koleji Pelikan Inn v Speenhamlandu poblíž Newbury, se rozhodli, že by měla být vyplacena peněžní podpora ke mzdám v rozsahu závislém na ceně chleba, aby byl chudým zajištěn minimální příjem bez ohledu na jejich výdělky.“

mohl se stát chudým, který zasluhuje podporu („deserving poor“). Naproti tomu kategorie chudých, kteří si nezasluhují podporu („undeserving poor“) byla vyhrazena těm, kteří uvedený test odmítli podstoupit, ať se jednalo o žebráky a tuláky, nebo osoby, pod jejichž důstojnost bylo podřídít se požadavkům pracovny. Těm byla ze zákona podpora odepřena.⁴⁵

Smyslem tohoto nového typu pracovny nebyla paradoxně výroba, ale odstrašení a vštípení disciplíny pro zahálčivé osoby. Workhouses měly být jednak místem výkonu práce pro nezaměstnané, zároveň humánním útlukem pro handicapované, útlukem pro bezdomovce, školou a nemocnicí. Zajímavé je, že i přes svou neoblíbenost svou činnost ukončily až v roce 1929. Po II. světové válce se z nich staly tzv. „Hospitals“.⁴⁶

V druhé polovině 19. století přicházejí nové podněty v sociálním zabezpečení z Bismarckova Německa. Prusko bylo totiž státem s paternalistickou státní ideologií, s vlivnou vrstvou junkerů, se slabou buržoazií a s rozvinutou organizací státní správy.

Za daného rozložení státu bylo zřejmé, že poroste vliv sociální demokracie na dělnickou třídu. Proto se říšský kancléř Otto von Bismarck (1815–1898) rozhodl realizovat osvědčenou politiku cukru a biče. V roce 1878 byla zakázána činnost sociálních demokratů a zároveň se přičinil o vznik první soustavy povinného sociálního pojištění na světě. Měl na výběr ze tří modelů, a to za prvé zavést speciální sociální výhody pro státní zaměstnance, za druhé zavést sociální pomoc potřebným a za třetí zavést povinné pojištění vybraných rizik. Bismarck se rozhodl realizovat třetí model a po složitém vyjednávání na říšském sněmu bylo v letech 1883 až 1889 postupně zavedeno pojištění pro případ nemoci, pracovního úrazu, invalidity a stáří.⁴⁷

⁴⁵ J. RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon II.*, s. 115.

⁴⁶ K. O. MORGAN, *Dějiny Británie*, s. 450–451 a s. 475; J. RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon z roku*, s. 115–117.

⁴⁷ Helmut MÜLLER, Karl Friedrich KRIEGER, Hanna VOLRATH, *Dějiny Německa*, Praha 1995, s. 191–193; G. V. RIMINGER, *Reakce na revoluci 40. let 19. století a následujících 30 let průmyslového růstu Německa*, in:

Prvním v pořadí byla novelizace zákona o pojištění proti úrazu. Stávající zákon z roku 1871 pro své nedostatky nevyhovoval současným potřebám zaměstnanců. Jednalo se hlavně o takzvané důkazné břemeno postiženého vůči zaměstnavateli, dále o odškodnění, které záviselo na aktuální platební schopnosti zaměstnavatele a v neposlední řadě na jaké pracovní úrazy se skutečně zákon vztahoval.⁴⁸

Po čtyřech letech úmorné parlamentní politiky dozal v roce 1884 tento zákon konečné podoby, která vyšla vstříc více požadavkům zaměstnavatelů. Financování i samospráva pojištění, které vykonávaly rezortní svazy (Berufsgenossenschaften), organizované podle odvětví, byly plně v jejich rukou. Vyplacená částka se rovnala jen dvěma třetinám předchozí mzdy a vyplácela se až po 13 týdnech, které byly kryty nemocenským pojištěním. Vidíme, že toto pojištění se vztahovalo hlavně na dlouhodobé úrazy.⁴⁹

Ještě předtím v roce 1883 došlo ke schválení zákona o nemocenském pojištění. I to navazovalo na starší opatření ze čtyřicátých let, jenž bylo tvořeno podnikovými či obecními zaměstnaneckými pokladnami nebo hornickými bratrstvy. Hlavní jádro tohoto systému spočívalo v podpůrných pokladnách (Hilfsskassen), které navazovaly na starší pruskou úpravu. Problémem ale byla značná roztržitost z důvodů geografických, pracovních oborů a mobility zaměstnanců. V neposlední míře jako u úrazového pojištění, tak i zde, hrál podstatnou roli nedostatečný počet klientů.⁵⁰

Bismarckova reforma zaměstnaneckých pokladen spočívala v odstranění jeho negativních stigmat. Na pojištění se podíleli jak zaměstnanci, tak zaměstnavatelé. První přispívali

Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno1996, s. 32–39.

⁴⁸ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s.33–34; Jakub RÁKOSNÍK, *Cukr a bič kancléře Bismarcka*, HO 5/6, 2004, s. 136.

⁴⁹ G. A. RITTER, *Motivy a hlavní charakteristiky legislativy sociálního pojištění v Německu 80. let 19. století*, in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno1996, s. 39–50.

⁵⁰ CH. ALTENSTETTEROVÁ, *Německé programy sociálního zabezpečení: výklad jejich vývoje v letech 1883–1885*, in: Vývoj sociálního státu v Evropě, Čítanka z historie moderní Evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno1996, s. 50–64.

dvěma třetinami pojistného a ti druzí jednou třetinou. Činnost pokladen byla řízena zvolenou samosprávou, kde brzy nabývali na moci dělníci za podpory sociální demokracie. Pro Bismarcka to byla na tomto poli zároveň výhra i prohra. Prvé v tom, že se podařilo realizovat korporativní samosprávu. To druhé ve zvýšení vlivu sociální demokracie, proti kterému bojoval.⁵¹

Pověstným vyvrcholením sociálně politického úsilí bylo prosazení starobního a invalidního pojištění v roce 1889. Byla tak zajištěna renta práce neschopným a starobní důchod osobám nad 70 let. Příspěvky platili pracující i zaměstnavatelé, každý z jedné poloviny, a stejně jako v případě výše uvedených reforem byla i zde perspektiva rozšiřování na další skupiny adresátů. Rozdíl spočíval především v tom, že na vyplácení penzí zde finančně participovala vláda. V následujících letech sice sociální dávky z titulu tohoto pojištění nedosahovaly ani jedné čtvrtiny průměrných výdělků v průmyslu a službách, přesto pojištění znamenalo klíčové opatření efektivně eliminující nejkřiklavější důsledky stáří a invalidity.

Sociální pojištění, které Bismarck v 80. letech zavedl, se tedy jen v základních tezích opíralo o jeho vlastní konkrétní představy více v politických záměrech než v konkrétní podobě systému. Daleko více bylo produktem jednak pruské tradice reforem shora, jednak rozšířeného vědomí, které se promítlo již ve Všeobecném pruském zákoníku z roku 1794, jenž výslovně zakotvoval zásadu, že stát má povinnost pomáhat nemohoucím občanům, a v neposlední řadě rovněž zásluhou myšlenkových výbojů intelektuálů z řad katedrových socialistů.⁵²

Výsledkem byl ucelený zákonodárný sociální systém, jehož klíčovými prvky byla obligatornost, veřejnoprávnost, decentralizovanost, a to na bázi pojištění. Tato forma nahrazovala starší typ založený na dobrovolnosti se

⁵¹ Albin BRÁF, *Sociální politika států evropských*, in: Albin Bráf, *Život a dílo*, III., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef – Horáček Cyril, Praha 1923, s. 157–158; J. RÁKOSNÍK, *Cukr a bič*, s. 136–137.

⁵² Albin BRÁF, *Kterak pokračuje myšlenka povinného pojišťování dělnického*, in: Albin Bráf, *Život a dílo*, III., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef – Horáček Cyril, Praha 1923, s. 167–170.

soukromoprávní povahou pojištění. A konečně odlišilo pracující jako sociální skupinu od chudých, což v rámci předchozí chudinské péče nebylo institucionálně možné.⁵³

2. 2 Historický vývoj v Čechách

2. 2. 1. Do roku 1918

Také Rakousko-Uhersko s rozvojem průmyslu a liberalismu muselo řešit problém narůstající pauperizace. Inspiraci našlo v německém sociálním systému a není náhoda, že rámec zákonných norem, jak vzniklou situaci řešit, vykrytalizoval za vlády Eduarda Taaffeho (1879–1893). Mezníkem pro tyto reformy se stal rok 1887, kdy byl přijat zákon o povinném úrazovém pojištění, o rok později přibyl zákon o povinném nemocenském pojištění dělníků a nižších úředníků. Dále vznikl samostatný systém sociálního pojištění vyšších úředníků pracujících v soukromém sektoru a příslušníků svobodných povolání.⁵⁴

Na začátku 20. století se diskutovalo o doplnění úrazového a nemocenského pojištění o starobní pojištění. Toto však bylo přiznáno jen úředníkům pracujícím v soukromém sektoru a příslušníkům svobodných povolání. Samostatně hospodařící osoby právě tak jako zemědělští a lesní dělníci nebyli v té době pojištění ze zákona. Zde záleželo na rozhodnutí jich samotných či jejich zaměstnavatelů.⁵⁵

⁵³ J. RÁKOSNÍK, *Cukr a bič*, s. 133–135 a s. 137.

⁵⁴ K správním otázkám celkově Jan JANÁK, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005². K průmyslu nově Ivan JAKUBEC, Zdeněk JINDRA, *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, I–II, Praha 2006. Období válečné naposlady zpracoval Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, České země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2003. K první republice viz Václav LACINA, Jaroslav PÁTEK, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Období první Československé republiky a německé okupace*, III, Praha 1995. Všeobecně o chudobě např. K. ENGLIŠ, *Chudinství*, passim; Bedřich LOEWENSTEIN, *Jak integrovat chudé*, ČČH 89, 1991, s. 219–231.

⁵⁵ M. POTUČEK, *Sociální politika*, Praha 1995, s. 24–25.

Jedním z nedořešených problému v péči o sociálně slabé jedince byla zákonná povinnost domovské obce pečovat o své domovské příslušníky v nouzi. Tato povinnost byla vyslovena již v roce 1552 v říšském policejním řádu Ferdinanda I., kdy stát poprvé zasáhl do chudinské péče. Aby se mohla myšlenka domovské obce dále rozvíjet, bylo nutné rozdělit poddané na domácí a cizí. Tím se ale paradoxně vytvářela propast mezi tzv. řádnými a vyvrženými lidmi. Druhá skupina však jevila značnou mobilitu a komplikovala tak evidenci, kontrolu a sociální ukáznění. Snahu zvrátit vzniklou situaci lze vidět na počátku vlády Marie Terezie, která vydala 1. července 1746 nařízení o dvaceti čtyř hodinové ohlašovací povinnosti pro každého cizího na příslušném úřadě.⁵⁶

Je zřejmé, že nejen z filantropických, ale i z praktických důvodů, a to zejména vojenských, bylo nutné zavést řádnou evidenci poddaných. Za tímto účelem vydávala rakouská monarchie až do roku 1857 „vojenské konskripce“, jimiž byl získáván dokonalý přehled o obyvatelstvu jak mužského tak ženského pohlaví a jejich příslušnosti k danému místu. Prostřednictvím konskripcí měl být zajištěn stálý přísun mužů schopných vojenské služby. Stát tehdy zároveň částečně vyřešil růst chudoby, protože odvodem se snižoval počet nemajetných mužů, kteří mohli založit rodinu. Tento způsob řešení problému pauperizace společnosti měl však velmi vážný nedostatek v tom, že armáda si brala zdravé jedince a na místě nechávala postižené či nedostatečně urostlé. Tím, což kritizovali již současníci, mohl být ohrožen zdravý vývoj mužské populace.⁵⁷

Za Josefa II. došlo v letech 1782–1786 k určitému rozšíření okruhu veřejného nositele péče o chudé, a to zřízením farních chudinských institutů. Tam, kde nebyly zavedeny, zůstala nadále domovská zásada. Císař se inspiroval chudinskou

⁵⁶ K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. XXVI–XXVII; Z. STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení*, s. 297–304; Táž, *Cizinec – Příklad Petra Augustina Holey*, in: *Člověk na Moravě 19. století*, edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2004, s. 431–446; A TVRDOŇ, *Péče o chudé a péče o mládež I.*, s. 20–22.

⁵⁷ Z. STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení*, s. 305–320.

reformou, kterou na svém novohradském panství zavedl hrabě Jan Buquoy (nar. 22. 6. 1771, zemř. 12. 4. 1803 v Praze).⁵⁸

Reforma byla po dlouhý čas základní strukturou chudinské péče a procházela určitými kosmetickými úpravami až do vzniku první republiky. Podle všeho se hrabě inspiroval v Anglii, a to královským aktem z roku 1601, kde se pravilo, že: „Chudé, ku práci způsobilé zaměstnávati, ku práci nezpůsobilé z veřejných prostředků podporovati v čele, výkon přidělen farnostem s farářem v čele, jemuž ku pomoci byli dva až čtyři otcové chudých, jimž dáno právo a prostředky chudinské daní od osadníků vybíratí.“⁵⁹

A tak tedy na svém novohradském panství, které najdeme u Českých Budějovic, nechal zřídit pod patronací pražského arcibiskupa první chudinský ústav, jehož název zněl „Sjednocení z lásky k bližnímu“. Jeho činnost byla zahájena 29. prosince 1778. Ve výboru zasedli jako protektor pražský arcibiskup, nejvyšší představitel jednoty Jan hrabě Buquoy, duchovní přísedící Hynek svobodný pán Vernier, světský přísedící ředitel Jiří Mann, hlavní účetní Jiří Fackeuberg. Každý měsíc se konaly schůze, nejprve na zámku v Nových Hradech, později v nově postaveném chorobinci. Jim předcházela vzpomínková bohoslužba za zemřelé. Jednou za rok se konala slavnostní venkovní mše, a to na svátek Navštívení Panny Marie. Kázání probíhalo v češtině a v němčině. Po celebraci bylo 60 až 80 vybraných chudých pohoštěno a vrchností obslouženo.⁶⁰

Ze stanov neboli pravidel, kterými se tato instituce řídila, vyplývalo, že je zřízena za účelem pomáhat všem chudým a nuzným, ulehčit jejich životní situaci a zaopatřit je

⁵⁸ J. V. GALVE, *Statistika veřejného chudinství v království Českém z nařízení slav. Zemského výboru sestavená statistickou kanceláří zemědělské rady pro království České na základě individuálního šetření z r. 1890*, Praha 1894, s. II–III; K. ADÁMEK, *Příspěvky*, s. 3–19; J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 93–97; Alena PETRÁŇOVÁ, *Venkovská chudina evidovaná v buquoyském zřízení v druhé polovině 18. století*, JSH 30, 1961, s. 114–134.

⁵⁹ *Osobní věci Josefa Vlka (Humanitní a sociální činnost královského a hlavního města Prahy za rok 1911)*, Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), Sběrka rukopisů, Sociálně humanitní /chudinská/ péče VI / 100 (dále jen SHP a číslo), in. č. 7820; *Odpověď německému klubu komunálnímu*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 13, f. 2, in. č. 7813.

⁶⁰ *Počátky organizovaného chudinství u nás*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 1, f. 7–8, in. č. 7813.

nejnutnějšími potřebami bez ohledu, jakého je člověk náboženského vyznání, pohlaví či stavu. Ústav pokrýval vlastně celé panství, které bylo rozděleno na 13 okresů podle farností, které byly spojeny v jeden vrchní okres, jehož sídlem bylo město Nové Hradky. To mělo za následek, že všichni členové rovnoměrně pracovali a zároveň všechny obce byly stejnoměrně zajištěny. V čele těchto třinácti okresů byli duchovní správci, kteří byli zároveň i dozorcí. Účetnictví vedli učitelé. Pro samotnou činnost byl jmenován otec chudých, který měl na starosti výběr almužny a její přerozdělování. Ta se dávala v pátek odpoledne. Peníze se rozdávaly podle potřeby, přičemž nejvyšší denní dávka činila 4 krejcarů.⁶¹

Za tímto účelem se každý týden ve středu konaly sbírky peněz, chleba a dalších potřeb. Probíhalo to tak, že dva obyvatelé se střídali v doprovodu dvou chudých. S těmi chodili dům od domu a sbírali dary. Peníze se dávaly do uzavřené pokladničky, chléb do koše, mouka do připraveného pytle a to vše se poté předalo otci chudých. Tento týdenní výnos byl podkladem pro rozdělování chudinských podpor. Mimo tuto týdenní sbírku se konaly i mimořádné sbírky, a to zvláště během poutě nebo ve slavnostních dnech, ve svátcích či na svatbách, křtinách a pohřbech. Pokladničky byly také umístěny v kostelech a na veřejných místech.⁶²

Aby vše zdárně a správně fungovalo, okresní úřad spolu s vrchností veřejně ohlásil vznik ústavu a zároveň zakázal na celém panství žebrotu. Za tímto účelem duchovní správci brojili ve svých kázáních proti žebrotě.⁶³ Dále byl ustanoven zvláštní dozorce placený vrchností, který měl pátrat po cizích žebrácích na panství a předávat je krajskému úřadu k postrku.

Postrkem se rozumělo to, že obec či státní úřady mohly nepohodlné osoby, které se nacházely mimo domovskou obec, donutit k návratu do své domovské obce. Samotný panovník dal

⁶¹ Tamtéž, f. 4–5, 7.

⁶² Tamtéž, f. 5–6.

⁶³ Tamtéž, f. 2 a 7.

dvorským dekretem z listopadu 1782 novohradské chudinské zřízení za příklad vrchnostem. Tyto farní chudinské ústavy byly zřizovány na dobrovolné bázi a neměly zákonnou oporu.⁶⁴

Vše se rázem začalo měnit od šedesátých let 19. století, kdy došlo k vytvoření právních norem zabývajících se rakouskou chudinskou péčí. Tento soubor zákonů se skládal z říšského obecního zákona, ze zemských obecních zákonů, městských statut a říšského zákona o domovském právu. Z českých zemí však měly svůj chudinský zákon pouze Čechy. Po složitých jednáních probíhajících na zemském sněmu byl tento zákon přijat v roce 1868 a v témže roce vstoupil v platnost. Podle něj přecházela péče o chudé na obec. Na Moravě podobný zákon nepřijali. Neexistoval ani ve Slezsku, ale oproti v této otázce pasivní Moravě tamní zemský sněm přijal alespoň zákon o předání jmění farních chudinských ústavů obcím.⁶⁵

Podmínky, na základě kterých mohl příslušník obce získat chudinské nároky podle rakouského chudinského zákonodárství, byly: domovské právo, chudoba, neschopnost výdělku a nedostatek fyzických a právnických osob, které by se mohly o chudého postarat. Říšský obecní zákon z roku 1862 č. 18 stanovil, že každý státní občan musí mít v některé obci domovské právo. Domovské právo (domovská příslušnost) bylo osobním právním poměrem určité osoby k určité obci, jehož obsahem byl nárok na nerušený pobyt v obci a v případě nouze na chudinské zaopatření. Státní občan mohl mít domovské právo vždy jenom v jedné obci. Ze své domovské obce nemohla být osoba s domovským právem vykázána a v případě chudoby mohla od ní požadovat chudinské zaopatření.⁶⁶ Existoval ovšem jeden

⁶⁴ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 97–102; A. ADÁMEK, *Příspěvky*, s. 9–10; A. PETRÁŇOVÁ, *Venkovská chudina*, s. 121.

⁶⁵ K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. XXVII–XXVIII; J. JANÁK, *Domovské právo ve starém Rakousku*, s. 431–448; Karel LAŠTOVIČKA, *Domovské právo*, in: *Slovník veřejného práva československého*, I., Brno 1929, s. 435.

⁶⁶ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 107–117; Otakar KLAPKA, *Chudí v obci. Stručný výklad předpisů o chudinství. Připojeny texty zákonů*, Praha 1924, s. 5–6; K. LAŠTOVIČKA, *Domovské právo*, s. 435–449; Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Domovské právo a obecní samospráva*, in: *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2006, s. 138–145. Domovské právo řešily vedle říšského obecního zákona z roku 1862 další novelizace a jiné zákony. Názorný přehled těchto zákonů až do první republiky podal A. TVRDOŇ, *Péče o chudé I.*, s. 25–29. Srov. též O. KLAPKA, *Chudí v obci*, passim.

problém. Domovské právo podle říšského zákona č. 105 ze 3. prosince 1863 bylo možné získat čtyřmi způsoby: narozením, sňatkem, výkonem veřejného úřadu a přijetím do obecního svazku. Právě posledně jmenovaný způsob vytvářel největší překážku pro nemajetné osoby, které odešly za prací do velkých aglomerací z venkova, ale ty nebyly ochotny převzít sociální zodpovědnost v případě stáří, choroby či invalidity za muže a jejich rodiny.⁶⁷

Domovské právo tak náleželo k základním předpokladům vzniku nároku na chudinské zaopatření. Dalším nutným předpokladem bylo, že neexistovala osoba, která by měla povinnost žadatele o chudinskou podporu zaopatřit buď podle občanského zákona, nebo podle jiných zákonů. K takovým osobám patřil manžel, pokud se jednalo o manželku, v případě manželských dětí otec a matka, případně prarodiče. Naopak manželské děti se měly postarat o rodiče. Výslovně však bylo uvedeno, že osobami se zaopatřovací povinností nejsou sourozenci ani osoby jinak příbuzné.⁶⁸

Teprve po splnění těchto předpokladů nastupovala povinnost domovské obce svého příslušníka zaopatřit. Za chudého byl považován ten, kdo neměl ani majetek ani příjem nebo nebyl schopen zjednat si dostatečnou obživu či dostatečný výdělek. Chudinství bylo pojmem velmi širokým a péče o chudé se vztahovala na všechny příslušníky obce, kteří neměli vlastní příjem z důvodu:

1. vrozených tělesných i duševních vad
2. nemoci (pokud nebylo zajištěno nemocenské pojištění)
3. pracovních a jiných úrazů (při neexistenci úrazového pojištění)
4. ztráty pracovní schopnosti invaliditou nebo stářím
5. nezaměstnaností v období hospodářských a jiných krizí

⁶⁷ K. ADÁMEK, *Příspěvky*, s. 91-108; K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. CCXXXIX –CCXLIX; Z. STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení*, s. 321–339.

⁶⁸ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 117; O. KLAPKA, *Chudí v obci*, s. 6–14.

6. ztráty živitele (vdovy a sirotci).⁶⁹

Z předchozích řádků vyplynulo, že samotná rakousko-uherská monarchie se aktivně nepodílela na veřejném chudinství a pokud ano, tak jen ve zvláštních případech prostřednictvím zemí a okresů. Ty měly povinnost zřizovat a udržovat ústavy pro zvláštní péči a hradit částečně náklady na léčbu. Týkalo se to nemocnic, chorobinců, ústavů pro slepé, hluchoněmé či duševně choré, nalezinců, zprostředkovatelen práce, donucovacích pracoven, stravoven, polepšoven apod.⁷⁰

Hlavní zásada domovského zákona stanovovala, že chudý nemůže požadovat konkrétní pomoc. Pouze obec mohla určit způsob chudinského zaopatření i výši podpory podle své úvahy a možnosti. V zásadě se rozeznávaly dva druhy chudinského zaopatření, a to „chudinství uzavřené“ a „chudinství volné“. Uzavřené chudinství znamenalo úplné zaopatření chudých v řádných chudobincích, chorobincích a jiných obecních nebo okresních zaopatřovacích ústavech. Při volném chudinství byl chudý zaopatřen mimo takovýto ústav. Podobný způsob měla i Anglie, o které jsem se zmiňoval v předchozí kapitole.⁷¹

Chudinství mohlo být pravidelné, nebo přechodné, podporované penězi i naturáliemi. Zvláštním druhem chudinské podpory byla „střída“, při níž podpora spočívala v tom, že

⁶⁹ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 117–118; O. KLAPKA, *Chudí v obci*, s. 14–15; heslo *Chudinství*, in: Český bohovědný slovník, V., edd. Antonín Podlaha, Josef Čihák, Alois Kudrnovský, Jaroslav Beneš, Praha 1930–1932, s. 273–274.

⁷⁰ Marcela EFMERTO VÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 261–263. K zemím a okresům K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. CCXLIX–CLVII. K nemocnicím P. SVOBODNÝ, L. HLAVÁČOVÁ, *Pražské špitály*, s. 65–129. K. ADÁMEK, *Příspěvky*, s. 9–86. K jiným ústavům a to zvláště k těm, které měly řešit narůstající nemajetnou populaci Karel ADÁMEK, *Kořaleční mor. Příspěvek ku statistice společenské bídě*, Roudnice 1884, s. 32–37; Albín BRÁF, *Almužna a mzda*, in: Albín Bráf Život a dílo, III., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef – Horáček Cyril, Praha 1923, s. 125–147; Týž, *Pracovny donucovací*, in: Albín Bráf Život a dílo, V., Výbor statí z politiky a samosprávy, edd. J. Gruber – C. Horáček, Praha 1924, s. 186–208. Pro srovnání v jiných zemích srov. J. RÁKOSNÍK, *Anglický chudinský zákon*, HO 3/4, 2007, s. 57–66; Tentýž, *Anglický chudinský zákon II.*, HO 5/6, 2007, s. 110–119; K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. LXI–CLVIII; Jan JANÁK, *Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce*, SPFFBU, ročník XVII, řada historická (C) č. 16, Brno 1970, s. 73–102.

⁷¹ O uzavřeném chudinství K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. CLXXXVII–CCÍ; o volném chudinství Týž, s. CLIX–XXXVII; J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 118; O. KLAPKA, *Chudí v obci*, s. 11–14.

chudý byl úplně zaopatřen přímo jednotlivými občany, kteří se podle určitého klíče a určité sazby střídali. Střída se týkala spíše chudých v malých obcích zemědělského charakteru, kde tito lidé dostávali jen naturálie. V podstatě to byl lepší druh žebroty.⁷²

Podporování chudých bylo hrazeno z obecních prostředků, z tzv. chudinského fondu. Běžné příjmy tohoto fondu sloužily přímo k podpoře chudých a skládaly se z tzv. chudinského procenta, pokut, výtěžku z prodeje zboží a dalších věcí (např. náradí prohlášeného za propadlé pro přečin nebo přestupek trestního zákona), dále z pořádkových pokut, dávek určených pro podporu chudých, dobrovolných příspěvků, dotací obce, příspěvků okresu a náhrad za splněnou chudinskou péči.⁷³

O něco propracovanější systém chudinské péče měla velká města, a to spíše německy než česky mluvící. Ta začala v osmdesátých letech 19. století přijímat tzv. elberfeldský systém. Název byl odvozen od německého města Elberfeld, kde byl tento způsob zaopatření zaveden v roce 1852. Tento systém vycházel ze zásady, že je lépe nechat chudé žít v jejich přirozeném prostředí, než je uzavírat do ústavů, chudobinců a jiných podobných zařízení. V praxi to vypadalo tak, že městská chudinská komise rozdělila celé město na chudinské okresy a ty opět na „kvartýry“. Pro každý kvartýr byl ustanoven chudinský správce, který dohlížel maximálně na čtyři chudé rodiny, aby

⁷² K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. CXC VII–CCXI; heslo *Chudinství*, in: Český bohovědný slovník, V., s. 274.

⁷³ Chudinské procento byla veřejná dávka, která se vybírala od zcizitele věcí movitých i nemovitých ve prospěch obecní chudinské péče z výtěžku docíleného veřejnou dobrovolnou dražbou. Pokutami se míní pokuty uložené soudy pro přečiny a přestupky podle trestního zákona a zákonů jej doplňujících nebo zákonů jiných, v nichž bylo buď vyslovené uvedeno, že pokuty připadají fondu chudých obce, ve kterém byl přečin nebo přestupek spáchán, anebo, což bylo skoro pravidlem, nebylo vůbec uvedeno, kam pokuty plynou. Dále to byly pokuty uložené politickými úřady, bylo-li v příslušných zákonech výslovně ustanoveno. Srov. J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 120–121; O. KLAPKA, *Chudí v obci*, kde je blíže popsáno, z čeho se chudinský fond skládal, s. 27–29; k chudinskému procentu blíže Emil HÁCHA, *Chudinské procento*, in: Slovník veřejného práva československého, I., Brno 1929, s. 847–850; celkově J. V. GALVE, *Statistika veřejného chudinství*, s. V–VI. K majetku a právnímu vývoji obce blíže J. ŠOUŠA, *Obecní majetek v Čechách*, passim.

mohl co nejlépe poznat jejich poměry. Přesto ještě na počátku 20. století mnoho měst nemělo vůbec žádný chudinský řád.⁷⁴

Vedle veřejného chudinství existovala v Rakousku ještě dobročinnost, která, ač nebyla tak propracovaná jako v sousedním Německu, měla své nezanedbatelné místo ve společnosti. Té se věnovaly převážně náboženské instituce.⁷⁵

Chudinská péče zůstala až do pádu rakousko-uherské monarchie převážně na bedrech obce, aniž by byla dostatečně zohledněna hospodářská a sociální modernizace oné doby.⁷⁶

2. 2. 3. Od roku 1918

Nové problémy nastaly za války a pokračovaly po válce, kdy se armáda náhle rozpadla a do svých domovských obcí se vrátilo mnoho občanů, kteří byli demobilizováni. Zároveň se objevila na trhu práce masa nezaměstnaných, pro které nebyla v současné chvíli práce, neboť válečný průmysl se rovněž zastavil. Pokud zůstali tito lidé dlouhodobě bez příjmů, musely se o ně ze zákona postarat domovské obce.⁷⁷

Ale takový masový nárůst nezaměstnaných osob nebyly obce, které samy o sobě měly po válce finanční problémy, schopny zvládnout. Vzniklou situaci musela proto řešit mladá Československá republika. Ta navázala na již učiněné sociální

⁷⁴ K Elberfeldskému systému J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 128–129; J. V. GALVE, *Statistika veřejného chudinství*, s. IX–XI; K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. CCXVII–CCVI–CCXIX. K chudinským řádům obcí Týž, s. CCIX–CCXVI a s. CCXIX–CCXXXIX. O brněnském modelu chudinství L. FASORA, *Svobodný občan*, s. 203–205; o ostravském P. KLADIWA, *Obecní výbor*, s. 154–155.

⁷⁵ K. ENGLIŠ, *Chudinství*, s. CCLVII–CCXC; J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 131–132.

⁷⁶ Z. DEYL, *Sociální vývoj*, s. 25–37; A. TVRDOŇ, *Veřejné chudinství*, s. 8.

⁷⁷ K charakteristice a k vývoji Československa: Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929), Praha 2003²; Týž, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, díl druhý, Československo a České země v krizi a ohrožení (1930–1935), Praha 2002, Týž, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, díl třetí, O přežití a život (1936–1938), Praha 2003; Antonín KLIMEK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, svazek XIII (1918–1929), Praha a Litomyšl 2000; Týž, *Velké dějiny Koruny české*, svazek XIV (1929–1938), Praha a Litomyšl 2002. K ekonomickému rozboru první republiky ed. Eduard KUBŮ, Jaroslav PÁTEK, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000.

kroky bývalého Rakouska-Uherska a posunula sociální politiku dál. Již 10. prosince 1918 vláda vydala první sociálně politický zákon, č. 63 Sb. z. a n., který pojednával o státních podporách v nezaměstnanosti. Zákon byl mnohokrát novelizován a jeho účinnost několikrát prodloužena až do 31. března 1925. Podle tohoto zákona byly peněžní dávky vypláceny ze státních prostředků. Mezi další důležité sociální reformy, které by zabraňovaly zvyšování počtu chudých v aktivní části obyvatelstva, patřil zákon na ochranu nájemníků a zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 sb. Tak došlo k zásadní změně v sociálním systému – stát přejímá podstatně větší roli v sociální péči, která by jinak náležela veřejnému chudinství a soukromým institucím.⁷⁸

Republika dál pokračovala v sociální reformě a postupnými zákonnými kroky došla v roce 1924 k zákonu č. 221 Sb. z. a n.: O povinném sociálním pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Tím byla zajištěna podstatná část aktivního obyvatelstva před chudobou. Do budoucna to mělo znamenat, že pokud chudému pojištěnci nebude dostačovat sociální pojištění k zabezpečení jeho nejnutnějších životních potřeb, bude mu domovská obec dorovnávat příjmy.⁷⁹

⁷⁸ O tom stručně Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1818–1992*, I. Období 1918–1945, Brno 2004, s. 70–77. Požadavky společenských skupin a získání sociálního zabezpečení stručně charakterizoval Zdeněk DEYL, který poukázal na skutečnost, že nejlepší sociální zabezpečení měli státní úředníci. Tyto skupiny (podle autora společenské třídy) rozdělil na: 1. dělníky, 2. drobné živnostníky, 3. drobné a střední rolníky, 4. úředníky ze státního i soukromého sektoru, 5. českou „buržoazii“ (*K problematice sociálního vývoje Československa v letech 1918–1938*, ČČH 20, 1972, s. 677–684). K právnímu základu veřejného chudinství v Československé republice A. TVRDONĚ, *Veřejné chudinství*, s. 6–8.

⁷⁹ O tom, jak velká zákonná aktivita byla v sociálních otázkách, píše Deyl toto: „*Jen za léta 1919–1920 bylo v Československu přijato 6 zákonů a nařízení týkajících se péče o válečné poškozence, dva zákony o nemocenském pojištění dělníků, 3 zákony a nařízení o úrazovém pojištění, zákon o úpravách hornického pojištění, 3 zákony a nařízení týkající se penzijního pojištění úředníků, nařízení k zákonu o osmihodinové pracovní době z roku 1918, zákon o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce, 3 zákony týkající se podpor v nezaměstnanosti, 3 zákony a nařízení o závodních revírních radách při hornictví, 7 zákonů a nařízení o ochraně nájemníků a zabírání bytu obcemi ...*“ (Z. DEYL, *Změny v sociální činnosti československého státu 1918–1938*, Sb. 19. a 20. stol. 10, 1986, s. 231–232).

Domovská obec se nadále musela postarat o osoby, které se vymykaly tomuto zákonu, a poskytovat těmto lidem potřebnou výživu, zdravotní péči v případě nemoci a pečovat o jejich děti i ve smyslu výchovy. Nejčastějším způsobem této péče bylo umístování do ústavů, a to buď do vlastních chudobinců či starobinců, nebo na náklad obce do cizích ústavů. V této sféře se otevírala možnost působnosti ústavů a dobrovolných spolků majících veřejnoprávní nebo soukromoprávní charakter.⁸⁰

Přesto se stát snažil aktivně působit i v této sféře sociální péče (v tzv. druhém pilíři sociální politiky). Jednalo se hlavně o tu část obyvatelstva, která žila v bídě a byla buď v předproduktivním, nebo poproduktivním věku a nemohla si opatřovat prostředky k životu v pracovním procesu. Jednalo se hlavně o opatření nejnutnější výživy, přístřeší, šatstva a jiných základních potřeb. Někdy se k chudinství přičítala i nezbytná péče léčebná a u dětí zpravidla péče o výchovu. Podstatnou součástí sociální péče byla péče o mládež, kterou obdobně jako chudinství upravoval zákon z roku 1863 o právu domovském, na jehož základě byl vydán v roce 1868 zákon chudinský. Do oblasti sociální péče o osoby odkázané na veřejnou pomoc a ochranu spadala do určité míry i péče o válečné poškozence, která měla svoji zvláštní zákonnou úpravu a organizaci. Zde stát využíval dobrovolné organizace, kdy některé z nich představovaly v podstatě polooficiální sociální péči. Jednalo se především o Československou péči o mládež, Československou ochranu matek a dětí, Československý Červený kříž a Masarykovu ligu proti tuberkulóze. O nich bude podrobněji pojednáno v páté kapitole této práce.⁸¹

⁸⁰ K zákonu 63/1918 Sb. a k dalším zákonům souvisejícím se sociální reformou např. Z. DEYL, *K problematice sociálního vývoje*, s. 688–690; Týž, *Sociální vývoj*, passim; A. TVRDOŇ, *Spolky, ústavy a zařízení*, s. 12–19.

⁸¹ Z. DEYL, *K buržoaznímu pojetí sociální politiky v letech 1918–1938*, Sb. 19. a 20. stol. 1, 1973, s. 55–58.

Československá sociální reforma, jejímž cílem bylo rozšířit povinné sociální pojištění na co největší počet občanů proti všem základním sociálním rizikům, byla zbrzděna nástupem hospodářské krize začátkem 30. let. Nedostatek finančních prostředků neumožnil zavést pojištění v nezaměstnanosti, které mělo nahradit do té doby fungující vyplácení podpor v nezaměstnanosti odborově organizovaným nezaměstnaným. Vláda se snažila čelit důsledkům hospodářské krize alespoň státními zakázkami, dotacemi na veřejné práce, rozšířením sítě zprostředkovatelen práce a organizováním středisek pro rekvalifikaci nezaměstnané mládeže.⁸²

⁸² Z. DEYL, *Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let*, Sb. 19. a 20. stol. 13, 1993, s. 249–271; J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, passim.

3. Městská sociální péče na příkladu Prahy

3.1. Pražská chudinská péče před rokem 1918

Do roku 1781 byla péče o chudé v jednotlivých pražských městech zajišťována pomocí církve nebo soukromou iniciativou obyvatel Prahy, a to prostřednictvím špitálů a almužen. Přesto se i město Praha pokusilo v roce 1773 vytvořit na území Nového Města první společný ústav pro chudé tří pražských měst. Mimo tuto aktivitu vlastnilo samozřejmě i špitály, z nichž nejvýznamnější byl novoměstský špitál sv. Bartoloměje a sv. Alžběty.

Vše změnil až Josef II. vydáním direktivních pravidel dne 24. května 1781. Základní ideou těchto reforem bylo centralizovat oblast sociální a zdravotní péče a vytvořit tomu odpovídající specializované sociální a zdravotní ústavy celozemské působnosti a současně oddělit státní péči od dobročinných, soukromých iniciativ. Sídlem nových ústavů, které je možno pokládat již za instituce moderního typu, se pro Čechy samozřejmě měla stát Praha.⁸³

Špitály byly nahrazovány novými specializovanými ústavu. Jmenovitě se jednalo o porodnici u sv. Apolináře (1789), všeobecnou nemocnici s ústavem choromyslných na Karlově náměstí (1789), chorobinec na Karlově (1789), chudobinec u sv. Bartoloměje (1809) a sirotčinec (1875). Pro chod těchto nových institucí byl zřízen fond světského nadání, ve kterém byl soustředěn majetek ze zrušených špitálů a nadační jmění pro chudé.⁸⁴

⁸³ Olga FEJTOVÁ, *Organizace chudinské péče v období 1781–1922*, in: Osm století pražské samosprávy, ed. Ledvinka Václav, s. 133–137, Praha 2000.

⁸⁴ Je třeba zmínit, že již před císařskou reformou existovaly snahy o založení ústavů pro chudé. Samotná Praha měla křížovnický špitál u Karlova mostu (1231), Staroměstský městský špitál sv. Pavla za Poříčskou branou (1503), spojený novoměstský špitál sv. Bartoloměje a sv. Alžběty (1505), židovský špitál (1542), císařský špitál na Hradčanech (1547), na Újezdě malostranský špitál sv. Jana (1559), vlašský špitál na Malé Straně (1601), strahovský špitál sv. Alžběty (1622), ústavy pro zchudlé šlechtičny a přestálé kněze, všeobecný chudobinec pro všechna města pražská (1733) a tzv. Kocovy pracovny (1781). Ty založil Jan Markvart Koc z Dobrše. Zřídil pět

Ty, stejně jako celou oblast chudinství, řídil nový orgán, který se jmenoval Vrchní ředitelství ústavů zaopatřovacích (od roku 1829 nesl název Ředitelství všeobecné nemocnice a od roku 1845 Vrchní ředitelství ústavu chudinského), doplněný systémem tzv. farních chudinských okresů a podřízený přímo guberniu.

3. 1. 1. Buquoyova reforma a její vliv na Prahu

Jisté modernizační prvky v otázkách péče o chudé buguoyského typu lze spatřit v Praze již kolem roku 1772. V tomto roce byla vyšehradská kapitula arcibiskupským psaním požádána, aby na chudé platila jako roku předešlého a zároveň podpořila Pražský chudinský ústav. Za to si kapitula vymohla, že se chudí z Vyšehradu mohli pohybovat i v Praze. Od roku 1783 se kapitula spolu s městem Vyšehrad zavázala trvale přispívat na pražský a vyšehradský chudinský ústav podle svých finančních možností.⁸⁵

*„Každý dle libosti [měl] cos dáti a tu obnášel dar Kapitulní 47 zl. Z městečka Vyšehradu sešlo se 3 zl. 36 kr. Páni Kanovníci jeden po druhém s pokladnicí chodili, leč málo kdy 1 zl. najednou sebrali. Kanovník Wertheupreis obyčejně 1 zl. míval, zdá se, že vždy sám dosadil, co se do zlatého nedostávalo. Farář rozdával v sobotu almužnu.“*⁸⁶

Prahu měli reorganizovat z pověření císaře a českého gubernia probošt Ferdinand Kindermann ze Schulstejnu, c. k. guberniální rada Jan Lamotta a zemský protomedik Tadeáš z Bayera. Tito tři pánové vytvořili v letech 1786 až 1789 základ organizovaného chudinství. Po splnění tohoto úkolu byl zvolen prvním vrchním ředitelem chudinského úřadu F.

„textilních dílen“, které byly pobočkami pražského společného chudobince, kde byl ředitelem a které Josef II. „zrušil“ a zreformoval podle svých představ. Blíže Antonín POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze. Letmý pohled zpět na jeden úsek kultury českého srdce*, Praha 1940, s. 22–39; k tomu ještě Josef PETRÁŇ, *Počátky českého národního obrození*, Společnost a kultura v 70. – 90. letech 18. století, Praha 1990, s. 125–126; celkově Petr SVOBODNÝ, Ludmila HLAVÁČOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, s. 7–64. K nadačnímu jmění: Josef VLK, *Chudinství královského hlavního města*, s. 22–23, Praha 1901.

⁸⁵ *Počátky organizovaného chudinství u nás*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP I / 1, f. 11–12, in. č. 7813.

⁸⁶ *Tamtéž*, f. 12.

Kindermann, který je znám spíše školními reformami. Pod jeho správu spadal chudobinec v Soukenické ulici, Malostranská pracovna, špitál sv. Bartoloměje a desátkový dům u sv. Jindřicha. Tadeáš Bayer se naproti tomu stal vrchním ředitelem nemocnice, porodnice a chorobince.⁸⁷

Pro všechny reformátory chudinství byla nejpalčivějším problémem žebrota. Obzvláště složité to bylo pro velká města, jako byla kupříkladu Praha se svým okolím. Města totiž mívají velkou rozlohu a značnou hustotu obyvatelstva. To vytváří optimální podmínky pro lidi, kteří se živí žebrotou. Samotné žebračky tehdejší doby můžeme rozdělit do čtyř skupin, a to na pouliční, podomní, inzertní a dopisující. První skupina vyvíjela svou činnost hlavně na ulicích, zde ale bývala zatýkána policií a posílána do domovských obcí. Druhá skupina chodila po bytech nebo žebrola v hostincích. Třetí si podávala bezplatné inzeráty, a poslední posílala dopisy. Jestliže k prvním dvěma skupinám patřili opravdu lidé ze spodních pater hierarchie lidské společnosti, kde se dá žebrota ospravedlnit, pak o zbylých dvou to říci nelze. Tito lidé bývali dobře oblečení, s elegantním vystupováním a nastudovanou řečí, kterou podpořili údajným šlechtickým titulem nebo tvrzením, že jsou studenti, bývalí důstojníci či umělci, a díky tomu získávali snáze prostředky na své živobytí.⁸⁸

„Obecenstvo dávalo o žebrotě opětně se objevivší svou nespokojenost najevo, horlilo prudce proti příslušnému množství žebráků, od nichž v domech bylo obtěžováno, na ulicích pak a cestách bylo napadáno a pronásledováno.

Stěžovalo si do veřejné a hanebné zahálky, které se tolik potulné lůzy ani i nezaměstnaná mládež oddala.

Mnohým stala se tato třída lidí, kteří se do bytů vplížili, do komor a krámů vetřely, podezřelou, mnohé omrzela, ano i

⁸⁷J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 22–23; týž, *Péče o chudé. Řeč probosťa ze Schulsteinu, vrchního ředitele chudinského, proslovená dne 26. března 1790 ve veřejném shromáždění řiditelů chudinských, otců chudých a jiných v Praze; ku prospěchu chudých vytisknuta*, s. 3–4, Praha 1904.

⁸⁸*Žebráci*, AHMP, Sbirka rukopisů, SHP IV / 51, f. 1–9, in. č. 7816; J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 11 a 13.

nejdobročinnějším přátelům lidu byla na obtíž, neboť nejistota, komu almužnu dávají, je přiváděla do rozpaků a činila je nevrlymi.”⁸⁹

A tak Kindermann v úvodní řeči, kterou pronesl na první valné hromadě v roce 1790, stanovil základní priority, kterými se měl napříště řídit pražský chudinský ústav, aby se co nejlépe vypořádal se společenskými propady. Jednalo se o:

- 1./ lidský přístup k osobám skutečně chudým a nuzným
- 2./ snahu soustředit příspěvky jen pro chudinu, která to potřebuje
- 3./ boj proti žebrákům, tulákům a zahálčivé mládeži
- 4./ podporu práce schopných chudých osob
- 5./ vedení mládeže, aby v budoucnu nežebrala
- 6./ povzbuzování aktivit v chudinských orgánech
- 7./ opatrnost při udělování podpor, aby chudinský ústav sám nevychoval žebráky.⁹⁰

K dosažení těchto výsledků byla nutná správní reforma chudinství. Za vzor posloužil projekt „Spolek lásky k bližnímu“, podle kterého byla Praha rozdělena na určitý počet farních chudinských okresů. V čele byli okresní ředitelé, dále účetní a nakonec otcové chudých.⁹¹ Poté se přistoupilo k potírání žebroty. Nejprve byli kontrolováni ti, kteří již někdy pobírali chudinskou podporu. Ředitelé chudinských ústavů vyšetřovali příčinu nouze a městský lékař (fyzikus) pak jejich tělesnou schopnost. Pokud byli zdraví a uznáni práce schopnými, byli posláni do pracoven.

Chudinský ústav ručil prostřednictvím okresních pokladen pracovním za bavlnu a domácí vlnu, která byla vydávána přádelníkům. Ti, kteří neměli náčiní ani teplý byt, nebo neuměli příst, byli zaměstnání v Malostranské pracovně č. p. 258. Kdo se zdráhal, byl magistrátem poslán dělat jiné ruční

⁸⁹ Citát: J. VLK, *Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu*, s. 9.

⁹⁰ *Chudinská řeč probošta Ferdinanda Kindermanna ze Schulsteinu, proslovená 26. III. 1790 ve veřejném shromáždění činovníků chudinských o činnosti za první rok ústavu chudinského v Praze 1789*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 3, passim, in. č. 7813.

⁹¹ J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 22–23.

práce. Mimo to byl policii předán seznam všech osob, které byly přijaty do péče chudinského ústavu, nebo dostávali podporu. Pokud policie zatkla žebráka, mohla ihned poznat, zda je zatčený podporován nebo ne, zda je opravdu chudý, nebo naopak svévolný žebrák, zda je k práci schopný, nebo ne. Podle toho ho poukázala buď k zaopatření, nebo k práci. Cizí žebráci byli postrkem vyhnáni z města, vandrovní tovaryši odváděni do nocleháren (herberků). Pokud se ale věnovali žebrotě, byli posláni do pracovny.⁹²

Jak je vidět, pražské poměry vykazují velkou podobnost s Buquoyovou reformou na jeho novohradském panství. Nečerpal z ní tedy jen stát, ale i Praha. Jednalo se především o:

- 1./ úpravu okresů podle farností
- 2./ vybírání almužny po domech (zařizoval otec chudých)
- 3./ velikost almuženské dávky
- 4./ týdenní výplatu almužny (do roku 1880, poté měsíční)
- 5./ centrální vedení a správu
- 6./ provádění soupisu chudých a následné rozdělení kdo má nárok na podporu, či ne.⁹³

Ještě v roce 1911, sedm let před vznikem první republiky, měla Praha 31 chudinských okresů. V každém okresu se nacházelo okresní chudinské ředitelství v čele s ředitelem, dále s jeho náměstkem, farářem, potřebným počtem otců chudých⁹⁴ a v neposlední řadě s pomocným úředníkem pro okresní agendu. Úkolem okresního ředitele bylo:

- 1./ svolávat okresní schůze, předsedat jím a řídit je
- 2./ vybírat a přijímat peníze určené pro okres a vydávat je otcům chudých

⁹² J. VLK, *Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu*, s. 10–11.

⁹³ *Počátky organizovaného chudinství u nás*, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP I / 1, f. 13–14, in. č. 7813.

⁹⁴ Otec chudých byl jedním z nejdůležitějších článků chudinského systému. Jak vyplývá i z apelu na jeho volbu: „1) aby každý, kdo čestný úřad otec chudých na sebe bere, byl si vědom vážných povinností s tímto úřadem spojených, jakož i 2) aby ti, kteří voliti budou, volili za otce chudých muže vlastností naznačených, 3) konečně jest třeba, aby každý okres rozdělen byl na více, pokud lze, malých dílců dle domů, a aby pro každý dílec určen byl otec chudých.“ (*Organizace chudinství král. hlavn. Města Prahy. Volby otců chudých*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP III / 33, f. 11, in. č. 7815).

3./ dohlížet na okresní úřadovnu, aby nedocházelo k prodlevám vyřizovaných žádostí.⁹⁵

Činnost probíhala tak, že do určené místnosti v určený den a hodinu přicházeli chudí, kteří ústně žádali o podporu. Tu řešili otcové chudých, kteří rozhodli buď o okamžité podpoře, nebo podpoře měsíční. Ta se potom potvrdila na okresní schůzi a nakonec ji schválilo, nebo neschválilo vrchní ředitelství.⁹⁶

3. 1. 2. Pražské chudinské reformy v porovnání s elberfeldským chudinským systémem

Jak v tisku, tak i v písemných podáních jednotlivců⁹⁷ se objevovaly úvahy, že je potřeba reformovat pražské chudinství, a to nejlépe podle města Elberfeldu, které bylo ve své době považováno v otázce městského chudinství za zvláště vyspělé, aniž se přihlíželo k historickému vývoji pražského chudinství. To by se jinak zjistilo, že Praha měla tyto vychvalované přednosti již dávno předtím. Jenže přechodem chudinství na pražskou obec v roce 1850 došlo k narušení kontinuity a vzniklá krize byla odstraněna až vydáním nového chudinského řádu. A právě v této době město Elberfeld spustilo svůj model chudinské péče, se kterým slavilo velké úspěchy.

K novým úpravám pražských poměrů došlo již cirkulárním nařízením císařského a královského českého zemského gubernia ze dne 20. října 1825 č. j. 52331, na jehož základě byla provedena roku 1828 reorganizace pražského chudinství, a to decentralizace a individualizace, která se v Elberfeldě objevila teprve v roce 1885. V praxi to vypadalo tak, že každá pražská farnost tvořila chudinský okres. Ten byl rozdělen na

⁹⁵ Ředitelé okresů chudinských, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP III / 34, f. 1–5, in. č. 7815.

⁹⁶ Osobní věci J. Vlka (*Humanitní a sociální činnost královského a hlavního města Prahy za rok 1911*), AHMP, Sběrka rukopisů, Rukopisy, in. č. 7856.

⁹⁷ Úvaha od Antonína Mojžíše v Národní politice (Josef VLK, *O elberfeldské soustavě chudinské*, novinový výstřižek z Hlasu Národa ze dne 15. 2. 1900); Písemné podání Otýlie Altschulové prostřednictvím Německého klubu komunálního pro Velkou Prahu radě hlavního města Prahy ze 7. června 1920 (*Odpověď, kterou dal chudinský úřad v Praze spolku „Deutscher Gemeindeklub für Gross – Prag“*), AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 13, s. 1, in. č. 7856).

dílce s několika popisnými čísly a svěřen jednomu otci chudých. Individualizace spočívala v tom, že příslušnou žádost o chudinskou podporu vyšetřovali dva až tři otcové chudých na jednom popisném archu, na který se všichni tři podepsali. Ředitelé (Distrikt-Directoren) jednotlivých chudinských okresů byli podle tohoto ustanovení členové šlechty, náměstci převážně vyšší státní úředníci. Dále zde byl podle dobové terminologie jeden čestný účetvedoucí, farář jako pokladník (Armenvorsteher) a na závěr potřebný počet otců chudých (Armenfäter).⁹⁸

Tabulka č. 1: Správní rozdělení chudinských farních okresů Pražských měst z roku 1793 a 1829.

Pražské obvody	Chudinské farní okresy	Otcové chudých		Vedení	
		1793	1829	1793	1829
Staré Město	1. Týnský	1	9	2	2
	2. sv. Havla	1	8	2	2
	3. sv. Jiljí	2	11	1	2
	4. sv. Františka	1	6	2	2
	5. sv. Ducha	1	3	2	2
	6. sv. Haštala	2	8	2	2
	7. sv. Jakuba		4		2
Nové Město	1. sv. Jindřicha	1	8	2	2
	2. sv. Petra	2	10	2	2
	3. P. Marie Sněžné	2	6	1	2
	4. Nejsv. Trojce ve Spálené ulici	2	11	2	2
	5. sv. Vojtěcha a filiální okres u Nejsv. Trojce v Podskalí	1 ----	8	1	2
	6. sv. Štěpána	2	9	2	2

⁹⁸*Odpověď, kterou dal chudinský úřad v Praze spolku „Deutscher Gemeindeklub für Gross – Prag“, AHMP, Sbírká rukopisů, SHP I / 13, s. 2–5, in. č. 7856; J. VLK, Chudinství král. hlav. města, s. 26–32.*

	7. sv. Apolináře	2	4	1	2
Malá Strana	1. sv. Mikuláše	2	16	2	2
	2. sv. Tomáše	2	19	2	2
	3. P. Marie Vítězné	2	9	2	2
Hradčany	1. sv. Víta	2	6	2	2
	2. Strahov	2	5	2	2
Královský Vyšehrad	1. sv. Petra a Pavla	1. 2	---	1	-----

Pramen: Josef VLK, Chudinství královského hlavního města Prahy, Praha 1901, s. 23–31.

Z tabulky je patrný velký nárůst otců chudých, což mohlo být způsobeno větším zájmem společnosti o chudé. Zatímco v roce 1793 byli ve vedení chudinských farních okresů Pražských měst faráři, v roce 1829 už převažovala šlechta a další významní lidé z pražské společnosti. Tato skutečnost potvrzuje nejen sekularizaci chudinství, ale i to, že bylo dobrým zvykem věnovat se lidem na okraji společnosti.⁹⁹

V letech 1845–1850 řídil provizorně vrchní ředitelství hrabě František Thun-Hohenstein. Jeho vizí byla centralizace pracoven, dobročinných a zaopatřovacích ústavů.¹⁰⁰ Požadoval i právní změnu chudinského systému, a vydal se proto studovat chudinský systém do Anglie. Za jeho angažování došlo ke vzniku korporace vrchního ředitelství s ředitelstvím soukromého spolku k podporování domácích chudých. Měly společná zasedání a konaly se pravidelné schůze. O svých záměrech informovali tištěným věstníkem všechny okresy. Takto řízené chudinství se objevuje v Elberfeldu až v roce 1854. Oproti Praze tam měli svou vlastní policii a výkonnou moc nad „nedbalci“ a „zpustlými“ lidmi. S chudým jednal jen otec chudých, naproti tomu v Praze okresní ředitel i otec chudých. Ovšem největší rozdíl byl ve financování. V Elberfeldu se poskytovalo

⁹⁹ J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 22–32.

¹⁰⁰ Cituji: „... od nastoupení velectěného pana vrchního ředitele nejen soukromý spolek a ústav chudinský užší styk navázaly, ale i chudobinec s ostatními institucemi chudinskými jednomu a témuž vrchnímu velení vděčí, že tyto tři základní ústavy i s jinými dobročinnými ústavami v Praze, zejména se spolkem pro blaho nuzných dívek, v užší a přátelštější styk vešly, že v nejbližší době uvítáme i ústavy pro nezaměstnané, ...“ (Josef VLK, *Chudinství královského hlavního města Prahy. Přednáška ve II. valné hromadě funkcionářů chudinských roku 1846*, s. 7–8, Praha 1908).

chudému jen to nejnutnější a v co nejmenší míře. Finanční podpora se vyplácela bez potvrzení. To pražský chudinský systém neznal.¹⁰¹

Dále F. Thun založil 12. ledna 1847 Zprostředkovatelnu práce či Spořicí ústav na plodiny. Prvně jmenovaný spadal pod vrchní ředitelství chudinského ústavu, druhý pod soukromý spolek k podporování domácích chudých. Zde byl zájem o to, aby peníze vydělané přes léto mohly v zimě sloužit k nákupu brambor, dříví, uhlí atd.¹⁰²

Jednou z nejdůležitějších otázek byla tzv. chudinská porce. Sloužila k tomu, aby žadatel, který je neschopen výdělku, dostal finanční hotovost k uspokojení nutných životních potřeb, jako je strava, oděv, přístřeší, světlo, palivo¹⁰³ a jiné. Místo peněz byla snaha prosadit naturální dávky. Důvod byl ryze praktický, protože většinu peněz chudí utratili za kořalku a loterii. Náhradní dávky se týkaly hlavně stravy. Představa byla taková, že v každé čtvrti města by se uzavřela smlouva alespoň s jedním hostinským, který by poskytoval chudým stravu. Ti by dostali poukázky, které by vyměnili za nasmlouvanou stravu. Na vše měly dohlížet orgány chudinské správy.¹⁰⁴

Druhým palčivým problémem bylo bydlení. Zde končila podstatná část z podpory chudého, aniž by odpovídalo vynaloženým prostředkům: „A přece, bohužel, shledáváme přecho, že chudina obývá doumata, zdravotně nejzávadnější, která jména byt ani nezasluhují.□ Řešení se hledalo v tom, že chudinský ústav by při přidělování příspěvků hledal s pomocí

¹⁰¹ K Thunově chudinské reformě: J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 32–38; K elberfeldskému systému: *Odpověď, kterou dal chudinský úřad v Praze spolku ...*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 13, s. 2–5, in. č. 7813; *Elberfeld – Praha a jejich systémy chudinské*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 10, f. 1–6, in. č. 7813; *O elberfeldské soustavě chudinské*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 10, f. 1–8, in. č. 7813.

¹⁰² J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 32–38.

¹⁰³ Kupříkladu opatřování uhlí probíhalo takto: „Úřad chudinský uzavřel smlouvu se společenstvem maloobchodníků s uhlím, že jeho členové (maloobchodníci) vydávati budou na poukázky hnědé salonní uhlí kostky č. 2, dobré jakosti za plnou cenu jeho 2Kr. za 1 mtr. cent (slevu jakoukoliv úřad chudinský odmítl by maloobchodník neměl příčiny slevu na váze neb kvalitě uhlí si nahrazovati.“ (Uhlí chudině, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV / 50, f. 1 (nečíslované stránky), in. č. 7816).

¹⁰⁴ J. VLK, *Chudinství král. hlav. města Prahy. Přednáška ve II. valné hromadě...*, s. 11–14.

otců chudých nezávadný byt s přiměřenou činží, která by odpovídala dobovým poměrům.¹⁰⁵

Na toto téma se v letech 1846–1847 objevuje jiný velmi zajímavý návrh Karla Ferdinanda Puteaniho. Navrhoval, aby se zakoupily nebo vystavěly činžovní domy pro lidi s malými příjmy.¹⁰⁶ Takový dům by se skládal z velkého počtu malých, zdravotně nezávadných bytů o jednom pokoji, jedné komoře a společné kuchyni pro tři až čtyři rodiny. Nájemné by se dávalo domovnímu intendantu, který by v domě bydlel. Z této nevelké činže, která by se vybírala 1x týdně, by se platily úroky akcionářům. Puteani chtěl pro tuto činnost zřídit akciovou společnost, která by ovšem netvořila přehnané zisky a byla by osvobozena od daní. Proti tomu ale měla výhrady dvorská kancelář¹⁰⁷, přestože tomu byli naklonění i významní lidé, jako byl vrchní ředitel ústavu chudinského hrabě František Thun, který poznamenal na zamítnutý dvorní dekret toto: *„Většího nesmyslu a zvrácenějších pojmů, jakými odůvodňuje dvorská kancelář své zamítnutí, jsem ještě nikdy neslyšel! A to jsou potom státní myslitelé.“*¹⁰⁸

Jak již bylo řečeno, město bylo rozděleno na různě velké obvody, které postupem doby přestaly vyhovovat narůstajícím sociálně zdravotním nárokům obyvatelstva. Proto byl vyvíjen určitý tlak na změny tohoto systému, jako byla snaha sjednotit chudinské okresy podle zdravotních obvodů a tím zajistit lepší zdravotní péči. Zde se ale naráželo na problém nadací. Ty byly

¹⁰⁵ J. VLK, *Chudinství král. hlav. města Prahy, Přednáška ve II. valné hromadě ...*, s. 14–15.

¹⁰⁶ *Bytová otázka*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV / 52, f. 1, in. č. 7816; citát: *Bytová otázka*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV / 52, f. 3, in. č. 7816.

¹⁰⁷ Cituji: „Projekt Karla Ferdinanda z Puteani na založení akciové společnosti ku zřizování obytných domů pro chudší třídu lidu jeví se dle posudku povoláných vyšších míst ve formě navrhované nezpůsobilým, aby dosáhnouti mohl schválení státní správy. 1.) Neboť jako podnik veřejné dobročinnosti nehodí se na podnik akciový, který na užitek jest vypočten. Podobně není projekt s výsledkem proveditelný, poněvadž levné byty ihned opatřuje a přece 4 – 5 % 2.) úroky akcionářům zajišťuje; závažná pochybnost se jeví, zda bude lze opatření při stavbě řádné vedení a spolehlivý dozor 3.) domovní pak inspektorát, jak se navrhuje, nemohl by zajistě s náležitou účinností dohlížeti a veřejné orgány uspokojiti. Proti projektu mluví i 4.) policejní ohledy, totiž hromadění se nádeníků a vůbec mnoho individuí chudší třídy v uzavřených místnostech a jejich styk, který i zdravotně – policejních ohledů mnohé námítky odůvodňuje. 5.) Konečně objevují se překážky příčině trvalého osvobození takovýchto spolkových budov od daní, dále i v příčině slibované garantie 4–5 % a v příčině krejčování nových papírových efektů na tak malé částky, jak je projekt do oběhu dáti zamýšlí“ (*Bytová otázka*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV / 52, f. 6–7, in. č. 7816).

¹⁰⁸ *Bytová otázka*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV / 52, f. passim, in. č. 7816.

totiž vázány na konkrétní farnost a hrozilo by jejich zrušení. A tak nové chudinské okresy vznikaly jenom v nově připojených obcích. V roce 1908 se to týkalo Holešovic, Bubenče a Libně.¹⁰⁹

*„Město Smíchov tvoří kupř. jednu farnost, nelze dobře mysliti si, aby dle Staré Prahy takováto farnost veliká tvořila také jediný okres chudinský (roku 1910 čítal Smíchov 51 791 duší). A poněvadž Smíchov rozdělen jest na 6 zdravotních (lékařských) okresů, jeví se přirozeně býti účelno, aby dle těchto zdravotních okresů utvořeny byly souhlasné okresy chudinské.“*¹¹⁰

Reorganizací vrchního ředitelství vznikl chudinský ústav jako samostatný úřad. Skládal se z podatelny, spisovny, výpravny a z katastru archů. Pod jeho správu spadlo všech 20 chudinských okresů, jejichž počet postupem doby rostl. Kupříkladu v roce 1912 jich bylo již 31 a okolo 400 funkcionářů. Vyřídilo 28 336 spisů, 13 000 písemných a 700 telefonických dotazů. Pracovalo zde 20 úředníků, což bylo s narůstající prací a její psychickou náročností nedostačující. Jak poznamenal ředitel chudinského ústavu Josef Vlk na žádost o navýšení úředních sil: *„Zajisté jest služba v Kanceláři rozčilující, namáhavá jako nikde jinde – přitom musí se ještě pilně a klidně mnoho pracovati, jelikož vše je nutné a nesnese odkladu.“*¹¹¹

Dále byla snaha o centralizaci chudinské správy. Ta spočívala v tom, že některé sousedící okresy měly společnou úřadovnu. Pro obce, které se chtěly připojit, byla v roce 1903 vypracována Osnova normálního chudinského řádu a základní pravidla Svazu chudinského královského hlavního města Prahy a obcí přidružených k pražskému policejnímu obvodu. Tyto dva dokumenty měly sloužit k snazšímu sloučení s Prahou. Nakonec ze všeho sešlo, protože obce o to nejevily zájem. Prosadila se

¹⁰⁹ *Řád chudinský král. hlavn. Města Prahy*, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP II / 21, f. 1–3, 5, in. č. 7814.

¹¹⁰ Tamtéž, f. 5, in. č. 7814.

¹¹¹ *Úřad a kancelář*, AHMP, Sbíрка Rukopisů, SHP I / 4, f. 17 (nečíslovaná strana), in. č. 7813; *Kancelář úřadu chudinského*, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP III / 36, f. 1–8 (nečíslované strany), in. č. 7815; Citát: *Kancelář úřadu chudinského*, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP III / 36, f. 2 (nečíslovaná strana), in. č. 7815.

spíše oddělená chudinské péče, kdy jen Košíře a Vinohrady se nejvíce inspirovaly pražskou chudinskou péčí. K sloučení došlo až za první republiky, a to zřízením Velké Prahy. V neposlední řadě se řešila otázka zastoupení žen v péči o chudé, zejména o mládež. Zde se sázelo na ženy učitelky, které učily jak na chlapeckých, tak na dívčích školách. V péči o mládež došlo k tomu, že roku 1912 vznikl samostatný úřad s komisí.¹¹²

3. 1. 3. Chudobinec, chorobinec, městská věznice a ohřívárny

*„Základním pravidlem pro podporování chudých mělo by býti: Pro osoby věkem sešlé chudobince; pro ty, kteří nevyhoiditelným neduhem trpí, chorobinec; pro nemocné nemocnice, bezplatná lékařská pomoc a zdarma léky; pro nezaměstnané práce. Duševně i tělesně zdravé osoby – at' dospělí at' nedospělí – nepatří do ústavů nýbrž do rodiny.“*¹¹³

Tato stručná charakteristika nám uvozuje dva nejdůležitější sociální ústavy, které se zabývaly péčí o chudé. Prvním z nich byl chudobinec, který měl zaopatřovat muže i ženy, jejichž věk přesáhl 70 let a byli domovskými příslušníky v Praze. Také museli být přiměřeně zdraví. Zde šlo o klidné dožití těch lidí, kteří byli úplně sami a nikdo z rodiny se o ně nemohl postarat.¹¹⁴

V roce 1808 se tehdejší pražský hejtman hrabě František Kolovrat spolu s purkmistrem Ondřejem Steinerem rozhodli založit nový městský chudobinec. Pro tyto účely získali bezplatně od zemského gubernia bývalý špitál sv. Bartoloměje. Zemské presidium dalo na stavební úpravy 3 127 zl. a do

¹¹² *Řád chudinský král. hlavn. Města Prahy*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP II / 21, f. 3–4, 6, in. č. 7814; *Sloučení obcí sousedních a organizaci chudinství*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP II / 23, f. 1–5 (nečíslováno), in. č. 7814; *Osnova normálního řádu chudinského pro obce ve „Svazu chudinském“ sdružené*, AHMP, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy 1830–19 (dále jen ÚSU), Péče o dospělé–všeobecně, sig. III, in. č. 187; Svaz chudinský královského hlavního města Prahy a obcí sdružených policejního obvodu Pražského, ÚSU, Péče o dospělé–všeobecně, sig. III, in. č. 187.

¹¹³ Citát: J. VLK, *Chudinství královského hlavního města*, s. 8.

¹¹⁴ *Chorobinec, chudobinec, věznice, zaopatřovací ústav, jejich revize a úprava*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP IV/ 46, f. 4–5, in. č. 7816.

chudinského fondu vložilo 10 000 zl. Provoz byl zahájen 16. ledna 1809 a přispívala na něj i pražská obec. Ještě v tomto roce bylo přijato 213 chudých. Mimo stravu a další zaopatření dostávali zřízení i šaty, které byly vyrobeny z šedivého sukna. Ženy nosily kazajku, živůtek a sukni. Naproti tomu mužský oděv byl opatřen žlutými výložkami. V čele ústavu byl správce. Na celý ústav a jeho činnost dohlížela komise a finance spravovala c. k. pokladna světských nadání.¹¹⁵

Druhou institucí byl chorobinec, jehož úkolem bylo starat se o osoby obojího pohlaví a každého věku, které trpěly nějakou nezhojitelnou nemocí, ošklivě vypadajícím neduhem či tělesným postižením nevábného vzhledu. Na rozdíl od nemocnice zde byli přijatí občané umístění natrvalo.¹¹⁶

Původně měl být tento ústav založen na venkově. Jeho kapacita měla činit 300 osob a město mělo přispívat 1000 koruny ročně. Nakonec ale padlo rozhodnutí, že bude zřízen v bývalém klášteře na Karlově. Provoz byl zahájen 1. prosince 1789 a první nemocní přišli z vlašského špitálu pod Petřínem a ze soukromého ústavu chudých u sv. Klimenta. Bylo zde i zvláštní oddělení pro léčení prostitutek (až do roku 1840) a pro choromyslné (až do zřízení blázince u sv. Kateřiny). Od roku 1862 se o chorobinec staralo samo město.¹¹⁷

Gubernium ustanovilo správu tohoto zařízení. V čele byl vrchní ředitel zaopatřovacích ústavů, dále správce, kontrolor a ranhojič. Za opatrovníky a učitele dětí byl vybrán někdo z chorých a dostával za to plat. Nejdůležitější osobou byl v této době duchovní správce¹¹⁸, který vykonával veškeré

¹¹⁵ *Chudobinec u sv. Bartoloměje 1860 – 1870*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/ 48, f. 3–4, in. č. 7816.

¹¹⁶ *Chorobinec, chudobinec, věznice, zaopatřovací ústav, jejich revize a úprava*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/ 46, f. 2–3, in. č. 7816.

¹¹⁷ *Chorobinec král. hl. m. Prahy, jeho historie a duchovní správce*, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP IV/ 47, f. 2–5, in. č. 7816.

¹¹⁸ Pravidla z roku 1870 nám ukazují jeho činnost: čl. 1. Každý den o 8. hodině ranní, v neděli a ve svátek ale o 8,30 ranní sloužití mši svatou na Karlově; čl. 2. Každý den o 4. hodině odpoledne konati požehnání, jež však na poslední den v roce má býti slavnější, a o velkých svátcích také nešpory české; čl. 3. Činiti v neděli a svátky potřebám chorým přiměřenou krátkou exhortu v řeči české s kazatelny, a konati ve svátky velké služby Boží, pakli tomu veliké mrazy nevadí; čl. 4. Zaříditi do roka čtyřikrát zpověď všech opatrovníků v chorobinci a každého dne býti ochoten vyhověti svatou zpověď duševní potřebě jednotlivých opatrovníků; čl. 5. Ve škole při chorobinci, 2–3 hodiny týdně choré dívky učiti sv. náboženství; čl. 6. Choré, kteří nevycházejí, častěji podle

bohoslužebné obřady a poučováním měl působit na duševní stav nemocných, aby lépe snášely svůj úděl.¹¹⁹

Velmi specifickou institucí byla městská věznice, která se vnitřně dělila na kárný ústav s pracovní a hnaneckou stanicí a zaopatřovací ústav. Prvně jmenovaný, jak již napovídá název, byl určen hlavně pro: „... vagabundy do Prahy příslušné, který po celý život jen neplechu po Praze tropí a obecenstvo obtěžují.“ Druhý uvedený ústav se staral o osoby nemocné, osoby bez přístřeší či rodiny bez bytu, které nesplňovaly podmínky přijetí do chudobince nebo chorobince. Pro přeplněnost věznice a také z morálně-zdravotních důvodů byla snaha postavit nový zaopatřovací ústav, do něhož by byla převedena chudina z městské věznice a část chovanců z chudobince. Zároveň by se zde mohli přijímat: „... nepříslušní staří žebráci a žebraví mrzáci na dobu, než další opatření jich se stane – posud obtěžují Prahu, jelikož není místa, kde by se umístili.“¹²⁰

V neposlední řadě byly ve vypjatých sociálních situacích, a to hlavně v zimním období, zřizovány ohřívárny s kuchyní. V roce 1811 byla pro tyto účely zřízena Privátní společnost k nápomoci chudých, která měla podle potřeby a zdarma v „známých 6ti kuchyních 900 porcí rumfordské polévky denně těm nejpotřebnějším na faře rozdělovati, a půjčky bez úroků jistému určitému počtu, bez jejich vinny zchudlých řemeslníků udělovati.“ Dále zajišťovala levné dříví, provoz zmíněných

jejich potřeb zaopatřovati sv. svátostí; čl. 7. Na den sv. Lucie, sv. Karla velkého, sv. Anny, proměnění Krista Pána, na narozeniny a jmeniny Jeho Veličenstva císaře a krále Českého sloužití velké služby Boží; mši svatou a požehnání však v těchto dnech: na svátky českých patronů, nejs. Panny Marie, sv. apoštolů, sv. Marka, na dny prosebné a s. Jana Křtitele; čl. 8. Vykropovati mrtvolý zemřelých chorých; čl. 9. Konati církevní průvody na den sv. Marka, dny prosebné, Boží Tělo, pak všechny obřady sv. týdne, kázání na veliký pátek, slavnost vzkříšení atd. Jako při farním kostele vyjmouc svěcení křestní vody; čl. 10. Společně se světskými představenými chorobince, nad chováním se a mravností chorých bdíti, při úředních poradách o přídavcích neb nadáních své dobrozdání pověditi, i při všech jiných poradách a schůzích v chorobinci, a zejména těch, v nichž se jedná o přijetí neb vyloučení chorých z ústavu přítomen býti a čl. 11. zároveň býti také bibliotekářem chorobince. (Chorobinec král. hl. m. Prahy, jeho historie a duchovní správce, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP IV/ 47, f. 13–14, in. č. 7816).

¹¹⁹ Chorobinec král. hl. m. Prahy, jeho historie a duchovní správce, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP IV/ 47, f. 3, in. č. 7816.

¹²⁰ Chorobinec, chudobinec, věznice městská, zaopatřovací ústav. Jejich revize a úprava, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/ 47, f. 6–7, in. č. 7856.

ohříváren a přerozdělování chlebového žita. Společnost úzce spolupracovala s institutem chudých, a to proto, aby se tato pomoc dostala do rukou potřebných.¹²¹

Ohřívárny bývaly většinou ve čtvrtích s velkým počtem chudých. Kupříkladu před první světovou válkou, v době nezaměstnanosti, byla zřízena ohřívárna s kuchyní v Letenské ulici v Praze III. Spolek zde poskytoval ranní polévku. Zajímavé je, že v době válečné klesala návštěvnost tak, že ji výbor musel v roce 1917 uzavřít. Další veřejné kuchyně byly na Praze I. - u Vejvodů, na Praze II - u Palmů, na Praze III - v Malostranské Besedě, na Praze VII - u Heřmanů z Bubna a na Praze VIII - u Deutschů.¹²²

3. 1. 4. Vzpomínky Josefa Vlka, ředitele chudinského úřadu hlavního města Prahy

Úřední kariéra Josefa Vlka začala dnem 7. října 1883, kdy nastoupil jako písař v hlavní městské výpravně. Po šesti letech služby se mu naskytla možnost postupu, a tak nastupuje do chudinského úřadu jako vykonavatel. Zde nakonec vydržel až do penze (1922) a postupem doby se vypracoval na ředitele tohoto ústavu. O jeho životě toho moc nevíme, jen to, že pocházel z rodiny hradčanského kováře a po celý život byl sokolem. Absolvoval gymnázium a čtyři semestry vysokoškolského vzdělání na právech. Po studiích pracoval dva roky v advokátní kanceláři. Ve svých nepublikovaných pamětech nám podrobně vylíčil, jaký byl každodenní život chudinského ústavu. I když se jedná o pramen silně subjektivní, poodhaluje různé kategorie žadatelů o sociální (chudinskou) podporu a každodenní práci chudinského úřadu.

Počátky jeho působení v chudinském úřadě nebyly vůbec snadné. Samotná kancelář se skládala ze dvou místností.

¹²¹ *Ohřívárny (opis Prohlášenj od c. kr. městsk. hejtmantwaj w Praze dne 1. prasince 1811)*, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP VI / 49, s. 5–6 (nečíslované strany), in. č. 7818.

¹²² *Ohřívárny*, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP VI / 49, s. 1–4 (nečíslované strany), in. č. 7818.

V jedné se úřadovalo a ve druhé se přijímali žadatelé o podporu. Na celou agendu dohlíželi čtyři úředníci, kteří – podle Vlkových slov – jen rozdávali peníze a oděvy, povolovali almužny, aniž se přesvědčili o poměrech žadatelů.

„... úřad byl eldorádem povalečů, dále známého „patalionu“ a různých jiných pochybných individuí, mužského i ženského pohlaví. Toto „obecenstvo“ přicházelo (resp. bylo tak chybně vychováno) s tím názorem, že jen randálem něčeho si vynutí a také vynutilo. Slušnější člověk štilil se úřadu chudinského. Proto úřadovalo se denně za stálé asistence hasičů a každodenně volána policejní stráž a – košatina.“¹²³

Napravení reputace chudinského ústavu bylo Vlkovým prvním úkolem. Když nepomáhala úřední cesta, jako je využití policie a soudu, zvolil vlastní metody, které kupodivu přinesly požadované výsledky. Jednalo se především o tzv. flamendry, ženy s dětmi a „cizopasníky“. První skupina se ho pokoušela udolat neustálým docházením na úřad. Vždy si je vyslechl, pochválil je, a pokud potřebovali nutnou pomoc, tak ji dostali. Tím docílil toho, že povaleči a tuláci nic nedostali. Ušetřené peníze byly dávány na odívání chudých učňů a studentů.

Druhou skupinou byly ženy s dětmi. Pokud nedosáhly svého, zanechávaly na úřadě děti a odešly. V takovém případě byly větší děti předány do péče sirotčince, kojenci do porodnice. Když tyto ženy zjistily, že je nikdo nesháněl, přišly samy a chtěly dítě vrátit. Pochopily, že tímto způsobem ničeho nedocílí.¹²⁴

Třetí skupinou byli tzv. cizopasníci. Ti, aniž včas zažádali o podporu, se nechali na oko soudně „doložovat“ a dostávali beze všeho podporu. Na ně platilo to, že nedostali ani byt ani podporu, nýbrž jim byl poukázán pobyt ve „fišpance“ (t.j. v městské věznici). V neposlední řadě bylo

¹²³ *Osobní věci J. Vlka (Slavné presidium rady městské královského hlavního města Prahy)*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VIII / 101, s. 1–3 (nečíslované strany), in. č. 7820; *Osobní věci J. Vlka (Důvěrné)*, AHMP, Sběrka rukopisů, rukopisy, s. 1–2 in. č. 7856.

¹²⁴ *Osobní věci J. Vlka (Důvěrné)*, AHMP, Sběrka rukopisů, Rukopisy, s.2, in. č. 7856.

problémem mechanické udělování podpor vrchním ředitelstvím. To se podařilo Vlkovi odstranit tím, že úředníci dávali na vrch spisu stručnou zprávu. Tím bylo docíleno požadovaných náprav v chudinském ústavu.¹²⁵

Zdá se, že J. Vlk svoji práci nechápal jen jako splnění svých úředních povinností, ale snažil se fenomén chudinství představit i v jiném světle, k čemuž mělo posloužit založení prvního chudinského muzea. Vznik tohoto muzea se datuje k roku 1901, kdy měl přijet do Prahy samotný císař František Josef I. Na počest této návštěvy chtělo město Praha ukázat, co všechno už dokázalo. Za tímto účelem měla být zřízena výstava ukazující vývoj chudinství v Praze. Realizací byl pověřen samotný J. Vlk. Tohoto úkolu se zhostil na výbornou a výstava se následně stala základem stálé expozice, která byla umístěna ve dvou místnostech v chudinském úřadě. Bohužel po převratu v roce 1918 nebylo město těmito myšlenkám nakloněno a došlo k likvidaci muzea. Vlk se také vydal na několik pracovních studijních cest a to do Elberfeldu, Frankfurtu, Kolína nad Rýnem, Lipska, Drážďan, Berlína, Vídně či Terstu, doma navštívil Plzeň, Pardubice, Klatovy a v neposlední řadě pražská předměstí.¹²⁶

3.2 Pražská sociální péče po roce 1918

Dlouhotrvající válečný stav způsobil totální vyčerpání potravinových zdrojů, v jehož důsledku narůstal počet chudých obyvatel. Jen od 1. ledna 1916 do 31. srpna 1917 převzal chudinský ústav do své péče 334 starých a nemocných osob, z nichž zemřelo na podvýživu 160 lidí. Městský chudobinec i

¹²⁵ Tamtéž, s. 2–3.

¹²⁶ *Osobní věci J. Vlka (Slavné presidium rady městské královského hlavního města Prahy)*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VIII / 101, s. 3–4 (nečíslované strany), in. č. 7856; k muzeu: *První výstava chudinská sociálně humanitní*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 6, passim, in. č. 7813, *První museum chudinské, sociálně – humanitní, chudinské a jeho část inventáře, které museu městskému v Praze věnoval Josef Vlk*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 7, passim, in. č. 7813.

chorobinec se změnilý ve vojenské lazarety a dosavadní chovanci obou ústavů byli umístěni za peněžní náhradu v soukromých rodinách. Prostřednictvím chudinského úřadu se denně rozdalo chudým přes 3 000 obědů, ale ani to nestačilo. Důvod byl prostý, nebylo více potravin. Za této situace se daly očekávat závažné problémy, jako je poválečná nezaměstnanost¹²⁷, váleční invalidé, zvýšená rozvodovost, zdravotní potíže v důsledku podvýživy, ale i rozšiřování Prahy o sousední obce, jejichž finanční situace nebude následkem válečných poměrů dobrá.¹²⁸

Hned po státním převratu dne 28. října 1918 nabídlo vrchní ředitelství chudinského úřadu hlavního města Prahy zvláštním podáním a deputací své služby Národnímu výboru. K nějaké výraznější spolupráci však nedošlo. Chudinský úřad tak ve svém oběžníku z listopadu 1918 pouze informuje dosavadní ředitele chudinských okresů o správním uspořádání Československé republiky a o složení správního výboru Prahy, který nahradil dosavadní sbor obecných starších.

Pro chudinský úřad byla z tohoto pohledu důležitá ustavující schůze, která se konala 21. listopadu 1918 dopoledne za předsednictví Dr. Přemysla Šámala v přítomnosti 49 členů. Byli zde zvoleni tři náměstci a to Ferdinand Keller za Českoslovanskou sociálně demokratickou stranu dělnickou, Josef RolnágI za Českou státoprávní demokracii a Alois Simonides za Českou stranu socialistickou. Dále byla zvolena správní rada města o šestnácti členech, v níž zasedly i dvě ženy – Františka Plamínková za Českou stranu socialistickou a B. Sokolová¹²⁹ za Českou stranu státoprávní. Nakonec proběhla volba nového vrchního ředitele ústavu chudých hlavního města Prahy. Stal se jím Josef Nosek, který nahradil dosavadního

¹²⁷ Praha se podporami v nezaměstnanosti zabývala již v roce 1911. O tom J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 71–72.

¹²⁸ *Zpráva úřadu chudinského o poměrech v době válečné*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP VII / 86, f. 2–3, in. č. 7819; *Budoucí úkoly úřadu chudinského král. hlav. města Prahy*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP VII / 87, f. 1–2, in. č. 7819.

¹²⁹ V žádném mi dostupném prameni jsem nenalezl celé jméno, proto je na tomto místě použita zkrácená verze jména.

vrchního ředitele Emila Eduarda Fatku. V neposlední řadě zde byl přečten oběžník z 30. října 1918, který informoval o tom, že platí „kontinuita úřadování a zůstane i co do osob vše při starém jako i organizace a působnost politických úřadu zůstávají teritoriálně i věcně nezměněny.“¹³⁰

Co se vlastně očekávalo od pracovníků chudinské (sociální) péče, glosoval národní socialista PhDr. Petr Zenkl těmito slovy: „Horlivosti takové jest potřeba, neboť jest obecným steskem, že některé orgány samosprávné nemají dosud potřebného porozumění pro otázky moderní péče sociální. Většina z nich omezuje se dosud pouze na výkon péče chudinské – k jejímuž zdokonalení a prohloubení bylo po převratu dosud velmi málo vykonáno – a nevěnuje zpravidla zcela žádné pozornosti vybudování moderní sociální péče, která by měla všude nastoupiti na místo zastaralých a nedostatečných opatření dosavadních.“¹³¹

Z toho plynuly pro obce, tedy i pro Prahu, tři nejzásadnější úkoly:

- 1./ Samosprávné organizace mají sami naléhat na zákonnou úpravu sociální péče.
- 2./ Samosprávné orgány mají vybudovat vlastní sociální péči tak, aby vyhovovala potřebě a požadavkům doby.
- 3./ Samosprávné orgány si mají všímat bedlivě i sociální péče jiných činitelů, zejména institucí soukromých, všemožně ji podporovat. Mají organizovat spolupráci samosprávných sociálních orgánů s těmito činiteli a vybudovat moderní sociální zařízení v dohodě nebo společně s nimi.¹³²

V souvislosti s úspěšným plněním vytyčených úkolů muselo hlavní město přistoupit nejprve k reorganizaci chudinství,

¹³⁰ Zpráva úřadu chudinského hlavního města Prahy (dále jen Zpráva úřadu chudinského...), 22, 1918; citáty tamtéž. O nahrazení E. F. Fatky ve Zprávě úřadu chudinského..., 23, 1918.

¹³¹ Petr ZENKL, *O úkolech samosprávy v sociální péči*, Praha 1926, s. 4. V podobném duchu píše katolický představitel a člen lidové strany Karel SVOBODA, *Sociální péče obecní*, Praha 1923, s. 3, citují: „Péče sociální je jeden z nejvýznamnějších úkolů obcí. Můžeme říci, že bylo mu dosud velmi špatně rozuměno. Obce omezovaly se namnoze jenom na řešení chudinské otázky cestou pouhého almužnictví. Tam, kde byla bída nejkriklavější, povolila se nějaká podpora, jež měla často jediný cíl: zbaviti se nepohodlného žebráka.“

¹³² P. ZENKL, *O úkolech samosprávy v sociální péči*, s. 4.

která by vnesla jednotný řád pro všechny části Velké Prahy. Stát, respektive ministerstvo sociální péče, razilo myšlenku tzv. „zestátnění chudinství“. ¹³³ Chudinské zákony již dávno neodpovídaly požadavkům nové doby. Tyto zákony byly vydány v době, kdy převážná část obyvatelstva žila na území své obce a živila se zemědělstvím. Ale s přibývajícím industrializací docházelo k stěhování za prací do velkých měst. To vedlo k tomu, že v produktivním věku lidé pracovali v jiné obci, než ve které bydleli a naopak ve stáří se vraceli do domovské obce. Ta se podle zákona musela o tyto lidi postarat, aniž by na ně měla finanční prostředky. K tomu se po převratu ve společnosti uplatnila nové pojetí státu, kdy převážná část občanů považovala republiku za svou „obec“ a předpokládala, že se o ně stát postará. Za tímto účelem ministerstvo sociální péče v roce 1920 podniklo kroky k vypracování osnovy jednotného zákona o právu chudých, ale reformní návrhy na úpravu domovského práva nevešly v život. ¹³⁴

Aby došlo alespoň k částečné nápravě, byla vydána novela k obecnímu zřízení ze dne 7. února 1919 č. 76 sb. z. a n., podle které se veškerá veřejná chudinská péče přenesla z obcí na vyšší statní útvary (župy) nebo přímo na stát. ¹³⁵ To ještě upřesnil zákon ze dne 29. února 1920 čís. 126 sb. z. a n. o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé. Praha jakožto hlavní město byla vyjmuta a vedena jako samostatná župa. ¹³⁶ A tak nejen Praha, ale i všechny obce, dostaly za úkol vybudovat:

1./ moderní a novou sociální péči, a tím nahradit bývalý systém chudinské péče

¹³³ *Sociální-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 1–2, in. č. 7819.

¹³⁴ Hana MÁŠOVÁ, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*, s. 20–21, Praha 2005.

¹³⁵ *Sociální-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 2, in. č. 7819.

¹³⁶ *Sociální-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 7–8, in. č. 7819.

2./ sociální ústavy (chudobince, chorobince, učňovské domovy, sirotčince) a odborné dětské ústavy (ozdravovny, mateřské školy, jesle, opatrovny, útulky, ...)

3./ instituce a moderní sociální podniky věnující se péči o dítě (školní lékaři, poradny pro matky a kojence, stravování dětí, mimoškolní a prázdninová péče a také péče o dorost).¹³⁷

Z tohoto pohledu začalo vrchní ředitelství chudinského úřadu hlavního města Prahy vyvíjet vlastní iniciativu, jak provést a sjednotit co nejlépe pražskou sociální (chudinskou) péči, dojde-li ke spojení sousedních obcí s Prahou. Dne 30. 3. 1919 zaslalo na ministerstvo sociální péče dopis, ve kterém žádá o informace ohledně hlavních zásad státního vlivu na chudinství se zvláštním zřetelem na hlavní město Prahu. Týkalo se to především dozoru, administrativy, součinnosti čestných funkcionářů, placených sil, obsahu chudinské péče a chudinských nákladů jejich úhrad.¹³⁸

Na dotaz vrchního ředitelství odpovědělo ministerstvo sociální péče dne 7. 6. 1919 dopisem, kterým sdělilo, že podle § 20 novely k obecnímu zřízení mají širší samosprávné sbory nebo státní správa, jak již bylo řečeno výše, převzít chudinskou správu a dobročinné ústavy. Zde nastal problém, neboť k provedení tohoto úkolu zákonodárnou cestou mohlo dojít teprve vydání nové ústavy, která položí pevné základy novému zřízení republiky. Teprve poté lze budovat různá odvětví veřejné sociální (chudinské) péče se zřetelem k uvedenému ustanovení novely obecního zřízení.¹³⁹

Co do velikosti a rozlohy města byla důležitá zákonná úprava ze dne 6. února 1920 č. 14 sb. z. a n., kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou. Podle § 1 se jednalo o

¹³⁷ P. ZENKL, *O úkolech samosprávy v sociální péči*, s. 14.

¹³⁸ *Státní chudinství*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP I / 11, f. 1–2 (nečíslované strany), in. č.: 7813; *Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád*, AHMP, Sbírka rukopisů, SHP VII / 88, s. 1, in. č. 7819

¹³⁹ *Státní chudinství*, AHMP, Sbírka Rukopisů, SHP I / 11, f. 1–2 (nečíslované strany), in. č.: 7813; *Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád*, AHMP, Sbírka Rukopisů, SHP VII / 88, s. 2, in. č. 7819. K vývoji ústavy: Petr MLSNA, Lukáš ŠLEHOFER, Dan URBAN, *Cesta české ústavnosti, 90 výročí první české ústavy*, Praha 2010, passim.

tyto obce: Bohnice, Hloubětín, Karlín, Prosek, Střížkov, Trója a Vysočany v samosprávném okrese Karlínském; Břevnov, Bubeneč, Dejvice, Hlubočepy, Jinonice, Košíře, Liboc, Motol, Radlice, Sedlec, Smíchov, Střešovice, Veleslavín a Vokovice v samosprávném okrese Smíchovském; Bráník, Hodkovičky, Hostivař (bez osad Miličov a Háje), Krč, Michle, Nusle, Podolí, Královské Vinohrady, Vršovice, Záběhllice v samosprávném okrese Vinohradském; osada Malá Chuchle a část obce Modřan (zvaná Zátíší, která se spojuje s Hodkovičkami) v samosprávném okrese Zbraslavském; Hrdlořezy, Malešice, Staré Strašnice a Žižkov v samosprávném okrese Žižkovském. Tyto jmenované obce se vyloučily z těchto okresů a sloučily se s hlavním městem Prahou v jednu obec pod společným jménem „Hlavní město Praha“. V den sloučení se podle § 2 tohoto zákona musely všechny výše jmenované obce podřídit obecnímu řádu ze dne 27. 4. 1850 čís. 85 s. z.¹⁴⁰

Druhý neméně důležitý byl zákon ze dne 6. února 1920 o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a místních výborů. Z něho vyplynuly podle § 9 tyto sociální úkoly: pečovat o práci pro nezaměstnané, konat vrchní dozor na chudinskou a zdravotní správu, vydávat všeobecná nařízení v oboru místní policie, pokud tak neučinil stát. Jak se vyvíjela správní organizace sociální péče, ukazuje tabulka č. 2.

Po těchto zákonných úpravách se zrodilo zcela nové město, které bylo ale velmi různorodé i co do charakteru sociální péče. Z těchto důvodů bylo nutné vytvořit nový jednotný sociální řád hlavního města Prahy, jakož i vybudovat moderní centrální ústav sociální péče.¹⁴¹

¹⁴⁰ *Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 4–5, in. č. 7819.

¹⁴¹ K sociálnímu řádu citují: „Pro úpravu a výkon sociální péče doporučuje se vydati účelný řád. Celou obec nutno rozdělit na drobné obvody a přidělit je sociálním důvěrníkům (dříve „otcům chudých“)“ (P. ZENKL, *O úkolech samosprávy v sociální péči*, s. 17–18); *Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 5, in. č. 7819; Hana MÁŠOVÁ, *Masarykovy domovy – velkový projekt řešení sociální péče v hlavním městě předválečné ČSR*,

Tabulka č.2 : Správní a organizační vývoj sociální (chudinské) péče hl. města Prahy

Chudinství a soc.–humanit. činnost obce Pražské	Organizace Velké Prahy	Organizace státní (župní)
Předloha úřadu chudinského ze dne 15. listopadu 1919	Zákon ze dne 6. února 1920	Zákon ze dne 29. února 1920
1./ Ústřední sbor sociální 2./Obvody sociální 3./ Okresy sociální	1./ Ústředí zastupitelstvo 2./Rada městská 3./ Místní výbory	1./ Župní výbory 2./ Okresní výbory 3./ Obecní zastupitelstva

Pramen: Sociálně – humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád, AHMP, Sbíрка Rukopisů, SHP VII / 88, s. 9, in. č. : 7819

Organizaci správy pražských komunálních sociálních záležitostí upravil sociální řád schválený 25. června 1923. Na jeho základě byl k 1. lednu 1924 v rámci pražského magistrátu zřízen Ústřední sociální sbor hlavního města Prahy s navazující sítí místních sociálních sborů ve 13. městských obvodech. Těmto sborům náležel podle § 21 vlastní výkon sociální péče. V praxi to vypadalo následovně. Samotný obvod byl rozdělen na okresy, z nichž se každý přidělil jednomu sociálnímu důvěrníkovi. Ten podával o jednotlivých případech zprávy Místnímu sociálnímu sboru. Odtud jednotlivé návrhy putují k Ústřednímu sociálnímu sboru, který rozhodl o způsobu pomoci. Jednalo se hlavně o samotné udělení jednotlivých podpor, o povolení, ponechání, navýšení nebo zastavení pravidelných podpor a také o umístění do zaopatřovacích, výchovných a jiných ústavů.¹⁴²

<http://www.zdravotnickenoviny.cz/scripts/detail.php?id=126339>, publikováno dne: 5. 5. 2000, Zdroj: redakce, s. 1.

¹⁴² Zastavení činnosti ústavu chudinského, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP VIII / 100, f. 1., in. č. 7820; Sociální řád hlavního města Prahy, AHMP, knihovna, C 1300/5, s. 1–10.

Agendu Ústředního sociálního sboru pak vyřizoval Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy s obvodními sociálními úřadovnamí, které byly dále členěny na odbory:

1./ Presidiální a organizační.

Spravoval nejen vlastní záležitosti, ale i otázky sociální, jež nejsou součástí zmiňovaných odborů, nebo jsou jim společné.

2./ Péče o mládež.

Měl na starost veškeré záležitosti týkající se dětí do 18. let. Týkalo se to především:

- a) vydávání příspěvků na výchovu a studium,
- b) zaopatření dětí do ústavní, rodinné a prázdninové péče,
- c) dozoru nad výchovou dětí v sociálně slabých rodinách,
- d) poskytování léčebných pomůcek.

3./ Péče o dospělé a věci nadační.

Dělil se na odbor pro dospělé a odbor nadační. První z nich měl na starosti:

- a) chudé, nemocné, bez přístřeší a také ty, kteří pobírali různé finanční podpory,
- b) zajišťování ústavní péče,
- c) kontrolu a řízení městských ústavů zejména chudobince a chorobince,
- d) správu městského zaopatřovacího ústavu (dříve městská věznice) a s tím související věci hnanecké,
- e) všeobecný fond chudinský a další fondy (např. obročnický, chudobince u Bartoloměje, chorobince na Karlově, ...),
- f) dary, odkazy, chudinské důchody, odkazy,
- g) akce k potírání žebroty,
- h) vymáhání náhrad za léky, ortopedické pomůcky, chudinskou podporu a jejich odpisy.

Druhý jmenovaný odbor spravoval různé nadace (např. mešní, zádušní, živnostenské) a vyplácel městská studijní stipendia.

4./ Dělnické záležitosti.

Týkal se hlavně nezaměstnanosti, zprostředkování práce, sociálního pojištění, péče vyživovací, stravovací, stávek,

výluk, nouzových prací. Také se zde vyplácely státní příspěvky válečným poškozcům, invalidům a rodinám odkud byl manžel povolán do vojenské služby.

5./ Bytové záležitosti.

Zde se řešila obecní výstavba nájemných domů, zprostředkování bytu a stavební záležitosti týkající se bytového fondu.¹⁴³

Samotná reorganizace byla provedena k 31. prosinci 1923. K tomuto datu zároveň končil dosavadní chudinský řád, který byl nahrazen výše zmiňovaným sociálním řádem hlavního města Prahy. Byla ukončena činnost veškerých chudinských funkcionářů (tj. okresní ředitel, okresní náměstek, otec nebo matka chudých) a také virilistů. Ti měli do konce roku odevzdat na okresní ředitelství průkazky a úřední spisy. Placeným pracovním silám byla dána výpověď. Týkalo se to hlavně všech okresních účetních, poslíčků a uklízeček. Dosavadní úřední místnosti okresních ředitelstev, jejich inventář a spisový materiál, pokud to bylo možné, měl být využit pro nově vzniklé úřadovny sociální péče. Přerozdělování pravidelných podpor a vydávání opovědních lístků na bezplatnou lékařskou pomoc, léky, ortopedické pomůcky doznalo také určitých změn. Došlo ke snížení počtů úřadoven¹⁴⁴ a od 1. ledna 1924 bylo stanoveno, že osoby bydlící v Praze I-VI budou docházet do sociální úřadovny v Praze I, která se nacházela v Betlémské ulici č.o.11. v druhém poschodí v domě u Dobřenských. Pro žadatele z Prahy VII. bylo určeno za kontaktní místo magistrátní úřad v Nádražní ulici č.o.13. a pro sociálně slabší občany z Prahy

¹⁴³ *Sociální řád hlavního města Prahy*, s. 12 – 15.

¹⁴⁴ Již v roce 1918 byl podán návrh na snížení počtu úřadoven. Návrh předpokládal vznik sedmi nových správních obvodů, které by sloučily sousední chudinské okresy. Jednalo se o :

1./ Obvodní úřadovnu Staroměstskou – Staré Město a Josefov (Týn, Duch, František, Haštal, Havel, Jakub, Jiljí).

2./ Obvodní úřadovnu Horní – Nové Město Horní (Štěpán I, Štěpán I, Apolinář, Sněžná, Podskalí, Trojice, Vojtěch, Vyšehrad I, Vyšehrad II).

3./ Obvodní úřadovnu Dolní – Nové Město Dolní (Jindřich I, Jindřich II, Petr).

4./ Obvodní úřadovnu Malostranskou – Malá Strana (Mikuláš, Tomáš, Vítězná I, Vítězná II).

5./ Obvodní úřadovnu Hradčanskou – Hradčany (Strahov, Vít a přilehající obec).

6./ Obvodní úřadovnu Holešovickou - Holešovice, Bubny (Holešovic, Bubny, Letenský okres).

7./ Obvodní úřadovnu Libeňskou – Libeň (Zámecký, Palmovka, Koráb, Libušín).

(*Budoucí úkoly úřadu chudinského král. hlavn. Města Prahy*, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 87, f. 3–4, in. č.: 7819.)

VIII byla zvolena magistrátní úřadovna na Primátorské třídě č.o.1. Úřední hodiny byly stanoveny v každý všedný den od 8.00 do 14.00.¹⁴⁵

Součástí jmenovaného úřadu se stala i Sociální poradna hlavního města, která kromě potřebné poradenské činnosti vedla i evidenci osob, jimž byla poskytována podpora, a na starosti měla protižebrotní agendu. Tím byl vytvořen profesionální základ, který ale nevylučoval dobrovolnou péči, jejíž zástupci měli pevné místo ve struktuře místních sociálních sborů.

Cílem bylo mimo jiné odstranit almužnictví, které patřilo k nejpalčivějším problémům této doby. Došlo k likvidaci původního systému almužen¹⁴⁶, jenž byl nahrazen soustavou chudinských podpor a výchovacích příspěvků, proplácených formou šeků. Také ústavní péče byla značně reformována. Po vzniku Velké Prahy se město mělo starat o 2 sirotčince, 13 chudobinců, 3 chorobince, jesle, opatrovny, mateřské školky, ústřední dětskou ochranovnu, učňovské domovy, vychovatelnu manželů Olivových a vychovatelnu hlavního města Prahy v Libni, ozdravovnu, ohřívárnu nebo ústřední hnaneckou stanici. Tato roztráštěnost vedla ke snaze vytvořit jednotné zařízení, kde by byly na jednom místě všechny sociální služby. V tomto směru se angažoval Petr Zenkl, který měl již zkušenosti s celkovou reformou sociálních služeb poskytovaných městem Prahou.¹⁴⁷

Myšlenka byla nakonec realizována vybudováním Ústředního zaopatřovacího ústavu hlavního města Prahy, v katastru obce Krč. Stavba byla zahájena 16. července 1926 a slavnostně otevřena 28. října 1928. Ústav byl později přejmenován na Masarykovy domy – Sociální ústavy hlavního města Prahy. Celý komplex zahrnoval starobinec, chorobinec, dětský chorobinec, ozdravovnu a zotavovnu školní mládeže pro město Prahu. Pro

¹⁴⁵ *Zastavení činnosti ústavu chudinského*, AHMP, Sbírká Rukopisů, SHP VIII / 100, f. 1–4, in. č. 7820.

¹⁴⁶ Cituji: „Bedlivě jest dbáno toho, aby bylo odstraněno všechno almužnictví, aby nebyla podlamována sebedůvěra, samostatnost a nezávislost občanů. Proto pokládáme chudinské podpory, zvláště podpory pravidelné, měsíční, teprve za poslední způsob pomoci, když již jiné cesty není.“ (P. ZENKL, *O úkolech samosprávy v sociální péči*, s. 16).

¹⁴⁷ O. FEJTOVÁ, *Organizace chudinské péče v období 1781 – 1922*, in. : *Osm století pražské samosprávy*, ed. Ledvinka Václav, s. 138–139, Praha 2000; H. MÁŠOVÁ *Masarykovy domovy*, s. 1-2.

kulturní vyžití chovanců se zde nacházelo divadlo, kino, lesní divadlo, sportovní hřiště, bazén a knihovna. Ústav se budoval po celou dobu trvání první republiky. Svému poslání komplex sloužil až do roku 1941, kdy byl využíván jako německý vojenský lazaret. Po válce se už tento areál nevrátil ke svému účelu a zůstal až do dnešních dnů klasickým nemocničním zařízením (dnes se nazývá Fakultní Thomayerova nemocnice s poliklinikou).¹⁴⁸

¹⁴⁸ H. MÁŠOVÁ, *Masarykovy domovy....*, passim.

4. Spolková sociální péče na příkladu bývalého okresu Brandýs nad Labem

4. 1. Polooficiální sociální a zdravotní spolky

Součinnost státní a dobrovolné sociální péče předpokládala, že na některé dobrovolné organizace budou přeneseny přímé úkoly veřejné správy. Dobrovolné organizace působily podle spolkového zákona, měly rozsáhlou organizační síť a ve smyslu svých stanov udělovaly peněžní či naturální podpory, zřizovaly a udržovaly četné odborné ústavy a další zařízení ve prospěch sociálně slabých osob. Vyvíjely též poradní činnost. Některé z těchto organizací představovaly v podstatě polooficiální sociální péči. Jejich finanční prostředky byly čerpány jak ze státních subvencí (ministerstvo sociální péče, ministerstvo zdravotnictví a ministerstvo spravedlnosti), tak i z různých darů institucí a z četných vlastních akcí. Jednalo se hlavně o Zemskou a Okresní péči o mládež, Československý Červený kříž, Masarykovu ligu proti tuberkulóze a Československou ochranu matek a dětí. Dotování těchto organizací mělo pro stát nespornou výhodu, neboť nemusel budovat nový aparát, ale využil stávající systém.¹⁴⁹

Okresní péče o mládež vznikla již za Rakousko - Uherska, a to 16. května 1908, kdy byla založena Česká zemská komise pro péči o mládež v Čechách. Po převratu v roce 1921 byly ministerstvem sociální péče vytvořeny nové vzorové stanovy, které se staly normativní a organizační základnou tohoto sdružení. Podle těchto stanov uvedený spolek převzal dobrovolně povinnost budit porozumění a zájem pro péči o mládež mezi občany a byl pomocným a poradním orgánem těch

¹⁴⁹ Z. DEYL, *Sociální vývoj*, s. 27–28; A. TVRDOŇ, *Péče o chudé a péče o mládež II.*, s. 24–30.

činitelů veřejné správy, kterým byla sociální péče o mládež uložena. Dále měl vyhledávat ve svém obvodu děti, které potřebují pomoc, sociální ochranu, zaopatření či výchovu.¹⁵⁰

Československý Červený kříž byl založen v roce 1919 jako člen Mezinárodní organizace Červených křížů v Ženevě a Ligy Červených křížů v Paříži. Jeho úkolem bylo provádět dobrovolnou sociální a zdravotní péči v míru i ve válce. Byl rovněž založen na spolkovém zákoně. Předsedu Československého Červeného kříže potvrzoval prezident republiky, který byl zároveň čestným předsedou.¹⁵¹

Masarykova liga proti tuberkulóze navazovala na Český pomocný zemský spolek pro nemocné plicními chorobami v Čechách, který byl založen v roce 1899 podle spolkového zákona. Tuberkulóza patřila v této době k nejrozšířenější nakažlivé nemoci, která často končila smrtí. Na tuto chorobu neexistoval spolehlivý lék, a proto se proti ní bojovalo sociálními prostředky.¹⁵²

Československá ochrana matek a dětí byla ústředním orgánem všech spolků ochrany matek a dětí. Její počátky lze odvodit od Sociálně humanitní komise města Prahy a obcí sousedních, která vznikla v roce 1907. Po státním převratu v roce 1918 došlo ke sloučení s Americkou péčí o dítě a následně k rozšíření zdravotní a sociální péče na děti až do 6 let. Na okresech působily Odbory na ochranu matek a dětí při okresních péčích na ochranu dětí, které zřizovaly poradny, a to buď kompletní nebo redukované. Redukované poradny poskytovaly pouze lékařský

¹⁵⁰ A. TVRDOŇ, *Péče o chudé a péče o mládež II.*, s. 44–50.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 71–72.

¹⁵² Tuberkulóza se řadila spolu s pohlavními chorobami, rakovinou a trachomem do sociálních chorob. A. TVRDOŇ, *Péče o chudé a péče o mládež II.*, s. 68–70.

program, kompletní zajišťovaly vedle lékařské péče také různé konzultace a rady ohledně těhotenství a novorozenců.¹⁵³

4.2. Činnost a vývoj těchto spolků na bývalém brandýském okrese

K zajištění sociální péče se v bývalém okrese Brandýs nad Labem počátkem dvacátých let 20. století sdružily právě tyto čtyři popisované spolky. Jednalo se, jak již bylo řečeno výše o Okresní péče o mládež, Československou ochranu matek a dětí, Československý Červený kříž a Masarykovou ligu proti tuberkulose. Jejich cílem, který se snažily usilovně naplňovat, bylo „mírniti lidskou bídu, v první řadě bídu dětskou, a starati se, by se povzneslo zdraví dětí a zdraví všeho lidu.“¹⁵⁴ Vedle hmotné pomoci chudým byl velký důraz kladen na zdravotní péči dětí i dospělých. Všechny čtyři spolky užívaly od roku 1929 společnou kancelář v okresním domě poblíž brandýského náměstí, vedly společné schůze a svou činnost zveřejňovaly ve společných výročních zprávách. S těmito spolky, zaměřenými především na péči o děti, dospívající mládež a ochranu zdraví rizikového obyvatelstva, úzce spolupracoval Okresní sbor osvětový v Brandýse nad Labem, jehož činnost spočívala v šíření základní právní vzdělanosti dospělých.¹⁵⁵

¹⁵³ A. TVRDOŇ, *Péče o chudé a péče o mládež II.*, s.50–53.

¹⁵⁴ *Výroční zpráva za rok 1925*, s. 1.

¹⁵⁵ K péči o děti a mládež blíže J. HOFFMANNOVÁ, *Okresní péče*, SSH 15, s. 151–161; Táž, *K vývoji sociální péče*, SAP 32, 1982, s. 419–445. K humanitním spolkům a ke zdravotnictví na brandýském okrese Karel MENČÍK, *Poradny humanitních spolků na našem okrese*, Naše Polabí 5, 1931, s. 73–75; Týž, *Poradny*, Naše Polabí 6, 1931, s. 89–90; K. KAREL, *Zdravotnictví na našem okrese*, Naše Polabí 2, 1931, s. 28–29; Týž, *Zdravotnictví*, Naše Polabí 3, 1931, s. 42–44. Brandýský okres měl v roce 1934 9 spolků a 29 ústavů či zařízení. Celkem to bylo 38 institucí zabývajících se humanitní činností (A. TVRDOŇ, *Spolky, ústavy a zařízení*, s. 50 – 51).

4.1.1. Okresní péče o mládež

Dne 9. října 1910 se sešli na žádost rady zemského soudu Václava Maňáka zástupci všech občanů a usnesli se na vytvoření Okresní komise pro péči o mládež. Tato tříčlenná komise ve složení již jmenovaného Václava Maňáka, staroboleslavského kanovníka J. Plzáka¹⁵⁶ a učitele z Kostelce nad Labem V. Koška¹⁵⁷ vypracovala stanovy spolku a svolala ustavující schůzi. Ta se konala 28. listopadu téhož roku. Schůze byla započata odbornou přednáškou univerzitního profesora Břetislava Fousky, na níž byly vyloženy zásady a úkoly Okresní komise pro děti a mládež. Následně byl zvolen osmičlenný výbor. Prvním předsedou se stal rada zemského soudu Václav Maňák, místopředsedou okresní starosta a statkář z Jenštejna Jindřich Žert, pokladníkem ředitel Okresní hospodářské záložny v Brandýse n. L. Čeněk Šesták, jednatelem učitel a bratr pozdějšího prezidenta Vojta Beneš, zapisovatelem soudce František Vraný, členy brandýský hoteliér Karel Fetter a starosta města Václav Jiskra. Postavení výše jmenovaných osob naznačuje, že filantropické činnosti se věnovaly hlavně městské elity.¹⁵⁸

Další zlomový bod nastal v roce 1921, kdy došlo k reorganizaci Okresních komisí na polostátní instituce a předchozí název byl změněn na Okresní péče o mládež. Nový spolek převzal veškeré jmění, práva a povinnosti svého předchůdce a schválil stanovy, které byly jednotné pro celou republiku. Se vzrůstajícími nároky státu na sociální péči bylo nutné řešit zřízení stálé úřadovny s placeným úředníkem. To se podařilo splnit ještě ve stejném roce, kdy bylo zároveň

¹⁵⁶ Viz poznámka č. 129.

¹⁵⁷ Viz poznámka č. 129.

¹⁵⁸ K historii Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem stručně *Výroční zprávy Okresní péče o mládež, Čsl. ochrany matek a dětí, Čsl. červ. kříže, Masarykovy ligy proti tuberkulose v Brandýse n. L a Zpráva Okr. osvět. sboru v Brandýse za rok 1928* (dále jen *Výroční zpráva* za rok doplněno příslušným rokem), s. 3–17; Jaroslava Hoffmanová, *Okresní péče o mládež a jiné sociální spolky Brandýs nad Labem 1910–1947 (1952)*, Inventář (strojopis), Nehvizdy 1977, s. 1–6. K volbě předsednictva *Stanovy okresní komise pro péči o mládež v zastupitelském okrese Brandýském n/Lab.*, Státní okresní archiv Praha-východ v Přemýšlení (dále jen SOKA Přemýšlení), Okresní péče o mládež (dále jen OPM), in. č. 14, kt. 1.

obsazeno i místo tajemníka sociální péče s platem 10 000 Kč. Na jeho plat přispíval také odbor Ochrany matek a kojenců, Československý Červený kříž a okresní Masarykova liga proti tuberkulóze. Místo bylo přiděleno panu Karlu Anatolu Menčíkovi, bývalému ruskému legionáři. Ten byl zároveň ustanoven poručíkem z povolání. Druhá placená funkce vznikla v roce 1925. Zastávala ji sociální pracovnice, která měla 3 dny pracovat pro humánní spolky a tři dny v nemocenské pojišťovně.¹⁵⁹

Již od svých začátků se Okresní péče o mládež snažila vybudovat sirotčinec pro vlastní potřebu. Původním záměrem bylo zřídit takovýto ústav v Nedomicích, v bývalé továrně na řepnou moučku. Na tomto poli členové spolku nebyli moc úspěšní, a proto se rozhodli tento objekt v roce 1913 prodat. Prodej se uskutečnil v roce 1917 a v následujícím roce se dohodli s Filantropickou družinou bývalých žákyň Vyšší dívčí školy sídlící v Praze, která vlastnila sirotčinec v Brandýse nad Labem, o umístění sirotek u nich. Získali zde 15 stálých

¹⁵⁹ Stanovy okresní péče o mládež schválené Zemskou správou politickou ze dne 27. července 1921, SOKA Přemýšlení, OPM, in. č. 14, kt.1; Zpráva o činnosti Okresní komise pro péči o mládež v Brandýse nad Labem v roce 1920, SOKA Přemýšlení, OPM, in. č. 73, kt. 3 „Péče Okresní komise pro děti a mládež rostla tou měrou, že tato se rozhodla ve společné poradě s Českosl. Červeným Křížem, Českosl. Péčí o dítě a Masarykovou ligou proti tuberkulóze, konané dne 1. července 1920 zřídit společnou a stálou úřadovnu soc. péče, dle intencí ministerstva soc. péče, kde by se veškeré případy péče soc. řádně řešily, v záznamu vedly a předkládaly výše uvedeným institucím k rozhodnutí. Tato úřadovna byla zřízena dnem 1. září 1920 a úředníkem jejím ustanoven pan Karel Menčík, co tajemník těchto institucí. Úřadovna nachází se prozatím se svolením pana okres. hejtmána Dr. A. Říhy a p. okr. škol. Inspektora V. Beneše v budově pol. správy, dveře č. 3, kde se úřaduje každý den od 8 do 12. Úhrada nákladu vzniklého s vydržováním úředníka a úřadovny hraditi se bude následovně:

Subvence ministerstva soc. péče.....	6 600	Kč
Subvence okresu.....	2 000	Kč
Okresní komise.....	1 800	Kč
Českosl. Červený Kříž.....	600	Kč
Českosl. péče o dítě.....	2 400	Kč
Masarykova liga.....	600	Kč

Celkem.....14 000 Kč.“

K obsazení funkce tajemníka K. Menčíkem došlo spíše z důvodu jeho legionářské minulosti než odbornosti. Napovídají tomu „legionářské zákony“ č. 282 Sb. ze dne 23. května 1919 a č. 462 Sb. ze dne 24. července 1919. Podle nich měl uchazeč s legionářskou minulostí přednost před ostatními žadateli při obsazování míst slouhů, zřízenců a dozorců u státních úřadů, ať je financoval stát úplně nebo částečně. (Z. DEYL, *Sociální vývoj*, s. 34; Jan KALOUS, *Dělesloužící poddůstojníci*, in: Slovník veřejného práva československého, I., Brno 1929, s. 319). O jeho odbornosti se dočteme ve *Výroční statistické ročence Okresní péče o mládež v Brandýse n. L. za rok 1937*, SOKA přemýšlení, OPM, in. č. 74, kt. 3 toto: Menčík Karel, 3 ročníky měšťanské školy, 18 let praxe, ruský legionář, celkový plat 25 800 Kčs, oproti roku 1921 se zvýšil 1,5 krát. Naproti tomu druhá placená síla Čermáková Květa, 4 ročníky měšťanské školy, 1 ročník obchodní, 3 ročníky odborné školy pro sociální pracovníci, celkový plat 9 000 Kčs.

placených míst, což považovali pro tyto účely za zcela postačující.¹⁶⁰

Po tomto nezdaru byl na schůzi konané 29. září 1922 schválen návrh pokladníka spolku děkana Aloise Kabourka, aby byl zřízen sociálně-zdravotní ústav pro celý brandýský okres. Hned v následujícím roce byla možnost zakoupit Piaristickou rezidenci v Brandýse n. L., z toho ale sešlo. Proto se v roce 1924 jednalo o zakoupení domu v nedalekých Královicích. Pro nedostatek peněz se koupě nerealizovala, a tak na návrh Zemské politické správy byly poradny umístěny v domě okresní nemocenské pojišťovny. Další posun k lepšímu nastal v roce 1929, kdy se jednalo o zakoupení bývalé obecné školy patřící městu Brandýsu n. L. Tato aktivita se zdařila a od 1. října 1929 se spolek přestěhoval do místností po berní správě. Úspěch byl poloviční, podařilo se získat prostory pro kancelář a bezplatné poradny. Nepodařilo se však zatím realizovat původní plán, podle kterého měl být vybudován kompletní ústav sociální péče.¹⁶¹

Úkolem bylo vykonávat co nejkomplexnější péči o dítě a mládež obojího pohlaví až do jeho dospělosti. Jednalo se především o sirotky, opuštěné, zanedbané, nemocné či jinak sociálně postižené jedince. Za tímto účelem bylo nutné vytvořit síť důvěrníků. Důvěrník byl nejnižším článkem okresní péče o mládež a jeho úkolem bylo v daných obcích vyhledávat děti, které vyžadovaly sociální pomoc, a zároveň kontrolovat účelnost vynaložených prostředků. Od třicátých let přebírali roli důvěrníků zejména učitelé, což zřejmě souviselo se zvyšujícím se vlivem státu, kdy učitel jako státní zaměstnanec mohl lépe plnit státní zájmy než např. nezávislý zemědělec.

¹⁶⁰ Výroční zpráva za rok 1925, s. 3: „Vzhledem k tomu úplně nám postačuje 15 míst, které nám Filantropická družina býv. žákyň vyšší dívčí školy v Praze ve zdejší sirotčinci vyhradila, a nepotřebujeme zakládati a vydržovati ústav vlastní.”; J. HOFFMANNOVÁ, *Okresní péče o mládež*, SSH 15, s. 153. K Filantropické družině bývalých žákyň Výšší dívčí školy sídlící v Praze A. TVRDOŇ, *Spolky, Ústavy a Zařízení*, s. 31 a s. 50.

¹⁶¹ *Nájemné za úřadovnu (koncept plánu Brandýs n/L 25)*, SOKA Přemyšlení, OPM, in. č. 55, kt. 2; J. HOFFMANNOVÁ, *Okresní péče o mládež*, SSH 15 s. 153.

Podobně to kdysi řešil i Josef II., který prostřednictvím na státu závislých kněží účinně působil na prostý lid.¹⁶²

Na začátku dvacátých let vykazoval brandýský okres velké množství osiřelých dětí. Velkou měrou se na tom podílela dříve ukončená Velká válka. Mnohým dětem otec padl nebo byl nezvěstný. Celkově se jednalo o 970 dětí. Z toho bylo 57 úplných sirotek a 913 polosírotek. Z dětí, které ztratily otce mimo válku, bylo 414 polosírotek, 65 úplných sirotek, 146 nemanželských, 57 opuštěných otcem, 12 opuštěných matkou, 3 hluchoněmé, 14 zmrzačených, 20 slabomyslných, 12 nemocných. Vdov matek bylo 403. Z tak velkého počtu nebylo možno pomoci všem, protože nebylo tolik prostředků ani možností. Proto musely být vybírány jen ty nejnaléhavější případy, a to po celou dobu působení Okresní péče o mládež.¹⁶³

Ústavní péči zdravých dětí zajišťoval již výše zmiňovaný sirotčinec v Brandýse nad Labem. Protože Okresní péče o mládež měla k dispozici jen 15 míst, jednalo se často o „koloběh sirotek“. Ten spočíval v tom, že během roku se v sirotčinci vystřídal více dětí. Byla snaha najít jim co nejdříve novou rodinu, a tím omezit ústavní péči zdravých dětí.¹⁶⁴

¹⁶² *Řád pro důvěrníky okresních komisí pro péči o mládež, Průvodní dopis České zemské komise pro mládež s Řádem pro sbor důvěrníků okresní komise pro péči o mládež v Žižkově, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 25, kt. 1. Pro rok 1921 seznam Důvěrníci (4. nečíslované listy) a Abecedně podle obcí 1918–1921 (45 nečíslovaných listů), SOkA Přemyšlení, OPM, i. č. 25, kt. 1. Pro rok 1931 Seznam dozorců důvěrníků v obcích, Výroční zpráva za rok 1931, s. 5.*

¹⁶³ *Výroční zpráva za rok 1922, s. 5–8, s tabulkou finančního přehledu Okresní péče o mládež v Brandýse n. L. v letech 1910–1922. Z ní je patrné, jak se zvyšovaly příjmy i výdaje obzvláště od roku 1918. Jednalo se o jednorázové, s největší pravděpodobností státem nařízené akce. Viditelné je to u ruských dětí, kde se můžeme domýšlet, že mohlo jít o děti nemanželské, sirotky či jinou vazbou napojené na legionáře, kteří působili v Rusku a jejich otcové se o ně nemohli z různých důvodů postarat. U druhé skupiny je nutné vidět snahu řešit otázku Čechů, kteří žili ve společném státě a po rozpadu monarchie se dostali do jiného státu. Týkalo se to zejména vídeňských Čechů. V roce 1920 byli zaopatřeni takto: „Vídeňské dítky: Okresní péče o mládež za pomoci všech našich dobrých lidí na okrese, hlavně za účasti okresní politické správy, učitelstva, pp. Starostů obcí, pp. lékařů, 4sl. Červeného kříže atd. umístila o prázdninách na zotavenou 1000 vídeňských dítek a 8 učitelských vídeňských sil v rodinách našeho okresu. Na akci tuto sebráno bylo 43 382 Kč 50 h. Ruské děti: při umístění ruských dítek získáno 23 rodin většinou zámožných. Podle rozhodnutí zemské komise přišli na náš okres 2 ruští chlapci; jeden umístěn ve Staré Boleslavi a jeden v Šestajovicích. Hoši ihned zapsáni do škol a projevují čilý zájem o učení.“ (Zpráva o činnosti Okresní komise pro péči o mládež v Brandýse nad Labem v roce 1920, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 73, kt. 3).*

¹⁶⁴ *Výroční zpráva za rok 1925, s. 5: „Dnes přichází se k poznání, že dětem opuštěným nahradí domov ne tak ústav, kde se jich mnoho vychovává stejným způsobem, jako spíše jednotlivá rodina, kde může dítě se svým okolím splynouti a v něm zdomácněti...“*

Částečně bylo každý rok přispíváno některým dětem z rodin, které se nacházely v tíživé sociální situaci. Zakupovaly se školní pomůcky a oblečení, které bylo rozdáváno těm nejpotřebnějším. Jednalo se hlavně o zimní oblečení, a to: obuv, bačkory, punčochy, letní a zimní kalhoty, kabáty, zimníky, chlapecké i dívčí košile, svetry, trika, oblečky, trikové košile, čepice, šály, rukavice, kapesníky a dívčí šaty. Od roku 1926 pořádalo vlastní ošacovací akci i město Stará Boleslav. Příchodem třicátých let se na výběru dětí, zasluhujících tuto podporu, podílely školy. Objevuje se také další forma podpory, která je realizována prostřednictvím stravoven. Těch bylo na počátku v okrese šest a nacházely se v Brandýse nad Labem, ve Staré Boleslavi, v Čelákovících, v Kostelci nad Labem, v Nehvizdech a v Zápech. Prohlubováním hospodářské krize se zvýšil počet stravovacích míst až na čtrnáct. Podávala se převážně polévka s chlebem. Někde dávali housku, dalať, ale i buchty. Náklady v roce 1936 dosáhly 38 022 Kč, oproti roku 1929 se zvedly trojnásobně.¹⁶⁵

Již od začátku byla snaha vytvářet učňovské besídky při pokračovacích školách. První besídka vznikla v Čelákovících pod vedením učitele obecné školy Františka Zahradníka. Její činnost spočívala v práci s učňovskou mládeží. Pořádala přednášky pro zábavu a poučení, výlety, exkurze a zájezdy. Také se snažila pomáhat nejchudším učňům a učnicím obdarováním zimních oděvů a bot. Druhá besídka vznikla v roce 1932 ve

¹⁶⁵ V krizových letech přispíval na podobné akce i stát. To se stalo např. v roce 1923, kdy ze státní akce ošacovací pro děti nezaměstnaných dostali tyto děti 102 páru bot, 40 dívčích šatů, 41 chlapeckých obleků, 40 trikotových obleků a z ministerstva zdravotnictví peníze na nákup potravin (*Výroční zpráva za rok 1923*, s. 1). O ošacovacích akcích průběžně ve *Výročních zprávách z let 1922-1938*. O Staré Boleslavi prvně *Výroční zpráva za rok 1927*, s. 7. Zde je i zajímavý poznatek o tom, jak se dá využívat dobrá věc pro jiné cíle: „Mimo uvedené ošacovací akce pořádalo na okrese ještě několik politických stran a jiných korporací svou vlastní nadílku dětem, při čemž většinou rozdávali cukroví. Bylo námi zjištěno, že skoro za 5.000-Kč rozdáno bylo cukroví. Nebylo by snad lépe, aby se tyto korporace dohodly vždy s Okresní péčí o mládež a utvořily s ní před vánocemi nadílkový výbor a místo cukroví zakoupilo by se výhodně společné šatstvo, prádlo a obuv a provedl by se společný seznam nejpotřebnějších dětí. Uvažujeme!“ O stravovnách je první zmínka ve *Výroční zprávě za rok 1929*, s. 18, podle *Výroční zprávy za rok 1933*, s. 5–6 se zvýšil počet stravoven o Neratovice a Sluhy. Z *Výroční zprávy za rok 1935*, s. 3–4 se dovídáme, že přibýly Čakovičky, Jirny, Lobkovice, Svěmyslice a Toušeň. Na konec se podle *Výroční zprávy za rok 1936*, s. 4 počet stravoven ustálil na „14 stanicích na okrese“. Jmenovitě to byly: Brandýs nad Labem dívčí a chlapecká škola, Stará Boleslav, Čakovičky, Čelákovice, Jirny, Kastelec nad Labem obecná a měšťanská škola, Kozly, Lobkovice, Nehvizdy, Neratovice, Sluhy – Mrátín a Toušeň.

Staré Boleslavi při živnostenské pokračovací škole a jejím prvním vedoucím byl Karel Konečný. Obě dvě besídky patřily pod odbor Péče o dorost živnostenský při Okresní péči o mládež. Ten se snažil o umístění chlapců a dívek do učení nebo je finančně podporoval. Podpora se nevztahovala jen na mládež brandýského okresu, ale i chlapce z Podkarpatské Rusi, Ruska či Slovenska, a to hlavně ve dvacátých letech minulého století. Od roku 1930 začala Okresní péče o mládež využívat Poradnu pro volbu povolání v Praze.¹⁶⁶

Okresní péče o mládež se také starala o mládež soudně stíhanou či mravně ohroženou. Na tuto činnost ji přispívalo ministerstvo vnitra. Tyto záležitosti řídil po celou první republiku spolkový tajemník, jímž byl od roku 1921 Karel Menčík, který byl zároveň i opatrovníkem. Ten měl na starosti nemanželské děti, které zastupoval před soudem. Snažil se pro ně zajistit opatrovnictví, adopci či pravidelné placení alimentů. Vládním nařízením ze dne 14. března 1930 č. 29 byl uveden v platnost zákon ze dne 30. června 1921 č. 256 sb. a n. o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Z tohoto důvodu okresní soud dozor nad těmito dětmi přenesl na Okresní péči o mládež, která prostřednictvím svých důvěrníků převzala v jednotlivých obcích okresu úplnou kontrolu nad všemi nemanželskými dětmi a dětmi v cizí péči, a to od narození až do čtrnácti let. Z těchto důvodů byl spolkový tajemník jmenován generálním poručníkem pro obvod okresního soudu v Brandýse nad Labem. Pro okresní péči se tím značně zvětšila administrativní práce na úkor jiné činnosti.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Poslední zmínka o učních, kteří nepocházeli z brandýského okresu, je ve *Výroční zprávě z roku 1928*, s. 3: „Pod dozorem jest 11 Slovácků a 6 hochů z Podk. Rusi, které jsou v našem okrese na doučení.” O vývoji v třicátých letech např. *Výroční zpráva z roku 1934*, s. 7–8.

¹⁶⁷ K zřízení Úřadovny pro péči o mládež soudem stíhanou *Zpráva o činnosti Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem za rok 1921*, SOkA Přemýšlení, in. č. 71, kt. 3. K zvyšujícím se povinnostem v oblasti poručenství *Výroční zpráva za rok 1930*, s. 3–6. Reálný průběh podává *Výroční zpráva za rok 1932*, s. 7: „Dozor nad dětmi v cizí péči a dětmi nemanželskými prováděn jest hlavně prostřednictvím dozorcích důvěrníků, které máme ustanoveny v každé obci. Tito jsou soudem potvrzeni a mají právo kdykoliv přesvědčiti se v rodinách o svěřených jim dětech, jak jsou vychovávány. Máme nyní 61 dozorcích důvěrníků, z nich je podle povolání: 18 učitelů, 5 učitelek, 17 rolníků, 5 úředníků, 5 dělníků, 3 četnickí strážmíři v. v. a 8 různého povolání.” Celkově o poručníkově, o generálním poručníkově a o opatrovníkově průběžně ve všech *Výročních zprávách za roky 1922 – 1936*.

Naposledy se zmíníme ještě o dětech a mládeži, která byla předvolávána pro různé přečiny před okresní soud. Těchto přeličení se zúčastňoval spolkový tajemník, který o nich vedl záznamy. Některé děti byly pod dozorem okresní péče, malé procento muselo být umístěno ve výchovných ústavech. Jmenovitě se objevují České zemské vychovatelny ve Šternberku, v Dobřichovicích a v Opatovicích. Většinou ale stačila domluva vrchního soudního rady, který měl na starosti případy problémových dětí. V roce 1933 se při Okresní péči o mládež zavedla Úřadovna pro péči o mládež soudně stíhanou a mravně ohroženou. Vedením byl pověřen K. Menčík jako obhájce nezletilých. Soud pro mládež ho povolával ke všem líčením s mladistvými osobami do osmnácti let. Přestože většina z nich byla pod dohledem dozorových důvěrníků Okresní péče pro mládež, našli se vždycky jedinci, kteří museli být umístěni do vychovatelny.¹⁶⁸

Okresní péče o mládež dostávala finance jednak prostřednictvím subvencí z ministerstva sociální péče, ministerstva spravedlnosti, české zemské komise či okresní správní komise, jednak z jiných zdrojů. Mezi ně patřily členské příspěvky, úroky od Československého Červeného kříže, dary z obcí, sbírky škol, nadace J. Stránského z Popovic¹⁶⁹, nadace manželů Práškových a příjmy z různých akcí. Způsob získávání peněz přibližuje akce, nazývaná Vánoční strom republiky. Ten byl poprvé postaven v roce 1925 na brandýském náměstí. Strom darovala státní lesní správa, osvětlení zajistila městská elektrárna a při jeho vztyčování pomáhaly místní vojenské posádky. Během slavnostního zahájení se zpívaly vánoční písně a koledy. Tato akce se opakovala každý rok a vždy se podařilo vybrat určitý obnos peněz. Například v roce 1925 bylo takto získáno 11 980 Kč a 8 haléřů. Je zajímavé, že ve dvacátých letech figuruje v rozpočtu Okresní

¹⁶⁸ *Výroční zpráva za rok 1924*, s. 4–5; *Výroční zpráva za rok 1928*, s.4–5; *Výroční zpráva za rok 1933*, s. 6–7.

¹⁶⁹ Viz poznámka č. 129.

péče o mládež velké finanční dary od osob, firem či obcí, zatímco ve třicátých letech začínají výrazně převládat statní dotace nad soukromými dárci.¹⁷⁰

4.1.2. Československá ochrana matek a dětí

Tento spolek vznikl v roce 1917 jako Okresní sdružení žen, jehož hlavním posláním bylo v době nedostatku potravin během 1. světové války zajistit základní stravu pro kojence – mléko, cukr, krupici. Spolek byl finančně podporován okresním hejtmanstvím i dobrovolníky, hlavně ženami. Sdružení žen se později přejmenovalo na Ochranu matek a kojenců a od roku 1925 neslo název Československá ochrana matek a dětí. Spolek tvořil obor Okresní péče o mládež.¹⁷¹

Vedle péče o kojence rozšířil svou působnost i na kojící a těhotné matky a děti do šesti let. Hlavním posláním byla snaha snížit úmrtnost malých dětí, která po válce dosahovala stále ještě vysokých čísel (kupř. v roce 1923 zemřelo v brandýském okrese 17 % dětí do pěti let). Právě péče o nejmenší děti měla do budoucna zajistit kvalitní a zdravou populaci.¹⁷²

¹⁷⁰ *Výroční zpráva z roku 1924*, s. 4: „Z větších darů na ošacovací akci uvádíme: 2.000 Kč od města Brandýsa n. L., 1.500 Kč od Maxe Passra, velkostatkáře ve Mstěticích, po 600 Kč od městské spořitelny v Brandýse n. L. a od školy v Hlavně Kostel., společně s obcí Hlavnem Sud., 150 Kč od firmy Voženilek a Šorel, 137 Kč od Společenstva živností oděvních v Brandýse n. Lab., po 100 Kč od Sokola ve Všetatech z biografu, cukrovaru v Mrátině a Baráčníků ze Záp, pp. V. Kolátora z Brázdíma, Fr. Záruby z Dřevčic a p. Miškovské ze Záluží.“ Od třicátých let se objevují jako významní přispěvatelé ministerstvo sociálních věcí, okresní úřad, ministerstvo zdravotnictví (*Výroční zpráva z roku 1933*, s. 5). K Vánočnímu stromu republiky *Výroční zpráva za rok 1925*, s. 5; *Výroční zpráva za rok 1936*, s. 4. Druhý Vánoční strom republiky se objevil v roce 1930 ve Všetatech (*Výroční zpráva za rok 1930*, s. 5). V roce 1932 nebyla tato akce realizována pro nedostatek peněz: „Vánoční strom v Brandýse n. L. letos nebyl postaven, ježto postavení a opatření žárovek stojí dosti peněz“ (*Výroční zpráva za rok 1931*, s. 6). K tradici Vánočního stromu republiky Lukáš FASORA, *SIROTEK - Příklad sourozenců Kaldových a chovanců Americké domoviny*, in: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, edd. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, s. 342.

¹⁷¹ K historii Čs. ochrany matek a dětí v Brandýse nad Labem stručně *Výroční zpráva za rok 1926*, s. 6. Spolek vyšel z Okresní péče o mládež na popud svolání zemské komise k ženám, viz Alois Říha, *Ze vzpomínek*, *Výroční zpráva za rok 1928*, Brandýs nad Labem 1930, s. 15–16. Že zájem o kojenecké akce rostl, dokazují tyto záznamy: „Sdružení v roce 1917, kdy zahájilo svoji činnost, pomáhalo 70 kojencům, v roce 1918 120 kojencům ... hlavně z Brandýsa a ze St. Boleslavi a okolí“ (*Zpráva o činnosti okresního ženského sdružení při okresní komisi pro péči o mládež v Brandýse n. L. za rok 1920*, SOKA Přemýšlení, OMP, in. č. 71, kt. 3). K reorganizaci *Všem okresním komisím pro péči o mládež, sirotčím spolkům a organizacím, jim na roveň postaveným v Čechách, na Moravě a ve Slezku*, SOKA Přemýšlení, OPM, in. č. 14, kt. 3; Marie TRNKOVÁ, *Pracovní program a řád odborů ochrany matek a kojenců na Moravě*, Brno 1924, s. 21–30.

¹⁷² *Výroční zpráva za rok 1923*, s. 6; *Úřední dopis Okresní správě politické v Brandýse nad Labem ze dne 12. března 1924 k umístění do okresní nemocnice s domácím řádem a instrukcemi personálu*, SOKA Přemýšlení, in. č. 190, kt. 17; *Inventář poradny ochrany matek a dětí z roku 1923*, SOKA Přemýšlení, in. č. 190, kt. 17.

Velký důraz se kladl na preventivní péči a spolek se snažil přesvědčit těhotné ženy a matky malých dětí, aby pravidelně docházely do poradny. Za tímto účelem spolek vydržoval v Brandýse nad Labem bezplatnou poradnu pro celý okres, kde byl každou středu odpoledne přítomen lékař. V polovině roku 1923 přibyla nová poradna v Kostelci nad Labem, fungovala však pouze jeden rok. Obě poradny se původně nacházely v ordinacích tamních lékařů. Státní zdravotní rada však nedoporučovala umístění poraden v lékařských ordinacích, a proto byly obě dosavadní poradny zavřeny.¹⁷³

V zápětí ochrana matek a dětí získala nové prostory v budově okresní nemocenské pokladny v Brandýse nad Labem, které si na své náklady moderně a hygienicky vybavila. Velkou pomoc poskytl známý vynálezce secího stroje, brandýský továrník František Melichar, jenž poradně daroval část zařízení. V následujícím roce přispěla nemalou finanční částkou i Okresní správní komise v Brandýse nad Labem. Naopak ministerstvo zdravotnictví z důvodu nedostatku peněz zamítlo pro tyto účely přidělit brandýské poradně zvláštní dotaci. S otevřením nové poradny se rozšířil i zdravotnický tým, když k ošetřujícímu lékaři přibyla i školená sociální pracovnice, která také docházela na kontroly do rodin.¹⁷⁴

Nastupující hospodářská krize činnost spolku ochromila. Příjmy Čs. ochrany matek a dětí poklesly na minimum a nedostatek peněz vedl mimo jiné i k propuštění sociální pracovnice, neboť se nedostávalo peněz na její mzdu. V roce 1929 došlo k dalšímu přestěhování poradny, tentokrát do středu města ke kostelu, do budovy bývalého okresního hejtmanství, kde město poskytlo pro tyto účely dvě velké místnosti. Na

¹⁷³ *Instrukce pro lékařské a administrativní vedení poradny Ochrana matek a dětí v Brandýse nad Labem z roku 1925*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; *Statut bezplatné poradny pro těhotné, kojící matky a děti do 6 let v nové budově Okresní nemocenské pokladny v Brandýse n. Labem z roku 1925*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; M. TRNKOVÁ, *Pracovní program*, s. 49–66.

¹⁷⁴ *Výroční zpráva za rok 1924*, s. 8–9; *Poradna matek v Čelákovících od 1. 1. 1934*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; *Poradna matek a dětí v Kostelci n/L od 1. ledna 1934*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; *Poradna matek ve Všetatech*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17.

jejich zařízení se podílela řada firem a podnikatelů z okresu.¹⁷⁵

Přesto ale v roce 1933, v období vzrůstající hospodářské krize, příjmy spolku prudce stouply, a to zvláště díky dotacím ze strany ministerstva zdravotnictví, ministerstva sociální péče a Ústřední sociální pojišťovny, které dohromady přispěly částkou 7 700 Kč. V závěru tohoto roku proto mohla ochrana matek a dětí zřídit dva nové odbory, působící v Čelákovících a v Kostelci nad Labem. Jejich bezplatná poradna, umístěná v prostorách radnic obou zmíněných měst, byla otevřená dvakrát v měsíci. Následující rok přibyla v brandýském okrese další bezplatná poradna pro matku a dítě v budově nové školy ve Všetatech.¹⁷⁶

Děti byly váženy, měřeny a podrobeny lékařské prohlídce. Kromě lékařské péče zde matky mohly získat právní radu, pomoc při vymáhání alimentů a chudé matky také podporu formou peněžního příspěvku, potravin, léků či dětského prádla. Dětské prádlo se stalo zároveň jakýmsi lákadlem pro chudé matky; ty, které chodily do poradny pravidelně, získaly „prádélko“ jako prémii. K dostání byly též poučné letáčky a knihy, které byly zdarma rozdávány v poradnách.¹⁷⁷

Působení spolku nezůstalo bez odezvy a počet návštěv narůstal. V roce 1924, kdy poradna v Brandýse nad Labem již celoročně fungovala, přišlo na vyšetření 126 matek, 350 dětí do 1 roku a 280 dětí do 6 let. V následujícím roce návštěvnost sice poklesla, ale do poradny přesto zavítalo 112 matek, 153 dětí do 1 roku a 15 dětí do 6 let. Četnost návštěv si udržela více méně stabilní hladinu. K jistému snížení v brandýské poradně došlo až po roce 1934 zřízením dalších tří poraden v brandýském okrese, které převzaly do své péče část dětí.

¹⁷⁵ *Výroční zpráva za rok 1928*, s. 6. a za rok 1929, s. 21.

¹⁷⁶ *Výroční zpráva za rok 1933*, s. 8 a za rok 1934, s. 15.

¹⁷⁷ *Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Brandýse n/l za rok 1936, 1937, 1938*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; *Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Čelákovících za rok 1936, 1937, 1938*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; *Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Kostelci n/L za rok 1936, 1937, 1938*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; *Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Všetatech za rok 1936, 1937, 1938*, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17.

K nejčastějším nemocem, kterými malé děti trpěly, patřila vrozená slabost, porucha výživy a nemocné dýchací cesty, dále tuberkulóza, křivice, kožní nemoci a další. Pravidelná zdravotní péče však nemocnost malých dětí rapidně zmenšovala, velkým přínosem pak bylo zavedení hromadného očkování proti záškrtu v polovině třicátých let, při němž Československá ochrana matek a dětí spolupracovala. Významnou roli při šíření úcty a vážnosti k matce a mateřství mezi nejširší vrstvy obyvatelstva sehrála strana československých socialistů, která toto téma zařadila do svého výchovného programu. Také místní obyvatelstvo pod vedením učitelů uspořádalo v létě roku 1925 na počest matek, zejména chudých, pietní slavnost nazvanou Úcta k matkám. V rámci slavnosti se odehrál v dopoledních hodinách koncert, poté se průvod odebral na hřbitov, kde děti u opuštěného hrobu chudé matky položily květiny a přednesly básně. Na odpolední dětské veselici promluvil starosta Brandýsa nad Labem, předseda okresní správní komise a sekretářka Ochrany matek a dětí z Prahy.¹⁷⁸

Mimo poradny bylo ochranou matek a dětí podporováno několik potřebných matek. Dále se spolek postaral o umístování sirotků v sirotčinci, později hledal rodiny, které by se postaraly o bezprizorní děti. Dále spolek zajišťoval doporučení chudých matek k porodu v útulku na pražské Štvanici a svobodných rodiček do zemské porodnice.

Brandýská pobočka Čs. ochrany matek a dětí čítala kolem 500 členek. Celkový počet členů vzrostl v polovině třicátých let, kdy vznikly další pobočky v Čelákovících, Kostelci nad Labem a Všetatech. Ve vedení se angažovaly převážně ženy, a to manželky významných mužů regionu. Ve dvacátých letech spolku předsedala manželka vládního rady Berta Říhová, jejíž muž JUDr. Alois Říha stál zároveň v čele Okresní péče o mládež i Masarykovy ligy proti tuberkulóze v Brandýse nad Labem a působil též v tamní pobočce Československého Červeného

¹⁷⁸ *Výroční zpráva za rok 1925*, s. 9.

kříže.¹⁷⁹ Ve vedení spolku se dále uplatňovaly například manželky obchodníka, stavitele či ředitele gymnázia, ve třicátých letech též místní učitelka.¹⁸⁰ Příjmy Odboru ochrany matek a dětí tvořily vedle členských příspěvků zejména dotace ministerstva sociálních věcí, podstatně menší část představovaly dary jednotlivců, spolků či okresní politické správy. Čas od času přispěly do spolkového rozpočtu ministerstvo zdravotnictví, Okresní správní komise a Ústřední sociální pojišťovna. Největší pravidelné příjmy však plynuly z různých dobročinných akcí, mezi nimiž pravidelné místo zaujaly školami a obcemi pořádané květnové slavnosti u příležitosti svátku matek, při nichž děti prodávaly jabloňové květy. Finanční příspěvky ve sledovaném období nejevily ani stabilní růst ani pokles, byly spíše rozkolísané. Větší příjmy byly ve dvacátých letech, naproti tomu ve třicátých letech se zmenšily. To bylo způsobeno pravděpodobně zvětšujícím se počtem poraden na okrese. Vyšší příjem v roce 1933 můžeme zdůvodnit navýšením státních subvencí a účetní položkou „průběžné“, která se jinak neobjevuje.¹⁸¹

¹⁷⁹ Tato mnohočetná členství se vyskytují poměrně často. Např. v roce 1934 byl okresní hejtman Jan Faltis předsedou MLTbc, místopředsedou ČsČK a členem OPM. Jeho manželka byla členkou OMD (*Výroční zpráva za rok 1934*, s. 2). V roce 1930 se stal předsedou ČsČK, místopředsedou OPM a členem MLTbc Josef Čermák (*Výroční zpráva za rok 1930*, s. 2).

¹⁸⁰ Tak např. v roce 1935 čítala pobočka Ochrany matek a dětí v Brandýse n. L. 223 členů, v Čelákovících 93 členů, v Kostelci n. L. 130 členů, ve Všetatech 162 členů (*Výroční zpráva za rok 1935*, s. 5–6).

¹⁸¹ Kupříkladu v roce 1924 příjmy spolku tvořily:

zůstatek z r. 1923	11 793Kč,
členské příspěvky.....	2 708Kč
výtěžek květnových slavností	4 67Kč
dar Okresní politické správy	60Kč
subvence ministerstva sociální péče	1 980Kč
dary	267Kč
část výtěžku z nálepek	56 Kč
úroky	546Kč.
O deset let později (v roce 1933):	
členské příspěvky	1 989 Kč
svátek matek	3 643 Kč
dary	620 Kč
dary na mléčnou akci	1 199 Kč
subvence ministerstva sociální péče	2 700Kč
subvence ministerstva zdravotnictví	3 000 Kč
subvence Ústřední sociální pojišťovny	2 000 Kč
za brožury v poradně	43Kč
úroky fondu pí Berty Říhové	301Kč
úroky ze jmění	171Kč

4.1.3. Československý Červený kříž

Tento spolek byl nově založen v roce 1919 a nenavázal na svého předchůdce, a to na Zemský pomocný spolek Červeného kříže pro království české mužského a ženského odštěpného spolku Červeného kříže v Brandýse n. L., který byl založen v roce 1889 a v roce 1911 měl 111 členů. Ten byl totiž součástí Rakouského Červeného kříže.¹⁸²

Peníze, které se nacházely na jeho účtech, byly 1. července 1921 převedeny na Československý Červený kříž v Brandýse n. L. Celková částka činila 16 067 Kč a 53 haléřů. Československý Červený kříž se zaměřoval hlavně na zdravotní péči. Tady viděl možnost, jak odstranit sociální problémy ve společnosti. Snažil se působit co nejvíce na školní mládež. Současně řešil i problémy týkající se vojenských záležitostí. To vyplývalo z podstaty spolku, která měl v době míru pomáhat sociálně slabým a v době války raněným vojákům.¹⁸³

Ve dvacátých letech dával právní rady válečným vysloužilcům ohledně důchodu. Pomáhal obci baráčníků při

průběžné	5 410Kč
zůstatek z minulého roku.....	3 054 Kč.

Květinová slavnost a prodávání jablonových květů navazovala pravděpodobně na „květinové dny ve prospěch vdov a sirotek padlých“, kdy se rozdávaly bílé květy (I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země*, s. 256–257). V dnešní době se obdobná sbírka provádí na Český den proti rakovině, konaný 14. května a jeho symbolem je žlutý kvítek měsíčku lékařského.

¹⁸² K datu založení české pobočky Rakouského Červeného kříže a její činnosti *Výroční zpráva za rok 1911 odštěpného spolku v Brandýse n. L.*, SOKA Přemyslení, in. č. 71, kt. 1. V této době byl předsedou Judr. Josef Kladrubský (c.k. okresní hejtmán), místopředsedou JUDr. Josef Jiskra (advokát a starosta města), jednatelem MUDr. Miroslav Čermák (c.k. okresní lékař), pokladníkem Karel Zdráhal (ředitel škol). Výbor byl šestičlenný ve složení: František Hradecký (starosta města St. Boleslavi), Jan Matouš (děkan), MG.Ph. Leopold Průcha (lékárník), JUDr. Richard Ullmann (advokát), Hugo Schwab (obchodník), Jindřich Žert (okresní starosta). Spolek měl 1 zařízení pro 5 důstojníků a 5 mužů. *Jednatelská zpráva o činnosti mužského odštěpného spolku „Červeného kříže“ v Brandýse n/L za rok 1911*, SOKA Přemyslení, in. č. 71, kt. 1, ukazuje návaznost Červeného kříže na čelné představitelé habsburského domu: „Radostný rozruch zavládl ve spolku našem při správě, že Jeho c. a k. Výsost nejjasnější pán arcivévoda Karel František Josef, stálý příznivec spolku našeho, po Svém dne 21.října 1911 konaném shátku Jeho král. výsosti princeznou Zitou Bourbon-Parmy usídli trvale v Brandýse n/L.“ To navazuje domněnku, že tato skutečnost mohla vést k tomu, aby se popřelo původní založení a vznikl nový samostatný spolek Československého Červeného kříže, který ovšem převzal zbylou finanční hotovost. Tím by se elegantně vyřešila i starost o vojáky sloužící v rakousko-uherské armádě, kteří by mohli být zbaveni určité péče, jež vyplývala z povinnosti Červeného kříže. Naopak by tuto péči získali vojáci sloužící v legiích, kteří bojovali za vznik Československa.

¹⁸³ *Výroční zpráva za rok 1928*, s. 23: „Je proto dále nutno v zájmu zdraví celé společnosti propagovati všemožně i hygienu zdravého bydlení. Působiti na slabé a netečné, nabádati je k tomu, aby o zdraví své a svých dětí řádně pečovali. Červený kříž pracuje na poli sociálně-zdravotní péče společně s ostatními humánními spolky na okrese, mající jeden společný cíl: pomáhati, kde je třeba, odstraňovati příčiny nouze a strastí.“ K počátkům také K. MENČÍK, *Poradny humánních spolků*, s. 73.

zajišťování jejich humanitních akcí. Vyřídil osobám podezřelým z tuberkulózy plic rentgenování ve zdravotní stanici Červeného kříže za režijní poplatek. Pro převoz těchto pacientů zakoupil sanitní vůz. Řešil pro nás i dost kuriózní případy: finanční příspěvek invalidovi na zakoupení sbírky zvláštních přírodnin, aby ji mohl ukazovat po školách, nebo zbavení svéprávnosti jistého občana z Jenštejna.¹⁸⁴

V neposlední řadě se snažil v každé obci zřídit „samaritánské čtyry“. V dnešním jazyce by se jednalo o kurzy první pomoci dávané hasičským sborům, které postupem doby vybavili lehátkem a lékárníčkou. Ty měly v případě neštěstí zajistit první ošetření.¹⁸⁵

Od roku 1925 začal Československý červený kříž provozovat zubní ordinaci a pravidelné lékařské prohlídky dětí povinných školou. Zubní prohlídky prováděla zubní lékařka Brynychová-Netolická¹⁸⁶, která v tomto roce prohlédla chrup u 2 377 dětí z 16 škol. Zubní prohlídky byly vykonány v těchto školách: v Brandýse n. L. v Obecné chlapecké a dívčí, v Měšťanské chlapecké a dívčí, v Rodinné a ve Státním reálném gymnáziu, ve Staré Boleslavi v Obecné chlapecké a dívčí, v Měšťanské chlapecké a dívčí, v Kostelci n. L. v Obecné smíšené, v Měšťanské chlapecké a dívčí, v Nehvizdech, v Šestajovicích a Mstětících. K dopravení do vzdálených škol jim zapůjčil osobní automobil pan Max Passer. Postupem času se zubní prohlídky konaly i v jiných školách brandýského okresu.¹⁸⁷

Pravidelné prohlídky dětí prováděl jako první praktický a pokladenský lékař Jan Rosenbaun, který působil v Jirnech.

¹⁸⁴ K sanitnímu vozu blíže *Výroční zpráva za rok 1929*, s. 24. O příspěvku na sbírku přírodnin *Výroční zpráva za rok 1923*, s. 8. O zbavení svéprávnosti *Výroční zpráva za rok 1926*, s. 10: „Zákrokem naším zbaven svéprávnosti 60 letý F. V. z Jenštejna, který zděděné jmění začal kvapem promarnňovati. Jmění zabaveno a uloženo a po částech se mu z něho vyplácí na živobytí.”

¹⁸⁵ O založení *Výroční zpráva z roku z roku 1923*, s. 9. V roce 1926 byl ustanoven „župní samaritánský sbor“ (*Výroční zpráva za rok 1926*, s. 16). Složení a správní rozdělení viz *Výroční zpráva za rok 1927*, s. 16–17. V čele byl Josef Čermák (ředitel okresní nemocnice a pojišťovny), jednatelem MUDr. František Chour (státní obvodový lékař a župní samaritánský instruktor), pokladníkem Karel Menčík (tajemník sociální péče a župní samaritánský dozorce), za hasičskou župu Jan Barvich (obchodník), Emanuel Šedivý (učitel) a Karel Rejkuba (strojník). Okres byl rozdělen na šest obvodů a to Brandýs n. L., St. Boleslav, Čelákovice, Jirny, Kostelec n. L. a Líbeznice.

¹⁸⁶ Viz poznámka č. 151.

¹⁸⁷ O zubní péči a o lékařských prohlídkách prvně *Výroční zpráva za rok 1925*, s. 10–11.

Později se připojují i jiní lékaři. Z prvních prohlídek vyplynuly tyto zdravotní problémy: zduřelé žlázy, zvětšené mandle, defekty vzrůstu kostry, choroby oční, ušní, srdeční a v poslední řadě „znečištěná hlava“. Lékařské ošetření, léky a rybí tuk byly dětem nemajetných rodičů dávány zdarma. K těmto rodinám chodila na kontrolu „sociální sestra“ a upozorňovala na různé hygienické závady v domácnostech. Od roku 1929 se provádělo pravidelné očkování proti záškrtu, a to Ramonovým sérem. Do roku 1936 bylo očkováno 5 818 dětí brandýského okresu.¹⁸⁸

Aby vliv Červeného kříže měl co nejlepší výsledky na zdravotně sociálním poli, bylo nutné vytvořit organizace dorostu Československého Červeného kříže. Na vznik těchto skupin se organizačně podíleli učitelé a učitelky ze škol působících na okrese. V roce 1923 jich bylo 16, v roce 1936 dosahoval počet škol již čísla 26. Brandýský dorost spadl spolu s pěti dalšími okresy do kolínské župy Československého Červeného kříže. Zúčastněné školy musely každý rok vyplňovat dotazník o činnosti svého dorostu. Ta spočívala v prohlubování hygienických návyků u dětí a mládeže. Jednalo se hlavně o školní, osobní a zubní péči.¹⁸⁹

Od třicátých let se pořádaly slavnosti „Míru Červeného kříže“. Na každý rok stanovili určité heslo a k němu uspořádali poučný a zábavný program. Konala se také pravidelná pietní vzpomínka obětem války u základního kamene pomníku padlých, který se nacházel na brandýském náměstí. Zpočátku

¹⁸⁸ Ve *Výroční zprávě za rok 1926*, s. 9–10 se objevují tato jména lékařů: J. Rosenbaun, J. Heteš, O. Šarapatka a J. Horák. O těchto lékařských akcích a svých závěrech v téže výroční zprávě J. Rosenbaun: „*Nejnápadnější bylo, že na každé škole jsou zdravotní poměry žactva rozdílné. Nejzdravější děti našel jsem ve Mstěticích, kde chodí jen děti zemědělských dělníků. Hůře již bylo v Jirnech, kde jsem shledal ve škole několik duševně chorých a i procento tělesného zdraví bylo nižší. Horší ještě dojem dělala škola městyse Nehvizd.*“ O očkování *Výroční zpráva za rok 1934*, s. 16–17.

¹⁸⁹ *Výroční zpráva za rok 1923*, s. 8–9; *Výroční zpráva za rok 1936*, s. 8–9. Výsledky, kterých se dosáhlo, přibližuje *Výroční zpráva z roku 1936*, s. 8, kde se píše: „*Dorost myje si před přesnídávkou ruce. Na 2 školách má ručníky a umyvadla u záchodů. Na 13. šk. zaveden záchodový papír. Pravidelné lékařské prohlídky mají 4 školy. Ve 12 šk. se Dorost pravidelně měří a váží. Pastování zavedeno na 5, přezouvání na 8 školách. Šatnu má 6, el. vysavač 3, hřiště 11, sprchy 4 školy. V 18 školách pracuje Dorost na škol. zahradách, v 10 varí ve školní kuchyni, v 11 pěstuje květiny za okny, ve 13 má lékárníčku a rozhlasový přijímač.*“

probíhala na „Bílou sobotu“, v roce 1934 se přejmenovala na „dvouminutový klid“.¹⁹⁰

V době hospodářské krize byly pořádány akce na podporu nezaměstnaných v ročních intervalech. Jednalo se hlavně o potravinové dávky, a to chleba, krupice, rýže, mouka, cukr, sádlo, hrách, žitná káva, cikorka a brambory. Z nepotravinových dávek se rozdávalo hlavně mýdlo. Z ministerstva sociálních věcí byly zasílány potravinové poukázky, které byly prostřednictvím okresního úřadu ve spolupráci s obcemi, odborovými organizacemi a humanitními spolky rozdělovány do těch obcí, které byly nezaměstnaností nejvíce postiženy.¹⁹¹

V těchto kritických dobách pomáhala i armáda, která vyvažovala pro chudé děti. Finanční příspěvky dal například spolkový pivovar a firma Melichar – Umrath z Brandýsa nad Labem nebo firma Volman Čelákovice. Oba jmenované podniky byly známy výrobou zemědělských strojů. Přicházely dary i od drobných živnostníků či jednotlivců.¹⁹²

Pro svou činnost spolek získával finance z různých zdrojů. Ve dvacátých letech to bývaly vojenské koncerty s ohňostrojem, zaštiťované velitelem první dělostřelecké brigády podplukovníkem Ferdinandem Hanischem, později doplňovaly rozpočet peníze vybrané na slavnostech „Míru Červeného kříže“ nebo peníze z různých nadací a fondů, jakož i z bývalého mužského a ženského rakouského Červeného kříže.¹⁹³

Příjmy spolku byly celkem stabilní a vysoké. Jenom ve třech letech je patrný pokles. V roce 1927 to bylo způsobeno zrušením pravidelného koncertu a vyššími výdaji. Pro roky 1935

¹⁹⁰ „Pěči učitelstva škol brandýských byla konána slavnost „Míru Čsl. Červeného kříže v pátek dne 18. března 1932 v Sokolovně s heslem: „Vděk stáří“. Žactvo škol brandýských velmi zdařile program dvakrát provedlo a to o 3. hodině odpolední pro děti a večer pro dospělé. Při odpolední slavnosti poděleno bylo 50 starců a stařen velikonočními mazanci, vajíčky, cukrem aj.“ (Výroční zpráva za rok 1932, s. 9). K pietnímu aktu Výroční zpráva za rok 1930, s. 8; Výroční zpráva za rok 1933, s. 10.

¹⁹¹ Výroční zpráva za rok 1931, s. 9–10; Výroční zpráva za rok 1932, s. 12–13; Výroční zpráva za rok 1933, s. 12–14; Výroční zpráva za rok 1934, s. 19–20; Výroční zpráva za rok 1935, s. 8–9; Výroční zpráva za rok 1936, s. 9–10.

¹⁹² Výroční zpráva za rok 1932, s. 12.

¹⁹³ Vojenské koncerty končí v roce 1932, od tohoto data se o nich nepíše (Výroční zpráva za rok 1933, s. 10). Mírové slavnosti se objevují od roku 1931 (Výroční zpráva za rok 1932, s. 8).

a 1936 byl důvodem poklesu propad výtěžku z akcí na nezaměstnané. Zajímavé je, že v pokladních zprávách tohoto spolku se nesetkáváme s pojmem „subvence“. Patrně příjmy této instituce nebyly tolik závislé na financích státu.

4.1.4 Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze

Posledním ze čtyř humanitních spolků bývalého brandýského okresu byla Masarykova liga proti tuberkulóze. Jak vyplývá z podstaty názvu, byl její hlavní náplní boj proti této, ve své době velmi zákeřné, chorobě. Ten probíhal nejen na poli zdravotně, ale i sociálním, a to jak formou propagační, tak i kontrolním mechanismem.¹⁹⁴

V roce 1923 byla otevřena druhá poradna v Kostelci nad Labem, kterou vedl doktor Emanuel Pochobratský, a již v tomto roce vykazovala velmi dobré výsledky. Přesto na příkaz zemské správy politické došlo v následujícím roce ke zrušení obou poraden u praktických lékařů. Musela být vybudována nová poradna, která by odpovídala zavedeným standardům. Z těchto důvodů došlo k přestěhování nejprve do domu okresní nemocenské pokladny a v roce 1929 do bývalého domu okresní politické správy.¹⁹⁵

Vyšetřovaným osobám, které jevily určitý stupeň tuberkulózy, bylo různě vypomáháno. Často jim byly dávány teploměry, plivátka, léky a potraviny, jako například krupice, mouka, rýže, cukr, sádlo a chleba. Byly rozdávány různé propagační materiály. Konaly se přednášky, dokonce se hrálo ve školách tématicky zaměřené loutkové divadlo. Ve třicátých

¹⁹⁴ „K tomuto cíli M. L. zřídila bezplatnou poradnu pro tuberkulosní v ordinaci p. MUDra Fr. Choura, obvodního lékaře v Brandýse n. L. na náměstí, kde poskytuje se tuberkulosou nemocným vyšetření a poučení, jak se mají v nemoci chovati a léčiti“ (Výroční zpráva za rok 1922, s. 14). Ke kontrolám v domácnostech například Výroční zpráva za rok 1925, s. 15, kde se píše: „Sociální sestrou vykonáno bylo 82 návštěv v rodinách. Při prohlídkách shledáno, že byty nemocných vzhledem k stálému poučování veřejnosti zdravotními letáky a přednáškami byly celkem v dobrém pořádku až na 20, kde se sestra snažila radou i prakticky vésti k tomu, jak byt má být hygienicky zařízen a udržován.“

¹⁹⁵ K druhé poradně a jejím výsledkům Výroční zpráva za rok 1923, s. 12–13. Ke stěhování Výroční zpráva za rok 1924, s. 11; Výroční zpráva za rok 1929, s. 25–26. Jak vypadala ordinace, přibližuje Výroční zpráva za rok 1929, s. 26, kde je tento názorný popis: „Poradna jest řádně hygienicky upravena a na její zařízení dostalo se nám podpory z darů Ústřední sociální pojišťovny prostřednictvím našeho Ústředí.“

letech poskytoval rady a poučení mimo ordinální hodiny spolkový tajemník K. Menčík. Vážné případy byly díky zemskému úřadu bezplatně umísťovány do léčeben a sanatorií. Jmenovitě se jednalo o mužské léčebny na Pleši, v Bukové, v Prosečnici, v Moravském Šternberku, v Kostelci nad Černými lesy a ženské léčebny v Žamberku, v Prosečnici, v Benešově, v Hostinném, ve Cvikově, v Prčici, ve Frýdlantě, v Královém Městci. Chlapci se léčili v Žamberku, dívky v Klatovech, v Šumperku a v Žamberku. Díky těmto opatřením došlo k rapidnímu snížení této vážné nemoci.¹⁹⁶

Příjmy spolku byly získávány především z členských příspěvků, peněžních darů obcí a organizací, ze zábav, ze společných sbírek s Červeným křížem, z příspěvku na léčení svých pacientů od obcí a nemocenské pokladny. V neposlední řadě spolku plynuly subvence z ministerstva zdravotnictví. Ty ale bývaly nepravidelné, což způsobovalo v některých letech i finanční potíže. Důvodem mohlo být to, že jakmile došlo k snížení této nebezpečné nemoci, stát přerozděлил subvence do okresů, které ještě nedosáhly optimálních výsledků.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Výroční zpráva za rok 1923, s. 12–14; Výroční zpráva za rok 1923, s. 12–13; Výroční zpráva za rok 1928, s. 11; Výroční zpráva za rok 1934, s. 21.

¹⁹⁷ Výroční zpráva za rok 1930, s. 13: „Členů čítá náš spolek 728. Bylo by si přáti, aby z 50.00 obyvatelů okresu alespoň 2% obyvatelstva se stalo členy našeho spolku a zaplatilo 5 Kč ročního příspěvku. Až přijde k Vám do domu výběrčí s archem, neodmítejte ho a přistupte za člena.“; Výroční zpráva za rok 1926, s. 14: „Při tanečních zábavách vybráno v měsíci lednu a únoru v Brandýse n. L., St. Boleslavi, Čelákovících, Popovicích, Toušeni, Vrábí a Zápech 3 911, 79 Kč.“ Výroční zpráva za rok 1932, s. 14: „Ministerstvo zdravotnictví pro nedostatek peněz neudělilo nám pro r. 1932 své subvence a proto jeví se značný hospodářský schodek spolku přes 4.000 Kč.“

Závěr

Přerod chudinství v moderní sociální péči urazil dlouhou cestu, než se dopracoval ve vytvoření trojího pilíře sociálního zabezpečení. Ještě do osvícenství v tomto směru hrála směrodatnou roli církve a obce. Poté nastupuje stát, který vytváří zákonné normy, aby zajistil podstatnou část obyvatelstva sociálním pojištěním proti úrazu, invaliditě a stáří.

Počátky těchto aktivit spadají do vlády Eduarda Taaffeho, kdy začala vznikat tato opatření. Po Německu byla rakousko-uherská monarchie druhou zemí na kontinentě, která prováděla aktivní sociální politiku. Se vznikem Československa došlo ve dvacátých letech k dovršení sociální politiky vydáním zákona č. 221 / 1924 Sb. z. a n.: O povinném sociálním pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Tím byla zajištěna podstatná část obyvatelstva před chudobou a byl dán základ pro první pilíř sociálního státu.

Přesto zůstala určitá skupina obyvatel, která se vymykala stávajícímu systému. Zde se pak objevilo pole působnosti nejen pro stát, ale i pro obce a spolky. Určitá inspirace, jak by mohla vypadat tato péče, byla převzata od hraběte Jana Buquoye. Ten na svém panství založil chudinský ústav „Sjednocení z lásky k bližnímu“, který se zabíral sociální péčí o chudé. Reforma byla ve své době natolik zajímavá, že si tento systém vybral i Josef II. a chtěl ho prosadit jako státní model péče o chudé v celém Předlitavsku. Také Praha se jím inspirovala a modifikovala tento způsob na pražskou obec. Pražskou reformu z pověření císaře uskutečnil Ferdinand Kindermann ze Schulsteynu. Na jejím základě vznikly v Praze chudinské farní okresy, kde nejmenším spojovacím článkem pro styk se sociálně slabšími obyvateli byl „otec chudých“. Vedle tohoto systému fungovaly paralelně zdravotně-sociální

instituce, jako byly kupříkladu chudobince či chorobince. Pro zimní období se navíc zřizovaly ohřívárny.

Vznikem Velké Prahy roku 1920 se podstatně rozšířilo pole působnosti sociální péče. Vyplývalo to ze skutečnosti, že ne všechny připojené obce měly chudinskou péči na takové úrovni jako Praha. Z těchto důvodů byla snaha sjednotit a zavést nový způsob sociální péče, která by nahradila předchozí roztržitou chudinskou péči. Proto byl v roce 1923 schválen jednotný sociální řád pro celou Prahu. Na jeho základě vznikl k 1. lednu 1924 v rámci pražského magistrátu Ústřední sociální sbor hlavního města Prahy s navazující sítí místních sociálních sborů ve 13. městských obvodech. Jako součást jmenovaného úřadu existovala i Sociální poradna hlavního města Prahy. Tím byl vytvořen profesionální základ sociálních služeb, který ale nevyklučoval dobrovolnou péči, jejíž zástupci měli pevné místo ve struktuře sociálních sborů.

Vrcholem pražských snah v sociálním zabezpečení byla reforma ústavní péče, která vyústila ve vybudování Masarykových domů – Sociální ústavy hlavního města Prahy. V tomto komplexu byl starobinec, chorobinec, dětský chorobinec, ozdravovna a zotavovna školní mládeže pro celou Prahu. V dnešní době se zde nachází nemocniční zařízení, které nese název Fakultní Thomayerova nemocnice s poliklinikou. Tyto pražské aktivity můžeme přiřadit k druhému a třetímu pilíři sociálního zabezpečení.

K doplňkovým službám jako představitele třetího pilíře lze přiřadit polooficiální instituce s celostátní působností, které fungovaly na bázi dobrovolné činnosti. Tyto organizace, které působily podle spolkového práva, měly rozsáhlou organizační síť a ve smyslu svých stanov udělovaly podpory, zřizovaly a udržovaly odborné ústavy, jakož i další zařízení ve prospěch osob sociálně potřebných. Vyvíjely též činnost poradní. Finanční prostředky byly čerpány jak ze státních subvencí, tak i z různých darů a četných vlastních akcí.

Těchto výhod dokázal využít i stát, který v mnoha ohledech počítal se součinností dobrovolné péče a některé její organizace přímo přibíral k obstarávání úkolů veřejné správy. Jednalo se především o Okresní péči o mládež, Československou ochranu matek a dětí, Československý Červený kříž a Okresní Masarykovu ligu proti tuberkulóze.

Protože jejich činnost byla provozována na každém okrese republiky, lze si pro představu odvodit modelovou situaci na základě jednoho okresu a předpokládat obdobnou činnost i v jiných okresech. Za tím účelem byl zvolen bývalý okres Brandýs nad Labem. Ukázalo se, že ve sledovaném období byly tyto spolky opravdu postupně financovány státem. Jejich příjmy byly různě velké, a to podle aktuální situace, respektive potřeby. Pro sledování sociálně zdravotních problémů daného okresu sloužila síť důvěrníků, která nahradila předchozí typ vycházející z podstaty Buquoyovy chudinské reformy. Postupem času docházelo i zde k profesionalizaci sociálních služeb. Díky tomu se dařilo lépe plnit státní požadavky na konkrétní služby.

Na otázku podobnosti či vlivu sociální péče můžeme říci, že to, co vytvořila Praha, plnily v mnohém na nižších správních celcích právě zmíněné organizace. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že město Brandýs nad Labem nebudovalo ústavy zabezpečující péči o chudé, protože využívalo služeb tohoto systému.

Pokud byla dvacátá léta pro sociální politiku příznivá, dochází ve třicátých letech ke zpomalení sociálních reforem. Důvodem byla hospodářská krize, kdy stát musel řešit aktuálnější problémy. To se samozřejmě projevovalo jak v městské, tak ve spolkové činnosti jmenovaných institucí. Přesto lze konstatovat, že tento vybudovaný sociální systém přinášel i tehdy své ovoce.

V otázce vnímání chudinské péče docházelo za první republiky k jiskření mezi starými a novými elitami. Vyplývalo to z jiné koncepce péče o chudé, stejně jako z nepochopení

modernizačních tendencí nového státu. Proto byli postupem doby představitelé staršího pojetí péče o chudé ve svých funkcích nahrazováni občany, kteří byli více zainteresováni na nově vzniklém státě. Příkladem tu může být za první skupinu ředitel pražského chudinského ústavu Josef Vlk, za druhou skupinu národní socialista Petr Zenkl, který se angažoval v sociální politice města Prahy. Lze jednoznačně konstatovat, že v tomto směru byl nutný zásah státu, protože staré elity nebyly s to pochopit modernizační prvky sociální péče.

Pokud se zaměříme na porovnání efektivnosti a komplexnosti sociálních služeb bývalé rakousko-uherské monarchie a Československa, zjistíme propastný rozdíl. První republika nevěnovala pozornost jen ústavní péči, ale vytvářela i zákonné normy, aby byl co největší počet lidí uchráněn před chudobou. Statní aparát měl vliv nejen politický, ale i osvětový a vzdělávací na nižší správní celky, jako byly obce a okresy. To se projevovalo zvýšenou aktivitou na tomto poli. Vzorem byla jednoznačně Praha, která dokázala vybudovat rozsáhlý areál pro zabezpečení sociálních služeb. Pozadu nebyly ani okresy, které tyto služby pojímaly do polostatních institucí. Velmi dobře si v tomto ohledu vedl brandýský okres, který dokázal, jako jeden z mála, soustředit tyto čtyři spolky pod jednu střechu a tím zefektivnit své služby. I zde můžeme konstatovat, že nový stát si vedl podstatně lépe než předchozí. Jeho aktivní přístup směrem k obcím a okresům vedl k výrazně lepším výsledkům na sociálně zdravotním poli, jako bylo kupříkladu snižování počtu lidí nakažených tuberkulosou, zvyšování gramotnosti, zkvalitnění péče matek o dítě či vymýcení almužnictví jako překonané formy podpory chudých.

Prameny

Archivní:

Oblastní muzeum Praha - východ (OMP-V) v Brandýse nad Labem -
Staré Boleslavi

Sbírková knihovna:

-Výroční zpráva Okresní péče o mládež, Čsl.ochrany matek a dětí, Čsl.červ.kříže, Masarykovy ligy proti tuberkulóze v Brandýse n. L. a Zpráva Okr. osvět. sboru v Brandýse za rok 1923, Brandýs nad Labem 1924 (in. č. KNI 3967, př. č. 3729).

-Výroční zpráva za rok 1924, Brandýs nad Labem 1925 (in. č. KNI 3968, př. č. 3730).

-Výroční zpráva za rok 1925, Brandýs nad Labem 1926 (in. č. KNI 3969, př. č. 3731).

-Výroční zpráva za rok 1926, Brandýs nad Labem 1927 (in. č. KNI 3970, př. č. 3732).

-Výroční zpráva za rok 1927, Brandýs nad Labem 1928 (in. č. KNI 3971, př. č. 3733).

-Výroční zpráva za rok 1928, Brandýs nad Labem 1929 (in. č. KNI 3972, př. č. 3734).

-Výroční zpráva za rok 1929, Brandýs nad Labem 1930 (in. č. KNI 3973, př. č. 3735).

-Výroční zpráva za rok 1930, Brandýs nad Labem 1931 (in. č. KNI 3974, př. č. 3736).

-Výroční zpráva za rok 1931, Brandýs nad Labem 1932 (in. č. KNI 3975, př. č. 3737).

-Výroční zpráva za rok 1932, Brandýs nad Labem 1933 (in. č. KNI 3976, př. č. 3738).

-Výroční zpráva za rok 1933, Brandýs nad Labem 1934 (in. č. KNI 3977, př. č. 3739).

-Výroční zpráva za rok 1934, Brandýs nad Labem 1935 (in. č. KNI 3978, př. č. 3740).

- Výroční zpráva za rok 1935, Brandýs nad Labem 1936
(in. č. KNI 3979, př. č. 3741).
- Výroční zpráva za rok 1936, Brandýs nad Labem 1937
(in. č. KNI 3980, př. č. 3742).
- Výroční zpráva za rok 1937, Brandýs nad Labem 1938
(in. č. KNI 6218, př. č. 3743).

Státní okresní archiv Praha-východ (SOkA) v Přemyšlení

Fond: Okresní péče o mládež.

Archiv hlavního města Prahy

Fond: Ústřední sociální úřad města Prahy 1830-19.

Sbírka rukopisů:

- Rukopisy, in. č. 7856.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 1,
in. č. 7813.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 2,
in. č. 7814.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 3,
in. č. 7815.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 4,
in. č. 7816.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 5,
in. č. 7817.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 6,
in. č. 7818.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 7,
in. č. 7819.
- VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) péče 8,
in. č. 7820.

Knihovna:

Sociální řád hlavního města Prahy, in. č. C 1300/5.

Tištěné:

ADÁMEK, Karel: Kořalečný mor. Příspěvek ku statistice společenské bíd, Roudnice 1884.

ADÁMEK, Karel: Příspěvky k upravení chudinství, Chrudim 1896.

BRÁF, Albín: Almužna a mzda, in: Albín Bráf Život a dílo, III., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef - Horáček Cyril, Praha 1923, s. 125-147.

BRÁF, Albín: Kterak pokračuje myšlenka povinného pojišťování dělnického, in: Albín Bráf Život a dílo, III., edd. Gruber Josef - Horáček Cyril, Praha 1923, s. 164-182.

BRÁF, Albín: Oprava domovského práva, in: Albín Bráf Život a dílo, V., Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Gruber Josef - Horáček Cyril, Praha 1923, s. 159-186.

BRÁF, Albín: Pracovny donucovací, in: Albín Bráf Život a dílo, V., Výbor statí z politiky a samosprávy, edd. Gruber Josef, Horáček Cyril, Praha 1924, s. 186-208.

ENGLIŠ, Karel: Chudinství v království českém na počátku XX. století, Zprávy Zemského statistického úřadu království českého, svazek XIII., Praha 1908.

ENGLIŠ, Karel: Sociální politika, Praha 1916.

GALVE, V. J.: Statistika veřejného chudinství v království Českém z nařízení slav. Zemského výboru sestavená statistickou kanceláří zemědělské rady pro království České na základě individuálního šetření z r. 1890, Praha 1894.

KLAPKA, Otakar: Chudí v obci. Stručný výklad předpisů o chudinství. Připojeny texty zákonů, Praha 1924.

MACEK, Josef: Základy sociální politiky, Praha 1925.

MENČÍK, Karel: Poradny humánních spolků na našem okrese, Naše Polabí, r. VIII., č. 5, 1931, s. 73-75.

MENČÍK, Karel: Poradny humánních spolků na našem okrese, Naše Polabí, r. VIII., č. 6, 1931, s. 89-90.

MENČÍK, Karel: Zdravotnictví na našem okrese, Naše Polabí, r. IX., č. 2, 1931, s. 28-29.

MENČÍK, Karel: Zdravotnictví na našem okrese,

Naše Polabí, r. IX., č. 3, 1931, s. 42-44.

SVOBODA, Karel: Sociální péče obecní, Praha 1923.

TRNKOVÁ, Marie: Pracovní program a řád odborů ochrany matek a kojenců na Moravě, Brno 1924.

TVRDOŇ, Antonín: Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl I., Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931, Československá statistika - svazek 112, řada XI (Statistika sociální, Sešit 3), Praha 1935.

TVRDOŇ, Antonín: Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl II., Veřejná ústavní a všeobecná dobrovolná péče o chudé a mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, Československá statistika - svazek 150, řada XI (Statistika sociální, Sešit 4), Praha 1937.

TVRDOŇ, Antonín: Spolky, Ústavy a Zařízení pro péči o mládež ochrany potřebnou v Republice Československé, Seznam podle stavu v roce 1934, Praha 1936.

TVRDOŇ, Antonín: Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921, Československá statistika - svazek 19, řada XI (Statistika sociální, Sešit 1), Praha 1924.

VLK, Josef: Chudí královského hlavního města Prahy, Praha 1901.

VLK, Josef: Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu, vrchního ředitele chudinského, proslovená dne 26. března 1790 ve veřejném shromáždění ředitelů chudinských, otců chudých a jiných v Praze; ku prospěchu chudých vytisknuta, Praha 1904.

VLK, Josef: Chudí královského hlavního města Prahy. Přednáška ve II. valné hromadě funkcionářů chudinských r. 1846. Třetí příspěvek k dějinám chudinství pražského, Praha 1908.

ZENKL, Petr: O úkolech samosprávy v sociální péči, Praha 1926.

Zpráva úřadu chudinského hlavního města Prahy 22, 1918.

Zpráva úřadu chudinského hlavního města Prahy 23, 1918.

Literatura

- DEYL, Zdeněk: Sociální vývoj Československa 1918-1938, Praha 1985.
- DEYL, Zdeněk: K problematice sociálního vývoje Československa v letech 1918-1938, Československý časopis historický 20, 1972, s. 677-705.
- DEYL, Zdeněk: K buržoaznímu pojetí sociální politiky v letech 1918-1938, Sborník k dějinám 19. a 20. století 1, 1973, s. 49-67.
- DEYL, Zdeněk: Změny v sociální činnosti československého státu 1918-1938, Sborník k dějinám 19. a 20. století 10, 1986, s. 249-271.
- DEYL, Zdeněk: Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let, Sborník k dějinám 19. a 20. století 13, 1993, s. 229-252.
- DÜLMEN van, Richard: Bezectní lidé. O katech děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku, Praha 2003.
- EFMERTOVÁ, Marcela: České země v letech 1848-1918, Praha 1998.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří, (edd.): in: Člověk na Moravě 19. století, Brno 2004.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří, (edd.): in: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno 2006.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří, (edd.): in: Občanské elity a obecní samospráva 184-1948, Brno 2006.
- FASORA, Lukáš: Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914, Brno 2007.
- FOUCAULT, Michael: Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby, Praha 1994.
- FOUCAULT, Michael: Dějiny sexuality I. Vůle a vědění, Praha 1999.
- FOUCAULT, Michael: Dohlížet a trestat, Praha 2000.

GEREMEK, Bronislav: Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství, Praha 1989.

HLAVAČKA, Milan: Zlatý věk České samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913, Praha 2006.

HÁCHA, Emil: Chudinské procento, in: Slovník veřejného práva Československého, I., Brno 1929, s. 847-850.

HOFFMANOVÁ, Jaroslava: Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem, Středočeský sborník historický 15, 1980, s. 151-161.

HOFFMANOVÁ, Jaroslava: Okresní péče o mládež a jiné sociální spolky Brandýs nad Labem 1910-1947 (1952), Inventář (strojopis), Nehvizdy 1977.

HOFFMANOVÁ, Jaroslava: K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 419 - 445.

HOLUBEC, Stanislav, Lidé periférie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době, Plzeň 2009.

JAKUBEC, Ivan - JINDRA, Zdeněk: Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, I-II, Praha 2006.

JANÁK, Jan: Domovské právo ve starém Rakousku a v ČSR, in: Morava v národním a politickém ruchu 19. století, Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka, Brno 2007, s. 431-448.

JANÁK, Jan: Příčiny vzniku předlitavské sociální správy, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis facultas philosophica 162, Brno 1970.

JANÁK, Jan - HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - DOBEŠ Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost, Praha 2005².

KALOUS, Jan: Déle sloužící poddůstojníci, in: Slovník veřejného práva československého, I., Brno 1929, s. 318-321.

KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918-1938), díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929), Praha 2003².

- KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918-1938), díl druhý, Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935), Praha 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918-1938) díl třetí, O přežití a život (1936-1938), Praha 2003.
- KLADIWA, Pavel: Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913 (Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé), Ostrava 2004.
- Klimek, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII (1918-1929), Praha a Litomyšl 2000.
- KLIMEK, Antonín: Velké dějiny Koruny české, svazek XIV (1929-1938), Praha a Litomyšl 2002.
- KREBS, Vojtěch, a kolektiv: Sociální politika, Praha 1990.
- KREBS, Vojtěch, a kolektiv: Sociální politika, Praha 2002².
- KŘEPELKOVÁ, Vlasta: Sociální situace horníků v Čechách před I. světovou válkou, Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1974, s. 136-145.
- KUBŮ, Eduard, PÁTEK, Jaroslav, (ed.): Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000.
- LACINA, Václav - PÁTEK, Jaroslav: Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Období první Československé republiky a německé okupace, III, Praha 1995.
- LAŠTOVIČKA, Karel: Domovské právo, in: Slovník veřejného práva československého, I., Brno 1929, s. 435-449.
- LEDVINKA, Václav, (ed.): in: Osm let pražské samosprávy, Praha 2000.
- LENDEROVÁ, Milena: Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i Republiky, Praha 2002.
- LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel: Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století., Praha a Litomyšl 2006.
- LOEWENSTEIN, Bedřich: Jak integrovat chudé, Český časopis historický 89, 1991, s. 219-231.
- MAREŠ, PETR: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999.

MARTÍNEK, Miroslav: Přehled vývoje sociálního zákonodárství v českých zemích v letech 1879-1918, Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1976, s. 35-37.

MÁŠOVÁ, Hana: Masarykovy domovy - velkorysý projekt řešení sociální péče v hlavním městě předválečné ČSR, <http://www.zdravotnickenoviny.cz/scripts/detail.php?id=126339>, publikováno dne: 5. 5. 2000

MÁŠOVÁ, Hana, Nemocniční otázka v meziválečném Československu, Praha 2005.

MLSNA, Petr, ŠLEHOFER, Lukáš, URBAN, Dan: Cesta české ústavnosti. 90 výročí první české ústavy, Praha 2010.

MORGAN, O., Kenneth: Dějiny Británie, Praha 1999.

MORISHITA, Yohiyuki: Svaz českých měst a bytová politika na začátku 20. století, Moderní dějiny 16. Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 2008, s. 63-79.

MUSIL, Libor (ed.): in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, Brno 1996.

PETRÁŇ, Josef: Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. - 90. letech 18. století, Praha 1990.

PETRÁŇOVÁ, Alena: Venkovská chudina evidovaná v buquoyském zřízení v druhé polovině 18. století, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 114-134.

PODLAHA, Antonín, ČÍHÁK, Josef, KUDRNOVSKÝ, Alois, BENEŠ Jaroslav (edd.): Český slovník bohovědný, V., Praha 1931-1932.

POKORNÝ, Antonín: 1000 let chudinství v Praze, Praha 1940.

POLANYI, Karl: Velká transformace, Praha 2006.

POTŮČEK, Martin: Sociální politika, Praha 1995.

RÁKOSNÍK, Jakub: Anglický chudinský zákon z roku 1834. Část I. - Krize alžbětinské chudinské péče, Historický obzor 3/4, Praha 2007, s. 57-66.

RÁKOSNÍK, Jakub: Cukr a bič kancléře Bismarcka, Historický obzor 5/6, Praha 2004, s.

RÁKOSNÍK, Jakub: Anglický chudinský zákon z roku 1834.

Část II. - Budování moderní chudinské péče (1814-1834), Historický obzor 5/6, Praha 2007, s. 110-119.

RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity, Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938, Praha 2008.

RÁKOSNÍK, Jakub: Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu, Praha 2010.

ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Miriam, ŠŤASTNÁ, Jarmila a kolektiv: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939, Praha 1981.

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka: Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“. Vývoj domovského práva v Rakousku 1750-1863, Český časopis historický 10, 2004, s. 297 - 304.

SVOBODNÝ, Petr - HLAVÁČOVÁ, Ludmila: Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999.

SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004.

ŠOUŠA, Jiří (junior): Obecní majetek v Čechách 1848-1938. Základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848-1938, Praha 2009.

ŠEDIVÝ Ivan, Češi, České země a Velká válka 1914-1918, Praha 2003.

TOMEŠ, Igor: Sociální politika teorie a mezinárodní zkušenost, Praha 1996.

TINKOVÁ, Daniela: Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa, Praha 2004.

TINKOVÁ, Daniel: Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti, Historická demografie 27, Praha 2003, s. 133 - 172.

TOMEŠ, Igor: Úvod do teorie a metodologie sociální politiky, Praha 2010.

VEČEŘA, Miloš: Sociální stát. Východiska a přístupy,

Praha 1993.

VENCOVSKÝ, Karel: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948, Brno 1997.

ŽIŠKOVÁ, Jana, KREBS, Vojtěch a kolektiv: Základy sociální politiky, Praha 1993.